

VIGILIA

II. János Pál: A hitről

Tomka Ferenc: II. János Pál teológiája

Béke és társadalmi igazság
**Ján Čarnogurský, Máté-Tóth András
és Mészáros Klára tanulmánya**

Kereszténynek lenni itt és most
Szabó Magda, Bolberitz Pál, Jánosy István

Beszélgetés Gyökössy Endrével

1991/8

RUSZEK JÓZSEF: Szent István király ünnepén	561
II. JÁNOS PÁL: A hitről	562
TOMKA FERENC: II. János Pál teológiája	564

BÉKE ÉS TÁRSADALMI IGAZSÁG

JÁN ČARNOGURSKÝ: A Rerum novarum és a Kommunista Kiáltvány (<i>Becz Judit fordítása</i>)	571
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: A szegények tanítása	575
MÉSZÁROS KLÁRA: A távol-keleti kihívás	581
LÉNÁRD ÖDÖN: Koncentrált támadás a „hallgató egyház” ellen (III. rész) ..	587
RAPCSÁNYI LÁSZLÓ: A „Vatikán foglya” és a királyi Róma (III. rész) ..	596
TANDORI DEZSŐ: A „Köz” (<i>vers</i>)	603
BISZTRAY ÁDÁM: Boldogasszony (<i>vers</i>)	604
BEZECZKY GÁBOR: Szinbád előlete	605
KRÚDY GYULA: A halott hercegnő (<i>elbeszélés</i>)	607
DOBAI PÉTER: Óbuda, Kiscell (<i>vers</i>)	610
MAROSI ERNŐ: „A számok mértéke gyönyörködtet”	611
TARBAY EDE: Architektúrák	615
ANCSEL ÉVA: Bekezdések az emberről 1991	616

KERESZTÉNYNEK LENNI ITT ÉS MOST

SZABÓ MAGDA, BOLBERITZ PÁL és JÁNOSY ISTVÁN válasza	617
---	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

GYÖKÖSSY ENDRÉVEL (<i>Szigeti László</i>)	622
---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BENEY ZSUZSA: Teremtés és születés között	628
---	-----

NAPLÓ

LUKÁCS LÁSZLÓ: Egyházunk a forrongó világban Keresztény akadémia Prágában	632
KENYERES ZOLTÁN: Rendezetlen könyvespolc Szépirodalmi Könyvkiadó — 1991. II. rész; Szathmári Sándor: <i>Hiába</i> , Mátyás B. Ferenc: <i>Léggömbvadászat</i> , Békés Pál: <i>Érzékeny</i> <i>utazások Közép-Európán át</i> Mészöly Miklós: <i>Ballada az úrfiról</i> <i>és a mosónő lányáról</i> , Albert Gábor: <i>Sárkány és oktaéder</i>	634
RÓNAY LÁSZLÓ: Egy hónap	637

KRITIKA

ZENE Szenvtelenül (<i>Fáy Miklós</i>)	639
FILM Vallás és vallomás — Mindörökké (<i>Gelencsér Gábor</i>)	640

Szent István király nemzeti ünnepén

Nagy csodákat tett ő a magyar népben. Mert az ő nyers erejű bátor magyarjai, kik Ázsiából, az emberek s nemzetek eredetének ama közhonjából jöttek eme nyugoti részekre, itt már ugyan egész századot töltöttek, de még se elméjük a kijelentés által nemesebb réstöknek a lélek dolgában felvilágosítva nem volt, sem országjok alkotmánya úgy megállapítva, hogy az akkori üdőknek zordonabb részeit, melyet dulásaikkal magok is neveltek, sokáig még kiállhattak volna. S íme Szent István még azon ifjantan valamint Atyjáru az ország rászállott, oly erős karokkal nyúlt mindjárt annak kormányához, hogy még életében e kettőt már erős és állandós lábra állítaná; úgyhogy mind a keresztény vallás, mind a polgári alkotmány, egyik a másikat segítve, több kisebb viszontagságok közt ugyan de mégis csak fennállana, és amint látjuk virágozék ma is, legalább szebben s tartósabban sok más tartománynál.

Hálaadó érzéssel ismerte ezt meg őbenne mind a nemzet, és az Anyaszentegyház, kik semmit soha nem mulattak, amivel ezen első királyuknak híret nevét dicsőíthetnék, vagy magasztalhatnák ebbeli tetteit. Büszkén emlegeti s nevezi még ma is Törvényei s országa első alkotójának Szent Istvánt a Magyar és ennek Szent Koronájával s egyéb ékességeivel kívánja és véli még ma is, mintegy láthatóképpen által ruházni s önteni törvényes Fejedelmeiben a teljes királyi hatalmat. Az Anyaszentegyház ismét személyes jámborságáért és kivált a keresztény vallásnak buzgó terjesztéséért őtet, ki nemcsak hogy maga üdvösségre méltókat cselekedett, hanem sok más ezer meg ezernek is üdvözülésre okot s módot adott, a dicsőült Szentek sorába iktatván, testét köztisztelet végett sírjából felvenni, nékie ünnepet, oltárokat s egyházakat szentelni örömmel engedé, sőt esztendőnként való tiszteletét az egész kereszténységnek meghagyá és üdejét Szent Mihály havának másodikára, jelesen Budának, mint magyar királyok utóbbi székes helye visszavételének napjára rendelé, midőn a magyarok ezen kívül szent teste felvételének emlékezetét huszadik augusztusban Szent László törvénye szerint még sátoros ünneppel is ülik.

Oh dicsőült nagy Szent király! Jobban érzem én hajdani méltóságodhoz képest jobbágyi alacsonyságomat és mostani dicsőült voltodra nézve azt, hogy bűnös vagyok mintsem a te lelkeidnek s érdemeidnek fejtegetésébe mernék avatkozni, ha csak ezeket nyilvánvalóbbaknak és tündöklőbbeknek lenni nem tudnám, hogysem az én tehetetlenségem azokat alacsonyíthatná, itt ezen a szent helyen, mely maga már valami szent borzadással tölt el, ha meggondolom, hogy ennek néma boltozati alatt kedvelt unokáidnak szendergő porai jobbágyaik szíves áldásának dicsó árnyékában csendesen nyugosznak, és e szent borzalom reményében rövid utat is fog a szívekhez nyitni, s békességes túrést és csendes figyelmet részemre szerezni.

Ruszek József (1779-1851) veszprémi kanonok; *Egyházi beszéd Szent István király nemzeti ünnepén Bécsben a nagy tiszteletű Kapucinus Szerzetes Atyák templomában* (Bécs, 1827).

II. JÁNOS PÁL

A hitről

A hit: nem a mindig legfrissebb hír, amely ma a lapok címdalán jelenik meg, holnapra viszont elfelejtik. A hit nem tanrendszer, amelyet ki-ki saját belátása és szükségletei szerint elfogad vagy elvet. Nem a mi találmányunk, nem a mi teljesítményünk. A hit Isten csodálatos ajándéka az egyháznak Jézus Krisztus által. Szent Pál ezt mondja a rómaiaknak: „A hit hallásból ered, a hallás pedig Krisztus igéjéből.” (10,17) A hívő ember Jézus Krisztusba veti bizalmát, aki egyházában él tovább a századokon át a világ végéig.

„Az Úrtól kaptam ugyanis, amit közöltem veletek.” (1 Kor 11,23) „Amit az atyáktól kaptak, azt adták tovább a fiaknak”, mondja később Szent Ágoston. A hit az egyház hagyományából táplálkozik. Egyedül itt találhatjuk meg biztosan Jézus Krisztus igazságát. Csak az egyházi közösségből kihajtó eleven ágak maradnak kapcsolatban az életadó gyökerekkel.

Ragaszkodjatok szilárdan az egyház hitéhez, erre szólítalak föl ma benneteket. Ezt tették őseitek is. Maradjatok meg szilárdan a hitben, és közvetítsétek azt gyermekeiteknek. Ezért látogatlak meg most benneteket: „Figyelmetekbe ajánlom, testvérek, az evangéliumot, amelyet hirdettem nektek. Elfogadjátok és szilárdan kitartotok benne.” (1 Kor 15,1)

Erős hit nélkül nem tudtok szilárdan megállni az életben, s elsodornak benneteket korunk egymást váltogató tanai. Ma is vannak olyan területei az életnek, amelyeken az egészséges tanítást nem viselik el többé, ahol egyéni kívánságaik szerint új tanítókat keresnek maguknak, akik a fülüket csiklandozzák, ahogyan ezt már Szent Pál is megmondta. Ne hagyjátok félrevezetni magatokat az egoizmus, a hamisan értelmezett önmegvalósítás által, ne higgyetek annak az evi-lági üdvösségnek ígéreteiseiben, amelyik Isten nélkül akarja fölépíteni a világot.

Az odaadásnak, önmagunk odaajándékozásának készségére van szükség, áldozatkészségre és önként vállalt lemondásra, nagylelkű szívre ahhoz, hogy elmondhassuk: Credo — hiszek. De akiben megvan ez a bátorság, abban eltűnik a sötétség. Aki hisz, az rátalált arra a világítótoronyra, amelyik lehetővé teszi számára a biztos utazást. Aki hisz, az ismeri az irányt, az jól tájékozott. Aki hisz, az megtalálja az élet értelmét, és az értelmetlenséget hirdető hamis tanítók nem tudják többé lépre csalni. Aki hisz, az szilárd támaszpontot talált ezen a világon az emberhez méltó, Istennek tetsző élethez. Aki hisz, az tudatosan nézhet szembe a halállal is, és igent mondhat akkor, ha Isten az utolsó órán magához szólítja.

Ezt a kincset, a hitünket azonban törekeny cserépedényben hordozzuk (vö. 2 Kor 4,7); hitünk gyakran gyöngé és elégtelen. Már a legelső pápának, Szent Péternek keserűen kellett ezt megtapasztalnia. (Mt 14,22) Nagylelkűen és telve lelkesedéssel szállt ki a hajóból a tó vizére. Hiszen az Úr hívta: „Jöjj!” És hite átvezette Pétert a hullámokon és a mélységeken. Mindnyájunk hitének képe ez. Előttünk is ott áll az Úr. Ránk néz, és mindnyájunkat hív: „Jöjj!” E bátorító

Részletek a Szentatyának 1987. május 1-jén Münsterben elmondott beszédéből.

meghívás hallatán a hívő nem maradhat ülve vagy fekve: fölkel, s minden akadályt legyőzve útnak indul az Úr felé.

De aztán feltörnek a félelmek és a kételyek, ahogy annak idején Péterben, úgy ma bennünk is. S akkor Péter süllyedni kezdett, s csaknem elmerült a vízben. Ha a hit meggyöngül, nem képes megtartani bennünket. Mit tett ebben a helyzetben Péter, az első pápa? Minden erejével és egész szívével az Úrhoz kiáltott: „Uram, ments meg engem!” S az Úr kinyújtotta kezét: „Te kicsinyhitű, miért kételkedtél?” (Mt 14,19-31) — A hit igazi válsága ez! De az Úr nem hagyja el azt, aki segítségét kéri.

Uram, hiszek benned — credo. Ha azonban becsületesek vagyunk, akkor nem ritkán hozzá kell fűznünk: „Segíts hitetlenségemen!” (Mk 9,24) Ezt a tanácsot szeretném adni nektek: Ha a hitetlenség és a kétely eluralkodik rajtatok, ne hagyjátok abba az imádságot: „Uram, hiszek”. És tegyétek hozzá nyugodtan: „Segíts hitetlenségemen!” Az Úr nem fog cserbenhagyni, nem fog egyedül hagyni benneteket egyéni életetek és a világ eseményeinek viharában.

Nem a legkényelmesebb utat választja az, aki ma Jézus Krisztus egyházához tartozónak vallja magát. Könnyebb az alkalmazkodás, a sodródás a divatos áramlatokkal. Aki megvallja hitét és aszerint él, annak az ár ellen kell úsznia. Ez pedig erőt és bátorságot kíván.

Az egyháznak ma jobban mint valaha, szüksége van a hívők nyilvános tanúságtételére. Erre elégtelen a püspök egymagában, de még papjaival és diakónusaival, mindazokkal együtt is, akik hivatalosan egyházi szolgálatban állnak. Öreggek és fiatalok, nők és férfiak: csak mindnyájatok közös összefogásával válhat Krisztus örömhíre elevenné és vonzóvá az egyházban és a világban. Ehhez mindnyájatok segítségére van szükség, hitetek megvallására, elköteleződésekre, hogy a hit tovább éljen hazátokban, hogy a harmadik évezred is keresztény legyen.

Gyermeki hittel akarjuk rábízni magunkat az Úr édesanyjára. Aki megfogja Mária kezét, s elfogadja az Ő irányítását, az jó úton halad, az rátalál a hitnek útjára, amelyet Mária olyan példásan végigjárt; az nyitott Krisztus üzenetének befogadására, aki neki fia, nekünk pedig testvérünk. Az soha sem marad egyedül, még a szenvedésben és a halálban sem. Bizalommal eltelve és elszántan tudja teljesíteni evilági feladatait, és előrehaladni a jövő felé vezető úton: Máriának és minden kereszténynek a hit a jövő útja Istenben. Neki legyen hála és dicsőség. Amen.

II. János Pál pápa teológiája

II. János Pál pápa teológiájáról — illetve (magyar nyelven is megjelent) jelentősebb nyilatkozatainak teológiájáról — nem szólhatunk a II. Vatikáni zsinattól, illetve az általános püspöki szinódusoktól függetlenül. A Szentatya teológiája a zsinati teológiára épül, illetve az általa megfogalmazott és aláírt dokumentumok jelentős részét a szinódusok által körvonalazott anyagok alkotják. A pápai dokumentumok megszerkesztésében ugyan minden korban teológusok működtek közre, de kevés olyan pápa volt, mint II. János Pál, aki túlnyomórészt maga írta a nevével jelzett megnyilatkozásokat, s ezért méltán szólhatunk teológiájáról.

A következőkben sorra vesszük a zsinati teológiai fordulat néhány fontosabb gondolatkörét, amelyeket II. János Pál — a szinódusokra is támaszkodva — továbbfejlesztett.

Megújuló istenkép — és istenkapcsolat

Az utóbbi évszázadok teológiája inkább Isten fenségét, nagyságát hangsúlyozta. Ennek következményeként a hívő tömegek jelentős része Istent távoli hatalomként, alig megközelíthető fenségként képzelte el. Ezzel is összefügg az a felfogás, amely szerint az Istennel egyesült élet legfeljebb néhány kiválasztott ember hivatása. A zsinati teológia az istenkép és a keresztény lelkeség terén egyaránt fordulatot hozott. Markánsan mutatkozik meg e fordulat a pápa írásaiban. Isten nála mint a végtelen szeretet, a jóság és az irgalom Istene jelenik meg. „Isten szereti az embereket! Ez a legegyszerűbb, megrendítő hír, amelyért az egyház az emberekkel szemben felelős.” (ChrL 34; vö. DM, RH stb.) Ebből következik, hogy „minden keresztény elsődleges hivatása”, hogy válaszoljon erre a szeretetre saját élet-szentségével (ChrL 30), hogy Istennel, Krisztussal egyesülő életet éljen (vö. ChrL 16-17).

Ez a meghívás annyira alapvető és általános, hogy közelebről is meg kell határozni a keresztény nevelés szellemét. Ha például egy korábbi felfogás szerint a hitoktatás elsődlegesen hitismeretek átadását jelentette, a pápa (a IV. püspöki szinódussal) az evangélium életre váltását, illetve a Krisztussal egyesülő életre történő rávezetést tűzi a hitoktatás céljául. A hitoktatásnak arra kell rávezetnie, hogy a benne részesülő gyermekek és felnőttek az evangélium törvénye szerint éljenek; hogy „egyre inkább úgy gondolkozzanak mint Krisztus, úgy ítéljenek, úgy cselekedjenek, ahogy Krisztus parancsai követelik” (CTr 20). Ebből következik, hogy a hitoktató is „csak annyiban nevezhető hitoktátónak, amennyiben Krisztus tud szólni ajkán keresztül” (CTr 6). A bibliamagyarázatoknak is „túl kell lépniük a pusztá szövegmagyarázaton, hogy a résztvevők Isten szavából tudjanak élni” (CTr 47).

A pápa és a szinódusok tudatában vannak, hogy ezek a kijelentések súlyosak, s hogy valódi megújulásra hívják az egyház tagjait. Ezért olvasható a *Christifi-*

deles Laici-ben, hogy „egy új evangelizációra van szükség” az egyházon belül is, s ennek útja, hogy „érettebb egyházi közösségeket kell létrehozni, amelyekben felragyog a hit, s amelyekben eredeti jelentésében megvalósul a Krisztus személyéhez és evangéliumához való ragaszkodás... a szentségi közösségben, a szeretetben és a szolgálatban.” (ChrL 34; vö. Missziós enciklika)

Szentháromságos fordulat — és a közösség

Ez a zsinati teológia egyik legjelentősebb újdonsága. Isten nem úgy jelenik meg mint magában élő Fenség, hanem mint háromság, mint szeretetközösség: mint az egyháznak és minden emberi közösségnek ősmintája. A szentháromságos szemléletnek számos következménye van a teológiai, illetve a katolikus látásmódban. A zsinat hangsúlyozza, hogy az egyház, s annak kisebb — szentháromságos — közösségei is egyként lesznek a világ „szentsége” (Az egyházzról 1), egységük által tudnak tanúskodni Istenről (vö. Jn 17,21). Hangsúlyozza, hogy a keresztényeknek, a kisebb és nagyobb közösségeknek oly módon kell találkozniuk, hogy az egység megvalósulhasson, s így a Szentháromság titka, illetve maga Jézus jelenhessék meg köztük (vö. Mt 18,20; vö. Világiak 9, 10, 11, 17, 18; Liturgia 7; Egyház a mai világban 42; Papok 6, 8; Missziók 15 stb.). Arról beszél (s ezt lelkipásztori szempontból a legfontosabb újdonságnak tartották), hogy „a lelkipásztorkodás nem szorítkozhat arra, hogy a hívekkel csak egyenként törődjék, hanem... ki kell alakítania a valódi keresztény közösséget” (Papok 6).

II. János Pál is a Szentháromság dimenziójában látja a világot. Kijelenti, hogy az egyház ebben a szemléletben tud evangéliumi módon válaszolni „a ma emberének szívet szorongató kérdéseire”. Ugyanakkor tudatában van, hogy ez a látásmód gondolkodásunk átalakítását, „Isten újbóli felfedezését” kívánja meg tőlünk (DV 2. vö. CTr 41; ChrL 31 stb.). A szentháromságos szemléletből következően a pápa az egység és közösség távlatában gondolkodik (vö. RH 6; DV 61; RM 29; ChrL 18,30). Ezek fényében, a színódusokkal egybehangzóan, a legkülönbözőbb összefüggésekben — a gyermekek és felnőttek hitoktatásáról, a családról, a világiakról a kispapokról és a papokról, a plébániáról és a missziókról szólva — újra és újra hangsúlyozza a krisztusi közösség fontosságát. Ebben a közösségben „visszatükröződik maga az örök és kimondhatatlan szeretetközösség, amely az Egy és háromságos Isten sajátja” (ChrL 31). Ezért is érthető, hogy az ember a közösségben talál önmagára, hogy „akkor találhat magára, ha őszintén ajándékul adja önmagát”. Ezért érthető, hogy a kereszténynek „nincs joga önmagába zárkózni, lelkileg elkülönülnie a közösségtől, inkább folytonos érintkezésben kell élnie a többiekkel, a testvériség aktív gyakorlása révén” (ChrL 20). Az egyház fontos feladatai közé tartozik tehát, hogy kölcsönös szeretetben éljék, s erről tanúságot tevő (vö. Jn 13,35) közösségeket hozzon létre minden szinten: felnőttek és családok, papok és kispapok, fiatalok és gyermekek közt, a plébániákon, a missziókban és a különböző mozgalmak révén stb. (vö. ChrL 26,18-19, 32; FC 70, 69, 72; CTr 24,47 stb.)

„A papok csak a szeretet és egység lelkületével lehetnek Krisztus tanúi: aki azt kéri az Atyától: Legyenek mindnyájan egy.” (Az 1990-es színódus záró dokumentuma, 34. pont)

„A plébánia hivatása sem más, mint hogy tagjait... a testvéri szeretet megélésére vezesse, s így elfogadtassa az egyházi közösség és a missziós felelősség

tudatát” (ChrL 61). Minden lelkipásztori munkát, így a hitoktatást is „a terméketlenség veszedelme fenyegeti, ha a hitben elindulót nem fogadja be egy olyan közösség, amely a hitből él” (CTr 24).

Mindezek után érthető, hogy a pápa nem mulasztja el az alkalmat, hogy újra és újra köszönettel és elismeréssel szóljon mindazokról a keresztény társulatokról és a megújulási mozgalmakról, amelyek hatására világszerte testvéri közösségek születtek... „Az egyház jövőjének zálogai ők” (CTr 47; DV 65; FCons 72; ChrL 62; Missziós enciklika stb.).

A mozgalmak és lelkiségek egyházi és pápai megítélésére jellemző többek között a papneveléssel foglalkozó 1990-es színódus állásfoglalása, amit annak záródokumentuma is megfogalmaz (25. pont). A korábbi álláspontokkal szemben, „azoktól a papjelöltektől, akik különböző egyházi mozgalmakból és társulatokból jönnek, nem kell azt kívánni, hogy szüntessék meg kapcsolataikat az őket útra indító mozgalmakkal, vagy hogy ne éljék azok lelkiségét, amelyben nevelődtek”. (Természetesen feltételezve, hogy „nyitott lélekkel fogadják a szeminárium püspöktől kiválasztott előjáróinak tanácsait és útmutatásait”). Az egyházmegyes papokkal kapcsolatban a színódus résztvevői a pápával egyetértésben hangsúlyozták, hogy ezek lelkiségét nemcsak hogy nem zavarja, hanem nagyon is gazdagítja, ha egy egyházi mozgalomhoz tartoznak, annak sajátos lelkiségét élék.

Evangéliumi emberkép — Jézus az emberben

Ha korábban úgy tűnt, hogy elmélyültebb kereszténységre, az Istennel való egyesülésre csak a világtól, az emberektől eltávolodva juthat el az ember, a zsinat e téren is új szemléletet hoz. Kijelenti, hogy az egyháznak a világban kell élnie, hogy a keresztény életszentség természetes útja a világon át vezet, az embertárs szolgálata által (Világiak 4; Papok 14; Szerzetesek 6,8 stb.). II. János Pál pápa tovább részletezi, teológiailag megalapozza és univerzálissá teszi ezt a szemléletet. (Ily módon a legnyitottabb teológiai felfogást hitelesíti, a legmagasabb egyházi tekintéllyel.) Első enciklikájának egyik központi gondolata: „az egyház útja az ember” (RH 14), az ember szolgálata. S ha többekben kétség támadhat, hogy ki is ez az „ember”, akiben Krisztust kell szolgálnunk (Mt 25,40), a pápa a kérdés teológiai mélyéig nyúlva válaszol: „Isten Fia, amikor megtestesült, minden emberrel egyesült... minden emberrel egyé vált” (RH 8,13; vö. GSp 22). „A megváltás misztériuma minden embert magába foglal... Ezáltal a misztérium által Krisztus minden időkre mindenkiel kapcsolatba lépett” (RH 13). „Mert az embert — kivétel nélkül mindegyiket — Krisztus megváltotta... kivétel nélkül mindegyikkel kapcsolatba került” (RH 14), azokkal is, „akik az egyház látható határain kívül élnek” (RH 18).

Ebből az emberképből következően a pápa a kereszténység alapvető feladatának tartja, hogy szolgáljon minden embertestvért, elsősorban a legkisebbeket, a legszegényebbeket (FCons 47; SRS 42; ChrL 41 stb.), illetve hogy minden emberrel — hívóval és hitelennel — keresse a testvéri dialógus útját (RH 41,18; FCons 86; ChrL 27, 28, 30 stb.).

Mindebből következően a pápa — és korunk egyháza — számára a világban való megszentelődés mindenki számára elérhető, és a legnagyobb meghívás; útja pedig Isten akaratának megtétele a hétköznapiakban (ChrL 16-17; LEx 122k; SRS 31k) és Jézus szolgálata a felebarátban.

Új egyházkép — és a világiak

A zsinat az egyházat mint Krisztus Testét, mint Isten papi népét mutatja be, amelyben — a Testben elfoglalt hivatásának megfelelően — minden megkereszteltnek alapvetően egyenlő hivatása van. A *Christifideles Laici* részletesen ír erről. Itt csupán jelezhetjük, hogy a Szentatya — a zsinat és a püspöki szinódusok szellemében — nyomatékosan hangsúlyozza a világiak általános papi küldetését, és hivatásukat az életszentségre, valamint a Krisztussal való egyesülésre, továbbá azon jogaikat és küldetésüket, amelyek „nem az egyházi tekintélyből származnak, hanem magából a keresztségből fakadnak” (ChrL 29). Ilyen joguk és küldetésük például az, hogy részt vegyenek az egyház apostoli-papi küldetésében, illetve hogy — egységben az egyház vezetőivel — közösségeket, „társulatokat alapítsanak és vezessenek” (ChrL 29-30; vö. CIC 215).

Máriás teológia

A pápa Mária-tisztelete — amit címerére is írt (Totus Tuus — egészen a Tiéd) — megválasztásakor sokak számára csupán „lengyeles” jámborságnak tűnt. Későbbi megnyilatkozásaiból kiderült, hogy Mária-tisztelete teológiailag a legteljesebben megalapozott, zsinati és időszerű. Sőt, talán éppen a mariológia az egyik olyan témája a pápa teológiájának, (a kereszt titkának és Jézus „elhagyottságának” elemzése mellett), amelyben sajátos, új szintézist nyújt. A máriás szempontok minden pápai dokumentumban benne vannak: mariológiájának összefoglalása azonban a *Redemptoris Mater*, amelynek főbb szempontjait a következőkben idézzük.

A pápa szerint Mária nem valamiféle elérhetetlen példakép (a reformáció kritikája szerint egyfajta istennő), hanem „az első keresztény”, minden keresztény példaképe, akiben tehát megjelenik az egyház, a keresztény ember, s valamiképpen az egész emberiség titka (RM 1, 5, 6). Mária az egyház és minden keresztény példaképe. „A hit zarándokútján járva részesült Fia teljes földi életében... Így hatásosan mutatta meg az embereknek Krisztus misztériumát”, s a Krisztussal egyesülő élet útját (19).

„Bizonyos értelemben Mária hite... Isten vándorló népének hite: személyeké és közösségeké, csoportoké és társaságoké... Olyan hit, amelyet az ember csak imádsággal nyerhet el” (28). „Az egyház Máriától tanulja saját anyaságát”, amely által „a Szentlélektől éltetve Krisztusban az emberiség családjának sok fiát és lányát szüli új életre” (43). „Mária hite révén az örök Fiú testi anyja lett a Szentlélek erejében...” De Mária útja a kereszt alá vezetett. S ő „ott is egybeforrott Egyszülöttével a szenvedésben... a kiüresedésben” (18). S itt nyer „megerősítést Mária egyetemes, minden embert vállaló anyasága” (29). „Krisztus tanítványának életében a máriás jelleg különösen abban nyilvánul meg, hogy János apostol példájára — aki »házába fogadta« Krisztus anyját — gyermeki módon bízta magát Máriára, és mindenbe bevezeti, ami benső életéhez tartozik... Az ilyen ember igyekszik behatolni abba a világba, amelyben az ő anyai szeretete működik, amellyel a Megváltó anyjaként gondoskodik Fia testvéreiről” (45).

Mária és a nő — az egyház máriás arca

Korunk gondolkodásában és teológiájában jelentős helyet foglal el a nők szerepének, egyenjogúságának kérdése. Az egyenjogúság elérését többen a nők papászentelésének megvalósulásában látnák. A pápa véleménye, hogy az egyenjogúság nem egyenlőséget jelent. Érzi viszont, hogy egy férfi-központú világban és egyházban hangsúlyoznia kell az egyháznak nemcsak a „péteri” (hierarchikus, férfias), hanem a „máriás” (világi-laikus, nőies) arculatát is. Tehát nemcsak a hierarchikus szolgálatok fontosságát kell hangsúlyozni, hanem egyrészt Isten népe tagjainak egyenlőségét, sőt az általános papság tényének elsődlegességét, másrészt a sajátosan női, máriás értékeket, amelyek — éppen a szeretet megélésének sajátos képessége révén — „a nő tulajdonképpeni hivatását meghatározzák” (MD 30)

Az egyház máriás jellegéről a pápa így ír: „Ez a máriás jelleg éppen olyan — hacsak nem még inkább — alapvető és meghatározó az egyházra, mint az apostoli, Péter által belevéselt karakter, amellyel a legmélyebben össze van kapcsolva... A máriás jelleg az egyházban megelőzi a péteri jelleget... Mária, a szeplőtlen megelőz mindenki más, természetesen Pétert és a többi apostolt is. Nem csupán azért, mert Péter és a többi apostol a bűn terhe alatt született..., hanem azért is, mert az ő háromszoros hivataluk célja nem más, mint az egyházat a szentség ama példájára formálni, amely Móriában már kiformalódott és példaképpé lett. Amint helyesen állapítja meg korunk egy jeles teológusa: Mária az »apostolok királynéja«, anélkül, hogy apostoli hatalommal rendelkezne” (MD 55. jegyzet).

Ebben a szemléletben — a pápa mariológiájának tükrében — még súlyosabbá válik az, amit a nőkről mond: „A keresztény életben ez a máriás szemlélet különös megvilágításba helyezi a nőt és a nő életben betöltött szerepét... Mária alakja már azáltal is szemünk elé állítja a nőt, hogy Isten a Fiú megtestesülésének főséges eseményét egy nő szabad és tevékeny szolgálatára bízta. Ezért mondhatjuk: ha egy nő Móriára emeli tekintetét, benne felfedezheti, hogyan élheti méltóan női mivoltát, és hogyan bontakoztathatja ki azt. Az egyház Móriára tekintve bármely nő arcán meglátja annak a szépségnek a ragyogását, amely visszatükrözi a legmélyebb érzéseket, amelyekre az emberi szív képes: a szeretet, amely feltétel nélkül tudja magát átadni, az erőt, amely a legmélyebb fájdalmat is el tudja viselni, a határtalan hűséget, a fáradhatatlan buzgalmat, azt a képességet, amely a legmélyebb együttérzést vigasztaló és bátorító szavakba tudja önteni.” (MD 46)

A kereszt teológiája

Korunk hittudományának újdonságai közé tartozik a Szentháromság és a kereszt teológiájának „újra felfedezése”. II. János Pál teológiájában talán az a legújserűbb, ahogy a kereszt titkáról, illetve sajátosan Jézus „elhagyottságáról” beszél. E kérdésnek könyvtárnyi irodalma van. A pápa teológiai elmélkedésében sokszor nem a teológusok útját járja, hanem a misztikusokét, de úgy, hogy egyúttal a legkorszerűbb teológia rendszerében fejt ki mondanivalóját. (Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy legfelsőbb egyházi megnyilatkozásban először jelenik meg e téma elemzése, és hogy a pápa gondolatai tökéletesen egybecsengenek azzal, amit például Chiara Lubich misztikus megfogalmazásban e kérdéstről írt.)

Jézus kiáltásának („Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?” Mt 27,46) elemzések az irodalom nem kis része csak addig jut, hogy Jézus itt a 21. zoltárt imádkozta haláltusájában. A pápa — a kereszt-teológia elmélyült irányát követve — ennél sokkal tovább megy:

„Amikor Krisztus felkiált: »Istenem, Istenem, miért hagytál el engem«, szavai nemcsak azt az elhagyottságot fejezik ki, amelyről az Ószövetségben többször is hallunk, különösen a zoltárokban, s közülük is főként a 22. (21.) zoltárban, amelyből az idézett szavak származnak. Azt mondhatjuk: ezek az elhagyottságot panaszoló szavak Atya és Fiú elválaszthatatlan egységében születnek, mégpedig azért, mert az Atya »az ő vállára rakta mindnyájunk gonoszságát«. Ennek kapcsán mondhatja Szent Pál: »Ő azt, aki bűnt nem ismert, „bűnné” tette értünk«. Krisztus a szörnyű teherrel együtt annak a rossznak teljességét is átérzi, amit a bűn — az Istennek való hátafordítás — foglal magában. Az Atyához való fiúi ragaszkodásnak isteni mélységében emberileg kifejezhetetlen mértékben éli át az Atyától eltávolodó, őt elutasító, az Istennel szakító ember szenvedését. De épp e szenvedés útján viszi végbe a megváltás művét, s mondhatja el, midőn haldoklik: »Beteljesedett.«” (SD 18)

A pápa e megállapítása a megtestesülés egészen újszerű szemléletén alapul, amelyet — mint láttuk — a zsinat már előre jelzett, s amelyet a *Redemptor Hominis* összefoglalt. Eszerint tehát Krisztus a megtestesülésben nemcsak hasonlóvá vált az emberhez, hanem „minden emberrel egyé vált” (GSp 22; RH 8, 13,14). S a megváltást nem úgy kell elképzelni, hogy a mennyei Atya a mi megbüntetésünk helyett Fiát „büntette meg”, hanem úgy, ahogy a *Salvifici Doloris* írja: Krisztus, aki a megtestesüléskor egyesült minden emberrel, saját magában élte meg az önmagával egyesített emberiség minden fájalmát és bűnét, s így mondott az emberiség nevében „igen” az Atyának.

E szemléletben viszont nemcsak Krisztus keresztje és a megváltás, hanem minden emberi szenvedés is új fényt kap: „Krisztus keresztjében nemcsak hogy a szenvedés által beteljesedett a megváltás, hanem maga az emberi szenvedés is megváltást nyert”. (SD 13)

E titok — hogy Krisztus a kereszten magára vett minden szenvedést, szenvedőt és bűnt, s hogy e teher alatt átélte az Isten-vesztés fájalmát — azt jelenti, hogy ettől kezdve „Krisztus önnön szenvedésével semmihez nem fogható módon ott lakik minden emberi szenvedés mélyén... S ott Vigasztaló Szentlelke, az Igazság Lelke erejében cselekedhetik” (26). Azt jelenti, hogy „maga az emberi szenvedés is megváltást nyert” (19.) Azt jelenti, hogy „minden emberi szenvedés gyöngeségét átjárhatja Isten hatalmas ereje” (23). De azt is jelenti, hogy így „mindenki meghívást kapott arra, hogy részt vállaljon a szenvedésből, ami által a megváltás végbement... Amelynek révén az emberi szenvedés megváltást nyert” (19). S ez — hogy az ember részt vegyen Krisztus szenvedésében — azért lehetséges, „mert Krisztus bizonyos értelemben maga is részese lett minden emberi szenvedésnek. S midőn az ember a hit által felismeri Krisztus megváltó szenvedését, egyúttal saját szenvedéseit is felfedezi benne, s ezek számára új jelentést nyernek” (20).

Mindezek a gondolatok nem elvont igazságok a pápa számára, hanem átélmélkedett, átélt valóságok. A *Salvifici Doloris* a Szentatya elleni merénylet után, a szenvedés és a hosszas felépülés tapasztalatai után nyerte végső megfogalmazását. Így teológiai jelentőségén túl személyes súlya is van annak, amit a pápa a szenvedés megértéséről mond. „A szenvedés értelme akkor nyílik meg az

ember előtt, ha felveszi keresztjét és lélekben egyesül Krisztus keresztjével. Az ember nem emberi szinten, hanem Krisztus szenvedésének szintjén fedezi fel az értelmet. Ugyanakkor pedig a szenvedés üdvözítő értelme Krisztus szintjéről alászáll az ember szintjére, s az ő személyéhez szóló válaszává lesz. S akkor az ember megtalálja szenvedésében a belső békét, mi több: a lelki örömet” (28).

* * *

Rövid betekintést szerettünk volna nyújtani II. János Pál pápa teológiájába, ünnepélyes nyilatkozatai alapján. Írásunk természetesen nem törekedhetett teljességre, már csak a hely szűke miatt sem. De reméljük, hogy e rövidség ellenére is sikerült felvillantatnunk a Szentatya alapvető gondolatait.

Az idézett dokumentumok és rövidítésük:

Catechesi Tradendae (CTr) *Christifideles Laici (ChrL)* *Dives in Misericordia (DM)* *Dominum et Vivificantem (DV)* *Familiaris Consortio (FC)* *Laborem Exercens (LEx)* *Mulieris Dignitatem (MD)* *Redemptor Hominis (RH)* *Redemptoris Mater (RM)* *Sollicitudo Rei Socialis (SRS)* *Salvifici Doloris (SD)*

Számunk szerzői:

Tomka Ferenc plébános, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia magántanára
Máté-Tóth András civil teológus, az Egyházforum folyóirat szerkesztője
Mészáros Klára közgazdász
Rapcsányi László író, újságíró, a Magyar Rádió főmunkatársa
Bezeczky Gábor irodalomtörténész
Marosi Ernő művészettörténész, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport
Ancsel Éva filozófus, ELTE

JÁN ČARNOGURSKÝ

A Rerum novarum és a Kommunista Kiáltvány

Kit igazolt a történelem?

Napjainkban, a biztos remények és biztos kételkedések korában, jól tesszük, ha megismerkedünk kipróbált értékekkel, melyek a reménytől a kételkedésen át konstruktív megoldásokhoz vezethetnek el bennünket. De mit tekinthetünk kipróbált értékeknek? Ezen a földrészen és ebben az évszázadban a kipróbált értékek kínálata túlságosan is bőséges volt. Túlságosan is gyakran kötődött egy-egy államcsínnyel kezdődött és államcsínnyel végződött uralkodó rendszerhez.

A keresztény erkölcs etikai princípiumai viszont az egyes emberek magánéletében megerősítették örök érvényüket. Az elmúlt rendszer negyven éven át sanyargatta a vallást, de nem hogy nem sikerült megsemmisítenie, hanem látnia kellett, hogy a társadalomban még szilárdabban gyökeret vert. A rendszernek nem sikerült a tömegeket az úgynevezett kommunista erkölcs szerint formálnia. A mi országunkban negyven évig az az alaptétel uralkodott a társadalomban, hogy a szocializmus a legfőbb érték, az utolsó tizenkét évben pedig egyenesen a létező szocializmusról beszéltek, arról a szocializmusról, amelyet mindannyian a saját bőrünkön éreztünk. A létező szocializmus fogalmának megalkotása nem bizonyult jó taktikai lépésnek a kommunista ideológusok részéről, mert azáltal közel hozták a valóságot az ideálshoz, és lemondtak a valóság és ideál, az elmélet és gyakorlat között meglévő dialektikus különbségről, a cél és a körülhatárolt tevékenység távolságáról. Evvel lehetővé tették, hogy mindenki a szocializmus alapeszméjének hiányosságaiént értelmezze a mindennapi élet elkerülhetetlen nehézségeit. Jelenleg a szocializmus kritikájának lehetőségei kimeríthetetlenek, mivel a szocializmus gyakorlatának hosszú évei alatt világossá váltak összes hiányosságai. Ezek a hiányosságok már a szocializmus születésének pillanatában megvoltak, már akkor megvoltak, amikor még csak az elmélet létezett, és az egész egyetlen kiáltványra korlátozódott. De látta-e és megnevezte-e akkor ezeket valaki?

A kereszténységben és különösen a katolikus egyházban régi hagyományokkal büszkélkedhet a szocialista típusú elmélet és gyakorlat. Itáliában már a XII. században létrejöttek koldulórendek a közös munka és a közös imádkozás céljából. Szent Morus Tamás megírta az *Utópiát* és a szerzetes Tommaso Campanella *A napvárost*. Ezekre a művekre emlékezni kellett, amikor eljött a marxizmus próbatétele. A katolikus egyház szembe is helyezkedett a marxista szocializmussal, amikor a múlt század második felében kezdte megosztani a nyugat-európai

értelmiség figyelmét. A katolikus szociális doktrina pillére a szocializmus ellen a *Rerum novarum* enciklika volt, melyet XIII. Leó bocsátott ki 1891-ben. A mi szocializmusunknak is megvolt a tartóoszlopa: a kommunista párt manifesztuma, a *Kommunista Kiáltvány*, melyet 1848-ban adtak ki, és amely a híressé vált mondattal zárult: Világ proletárjai egyesüljete!

Játsszunk el velük és állítsuk szembe a két dokumentumot. Állítsuk szembe a kiindulási pontokat, az elemzéseket valamint a javasolt megoldásokat, és jelenlegi tapasztalataink alapján tekintsünk visszafelé; tegyük fel a kérdést, mely megoldások voltak sikeresek és melyek nem. A két dokumentum közül melyiket igazolta a történelem?

A két dokumentum kiindulási pontja azonos: mindkettő megállapítja, hogy a társadalom két osztályra oszlik, a szegényekre és a gazdagokra, és mindkettő látja a munkások nyomorát. A *Rerum novarum* így ír: egy igen kisszámú rendkívül gazdag ember rákényszerített egy majdnem a rabszolgasághoz hasonló elnyomást a proletárok végtelen sokaságára. A *Kiáltvány* hasonlóképpen látja a helyzetet: a munkások ...nemcsak a burzsoá osztálynak, a burzsoá államnak rabszolgái, hanem napról napra, óráról órára ki vannak szolgáltatva a gépnek, a felügyelőnek és mindenekelőtt a burzsoá vállalkozónak. Az *enciklika* és a *Kiáltvány* tehát megegyeznek abban, hogy nem a munkások helyzetétől elszigetelt problémáról van szó, hanem a teljes társadalmi rend általános és közös problémájáról. A két dokumentum között meglévő azonosság azonban itt be is fejeződik, és a felvetett kérdésekre adott megoldási javaslataik már valóban ellentétesek.

Mindkét javaslat a magántulajdonból indul ki, illetve abból, hogy hogyan működik a magántulajdon a társadalomban.

A kommunisták számára a magántulajdon valami rossz: szerintük a magántulajdon teszi lehetővé az ember ember általi kizsákmányolását; sőt, nemcsak hogy lehetővé teszi, hanem ösztönzi is. Megrontja a családi kapcsolatokat, függésbe hozza és eltörzítja az érvényben lévő jogot, a társadalom uralkodó ideológiáját, a kultúrát és a művészetet. Konkurrenciaharcot idéz elő, e harc pedig gazdasági válsághoz vezet, melyben megsemmisül a nemzeti vagyon nagy része. A magántulajdonon alapuló társadalmi rend éppen a versengés és válságok miatt kevésbé hatékony, és végül megakadályozza a társadalom fejlődését. A *Kiáltványban* a kommunisták saját elméletüket egyetlen mondatban foglalják össze: meg kell szüntetni a magántulajdont. Nem általában kell megszüntetni, hanem azonnal (vagy fokozatosan?) államosítani kell. Ezt olvashatjuk a *Kiáltványban*: A proletariátus a politikai hatalmat azáltal fogja megszerezni, hogy a termelési eszközöket az állam kezében összpontosítja; ez a tulajdonjog erőszakos megszerzésén keresztül történik, növelve a nemzeti vállalatok számát. A proletariátus mindezt azzal a céllal teszi, hogy a termelőerőket a lehető leggyorsabban megsokszorozza.

Az *enciklika* kedvezően tekint a magántulajdonra. A magántulajdon lehetővé teszi, hogy az ember anyagi biztonságot szerezzen magának és családjának, jobban ösztönöz a munkára; az ember természetes jogai közé tartozik, az intelligenciával és az értelemmel szerzett alkotás. Biztosítja az ember jövőjét, és szabad választásaihoz megteremti az alapokat. A magántulajdon megelőzi az államot. A magántulajdon eltörlésével általánossá válna a zűrzavar, és ez a polgárokat kemény és láthatatlan rabszolgaságba hajtaná. Kevesebb tápot kapna az egyének leleményessége és munkakedve, és így elapadnának a gazdaság forrásai. A *Rerum novarum* bevezető részét azzal a megállapítással zárja: a magántulajdon megdönthetetlen jog.

A tulajdonhoz szorosan kötődik a társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség kérdése.

A kommunisták a magántulajdon felszámolásától várják a társadalmi osztálykülönbségek megszűnését és az egyenlőség kezdetét: egyenlő kötelező munka mindenki számára, ahogy a *Kiáltvány* állítja.

A *Rerum novarum* nem hisz a teljes társadalmi egyenlőség megvalósíthatóságában: a tulajdon egyenlőtlensége az intelligencia és a fizikai adottságok egyenlőtlenségéből ered, de a tulajdon egyenlőtlensége nincs a társadalom kárára, sőt arra készíti az embereket, hogy osszák meg egymás között a munkát, és így elégítsék ki különböző szükségleteiket.

A két dokumentum különbözősége a javasolt és eltervezett társadalmi megoldásban éri el tetőfokát.

A kommunisták gyors megoldást ígérnek: a forradalmat. Hisznek abban, hogy a lehető leggyorsabban le kell rombolni a fennálló burzsoá társadalom alapjait, és létre kell hozni a proletárdiktatúrát, melynek segítségével meg lehet teremteni az emberek által megálmodott földi paradicsomot. A *Kiáltvány* gazdag képekben írja le a proletárforradalmat: az a szerepe, hogy megsemmisítse mindazt, ami mind ez idáig védte és fenntartotta a magántulajdont; a proletariátus nem tud felemelkedni, ha nem repíti a levegőbe a hivatalos társadalmat alkotó egész osztályszerkezetet. A kommunisták nyíltan kijelentik, hogy céljaikat csak az eddig érvényben levő társadalmi rend erőszakos megsemmisítésével tudják elérni. A forradalomban „a proletárok csak láncukat veszíthetik el.”

Az *enciklika* nem törekszik megsemmisíteni semmit a fennálló társadalomban. Figyelmeztet arra, hogy az emberi életben mindig lesznek nehézségek, és hogy a földi paradicsom nem fog megvalósulni. Mindazonáltal csökkenteni lehet a meglévő nehézségeket, és bizonyos esetekben meg is lehet őket teljesen szüntetni, de nem osztályharcra, hanem a munkások és vállalkozók, a munka és a tőke közötti együttműködéssel. Javulás csak fokozatosan valósulhat meg, és három intézmény kell hozzá: az egyház, az állam és a szakszervezetek.

Az egyház az evangéliumból kiindulva mutatja meg a társadalmi rend erkölcsi princípiumait; ezek közül legfontosabb a gazdaság alárendelése a természetes élet parancsainak, a munkások és a munkaadók szerződéses kötelezettségeinek kölcsönös tiszteletbentartása, a kétkezi munka és a szegénység megbecsülése, valamint a tulajdon révén történő önkényes kizsákmányolás korlátozása, és a legszegényebbek megsegítése a leggazdagabbak bevonásával.

Ez az utolsó pont mindig minden szocialista nyílvevő céltáblája volt. Természetes önmagában nem lenne hatékony, hogy áthidalja a tulajdonban meglévő különbségeket, viszont egy működő társadalomban az állami segítség megfelelő kiegészítést jelent a leggyengébb társadalmi osztályok számára. A karitatív tevékenységnek az a legfőbb tulajdonsága, hogy kiiktatja a bürokráciát és nincs szüksége hosszú közvetítésre. A legutóbbi tíz évben ez a tevékenység a nemzetközi segélynyújtás fontos eleme volt a harmadik világ országainak megsegítésére. Etiópia és Mozambik kormányai bizonyíthatják, milyen szerepet vállaltak egyének valamint Nyugat-Európa, Amerika és Japán magánintézményei éhező népüknek élelmiszersegélyekkel való ellátásában. Hasonlóképpen Teréz Anya a megmondhatója, hogy a magánadományok miként mozdítják elő misszionáriusi munkáját. A nyugati országok magánvállalatai és vegyesvállalatai tanulmányi ösztöndíjakat, projekteket és tudósokat finanszíroznak a szocialista országokban.

Az állam kényszerítő tevékenységgel beavatkozik, amikor a közjót valami fenyegeti; az államnak a társadalom minden osztályával törődnie kell, de mindenekelőtt a rászoruló munkásokkal, mert ők vannak a legjobban kiszolgáltatva az igazságtalanságoknak. A szerződéses szabadság nem abszolút: a szabad szerződések ürügyén a vállalkozók nem kényszeríthetik méltatlan munkafeltételekre a munkásokat. A munkásnak joga van ahhoz, hogy igazságos bért kapjon, azaz olyan bért, amely méltó életet biztosít neki és családjának. Az adóknak viszont méltányosnak kell lenniük a magántulajdon lényegét illetően.

A munkások érdekeinek védelmében a fő feladat a szakszervezetekre hárul. A munkásoknak arra kell törekedniük, hogy létrehozzák saját szakszervezeteiket, mert ha „a testvért a testvér segíti az olyan, mint egy erődökkel ellátott város”. A szakszervezetek védik a munkásosztály és az egyének érdekeit. A szakszervezeteknek az államtól függetleneknek kell lenniük, és demokráciának kell uralkodnia bennük.

Most nézzük meg, milyen programot javasol a *Kiáltvány* a forradalom által létrehozott kommunista rendszer számára. Tíz pontban foglalhatjuk össze:

1. a földtulajdon kisajátítása
2. erősen progresszív adózás
3. az öröklési jog megszüntetése
4. a lázadók és az emigránsok tulajdonának elkobzása
5. a hitel központosítása az állam kezében
6. az összes közlekedési eszköz állami központosítása
7. az állami gyárak, a termelőeszközök megsokszorozása, a földek kollektív terv szerinti művelése
8. egyenlő kötelező munkavállalás mindenkinek, bérmunkás hadseregek felállítása a mezőgazdaságban is
9. a mezőgazdasági és az ipari munka egységesítése, megfelelő intézkedések a város és a falu közötti antagonizmus fokozatos felszámolására
10. minden gyermek számára ingyenes közoktatás, a gyermekmunka megszüntetése a gyárakban, az oktatás és a termelés összekapcsolása

Ennek a tízparancsolatnak a fényében Sztálin és Pol Pot voltak a legkövetkezetesebb marxisták.

Térjünk vissza kiindulási pontunkhoz. A két ellentétes elképzelés közül melyiket igazolta a történelem?

Ha a *Rerum novarum* által képviselt szociális koncepciót csupán a termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmi rendszerre egyszerűsítjük le, ha csupán a gazdaságban és a társadalom szerkezetében végbemenő megfontolt állami beavatkozásokra, a szabad és független szakszervezetekre redukáljuk, akkor is azt kell mondanunk, hogy az így szervezett államok fölénye vitathatatlan a kommunista államokkal szemben. A Közös Piac országai jobb létfeltételek között élnek, mint a KGST országok, Nyugat-Németországban jobb az élet, mint Kelet-Németországban, Ausztriában, mint Csehszlovákiában, Taiwanban, mint a népi Kinában, Dél-Koreában, mint Észak-Koreában. De ez nem csupán a gazdasági statisztikákra érvényes, hanem az azokon kívüli területekre is. Vajon negyven év után, melyet a szocialistának nevezett rendszerben éltünk le, úgy érezhetjük-e, hogy ez a rendszer közelebb vitt bennünket a legszebb emberi látomáshoz, a szabadság látomásához?

Becz Judit fordítása

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

A szegények tanítása

Az európai és latin-amerikai szociális tanítás

Ha az egyházban a „tanítás” kifejezés elhangzik, akkor gyakran kizárólag a dogmákra gondolunk vagy az egyházi tanítóhivatal rendes működésére. A „szociális tanítás” fogalma nem ilyen értelemben fejezi ki az egyház tanítását. A *Gaudium et spes* címéhez illesztett lábjegyzet világosan különböztet: „a tanításjellegű elvek alá rendelt tartalom nemcsak maradandó elemekből áll, hanem esetlegesebből is.... (ügyelni kell) a változandó mozzanatokra, amelyek természetesen vele járnak a szóban forgó tárgykörrel.”

Ami pedig változik, az a világ, amelyben élünk. A szociális tanítás az egyház olyan állandó igehirdető, pasztorális gyakorlata, melyet különösen jellemez, hogy két forrásból merít: a kinyilatkoztatásból és a mindenkori, helyi viszonyok tapasztalataiból. Ezért ma már egészen természetesnek kell tekintenünk, ha az egyház egyik régiójában a szociális tanítás — a változó világ dolgait illetően — mást emel ki, mást mond, mint a másokban.

A világ dolgaiban a laikusok a szakértők. Ezt a szerepet a zsinat korszakalkotó módon ismerte el és húzta alá. Az ő feladatuk, hogy pásztoraikat segítsék az „idők jeleinek” felismerésében. „A papok ismerjék el és segítsék érvényesülni a világi hívők tekintélyét és az egyház küldetésében nekik jutott sajátos szerepet...ismerjék el, hogy az emberi tevékenység különféle területein nekik van tapasztalatuk és ők az illetékesek, hogy így, velük együtt, képesek legyenek leolvasni az idők jeleit.”¹

A laikusok szerepének ilyen elismerése azt jelenti (jelentette?), hogy az ő szakértelmük nélkül — beleértve elsősorban a társadalomtudományokban szerzett ismereteiket — az egyház tanítóhivatala nem képes a rábízott isteni üzenetet megfogalmazni és továbbadni.

E bevezető gondolatok után lássuk, milyen hasonlóságok, eltérések és egymásrahatások jellemzik az egyház európai és harmadik világbeli szociális tanításának alakulását és ebben milyen szerepet játszik az ún. felszabadítási teológia.

Alapvető élmények

Az egyház szociális tanítása alapján álló élmények európaiak, a tulajdon és a társadalmi berendezkedés problémavilágából fakadnak. Az eminens értelemben vett első szociális enciklikákra nézve (RN, QA és OA) ez mindenképpen igaz.

A felszabadítási teológiák alapélménye az ún. „kétharmad-világban” a szegénység, az elnyomás, az igazságtalanság. Az európai gazdasági és politikai viszonyok száz évvel ezelőtti stabilizálása érdekében megfogalmazott Rerum novarum számára, a mai latin-amerikaitól sok tekintetben eltérő berendezkedés ellenére, a tulajdoni és gazdasági rendszerváltás jelentette azt a kihívást, amire az egyház tanításának aktualizálásával válaszolnia kellett.

Ez a közös kihívás egyértelműen tükröződik a *Rerum novarum* és a latin-amerikai püspöki karok medellíni dokumentuma bevezetőjének összevetésekor.:

Az újítás szelleme, amely régtől fogva lebeg a népek fölött, miután a politikai területen kifejtette szörnyű hatását, át kellett hogy terjedjen a népgazdasági területre is. Sok körülmény kedvez ennek az átalakulásnak; a technikai segédeszközök tökéletesedése és az új termelési mód bevezetése révén az ipar hatalmasat fejlődött; a birtokos osztály és a munkások egymáshoz való viszonya jelentősen átalakult; a tőke kevés számú ember kezében halmozódott fel, miközben a nagy tömegek elszegényednek; a munkásokban növekszik az öntudat, szervezeteik megerősödnek; s ehhez járul még az erkölcsök hanyatlása. (Rerum novarum 1.)

Latin-Amerika kétségkívül átalakulóban van, a fejlődés jeleit mutatja. Ez a rendkívüli gyorsasággal zajló átalakulás az embert minden vonatkozásban felkavarja, a gazdasági feltételektől egészen a vallásig. Mindez arra utal, hogy kontinensünk olyan új történelmi korszak küszöbére érkezett, amelyet áthat a vágy a teljes egyenjogúságra, a felszabadulásra a szolgaság összes formája alól, az egyén felemelkedésére és közösséggé integrálódására. Egy új civilizáció fájdalmas születésének előjeleit látjuk. (Medellín 4.)

Norbert Greinacher tübingeni pasztorálteológus e hasonlóság mellett felhívja a figyelmet egy igen jelentős eltérésre is. A *Rerum novarum* bármennyire is a „világ dolgairól” beszélt, nem értékelhető a II. Vatikáni zsinat szemüvegén keresztül, mintha annak világra-nyitását készítette volna elő. Éppen ellenkezőleg, a *Rerum novarum* a maga korában az egyház általános antimodernista szemléletének a gazdasági szerepváltozásra alkalmazott kifejtését tartalmazza. Ilyen értelemben pedig éppen ellenkezőjét annak, amit akár a *Gaudium et spes*, akár az ettől (is) ihletett két legjelentősebb latin-amerikai dokumentum (*Medellín és Puebla*) hirdet.²

A gyors és az emberi élet és önértelmezés minden területét átfogó változások hazánk társadalmára is jellemzőek. Az egyháznak késznek kell lennie arra, hogy e változásokat elemezze és értelmezze.

„Az egész keresztény közösség az idők jeleire szegezett tekintettel, melyeket az evangélium és az egyház tanítóhivatalának fényénél értelmez, arra hivatott, hogy éljen a konkrét lehetőségekkel és vállalja a tényleges cselekvés felelősségét, mert csak így felelhet meg a változó feltételekből fakadó követelményeknek. Ez a szociális tanítás tehát dinamikus, kidolgozásánál a laikusok sem maradhatnak tétlenek, hanem legyenek pásztoraik szorgos segítői és bocsássák szolgálatukra keresztény tapasztalataikat, hivatali és tudományos illetékességüket.”³

A latin-amerikai egyházi tanítóhivatal a hangsúlyt arra a dinamizmusra helyezi, amely a mindig változó körülményeket figyelembe tudja venni.

„Ahhoz, hogy szociális tanításunk hiteles és mindenki számára elfogadható legyen, hatékony módon kell megfelelnie azoknak a súlyos kihívásoknak, melyek latin-amerikai valóságunkat fémjelzik.”⁴

A paraguayi püspöki kar világos beszéddel mutatott rá arra, hogy az egyház küldetésének lényegéből fakad a társadalmi kérdés megválaszolásában való aktív és hatékony részvétel, amelyet az adott politikai berendezkedés „urai” nem feltétlenül néznek jó szemmel.

„Korunk sok politikusa az egyházat tisztán vallási közösségnek tartja: egyenlőnek a hierarchiával, azt követelve, hogy ne vegyen részt aktívan az átalakulási folyamatokban, vagyis 'ne avatkozzon bele a politikába'. Legfontosabb feladatául pedig legfőbb azt jelölik ki, hogy a népet megnyugtassa, hogy a mélységes társadalmi szakadékokat a 'lelki egység' leplével eltakarja, tevékenysége pedig szorítkozzék egyedül a karitatív területre, föltéve, ha ezzel nem veszélyezteti a fennálló társadalmi-gazdasági rendet.”⁵

A súlyos átalakulás alapvető élménye az egyház általános érvényű szociális tanításának kontinensenként konkrét megfogalmazását követeli. Ugyanakkor a különböző kontinenseken szerzett tapasztalatok vissza is hatnak az egyház „kontinensek feletti tanítóhivatalának” ige hirdetésére. Ebbe a kölcsönhatásba érdekes bepillantunk, modellül választva az ún. „harmadik világ” egyházi tanítóhivatalának és az azt inspiráló felszabadítási teológiának az általános szociális tanításra adott reflexióit.

Párbeszéd Észak és Dél között

A felszabadítási teológiák és az egyházi tanítóhivatal közötti dialógust nemcsak, sőt elsősorban nem is dogmatikai természetű nézeteltérések terhelik, fűszerezik. A nézetkülönbségek a helyi egyház társadalomba ágyazottságából és ennek értékeléséből fakadnak. Ezt a termékeny párbeszédet két, a magyar egyház szemléletének átalakításához is fontosnak tűnő példával illusztrálom; a kapitalizmus és az európa-központúság példáján.

„A kapitalizmus elfogadásából (belső kritika és a reform szükségességének hangsúlyozása mellett) és a szocializmus teljes tagadásából (melyet kezdetben még az erkölcsi vagy ideológiai kritika is kísért) az egyház hivatalos szociális tanítása lassan eljutott a kapitalizmus tagadásáig — Laborem exercens — (bár vannak bizonyos lehetőségek, melyek megengedik, hogy a keresztények mégis ilyen berendezkedésű rendszerekben éljenek) és a szocializmus elfogadásáig (összekapcsolva azzal a követeléssel, hogy a dolgozó ember a bürokratikus tervgazdaság minden döntési területén aktívan részt vehessen a döntési mechanizmusokban).”⁶

Enrique Dussel mexikói egyháztörténész fenti idézete szerint a harmadik világból szerzett egyházi tapasztalatok azzal termékenyítették meg elsősorban az egyház szociális tanításának szemléletét, hogy az a kapitalista gazdasági berendezkedés alapvető elfogadása helyett (vagy mellett) a gazdasági szereposztás szocialista kritikájával szembeni ellenállását föladta. Ha II. János Pál pápa vonatkozó enciklikáit vesszük figyelembe, érthető is ez a (kissé leegyszerűsítő) megállapítás. A világ szociális magasfeszültsége Észak és Dél között van. S bármennyire igaz, hogy a Nyugat és Kelet, a „liberalisztikus kapitalizmus” és a „kollektivista marxizmus” alternatíváival szemben egyaránt kritikus az egyház szociális tanítása⁷, a társadalmi kérdéssel kapcsolatos lelkiségének evangéliumi alapját a harmadik világ egyházaival és a felszabadítási teológiával folytatott párbeszéde révén találta meg:

„Lehetetlenség nem figyelembe venni ezeket az embercsoportokat. Ha elnéznénk mellettük, ahhoz a 'gazdag emberhez' hasonlítanánk, aki úgy tett, mintha nem ismerné a szegény Lázárt, 'aki az ajtója előtt feküdt' (vö. Lk 16,19-31).”⁸

Ehhez hasonlóan jelentős mértékben járult hozzá a harmadik világ egyházi tanítóhivatalának munkássága az európai tanítóhivatal európacentrikusságának túlhaladásához. A *Rerum novarum* még csak európai problémákkal foglalkozott, a többi kontinens súlyos gondjai nem kerültek a látómezejébe: rabszolgaság, bennszülöttek elnyomása egészen a népiértésig, stb. *„Sajnos a katolikus szociális tanítás Latin-Amerikában eléggé ismeretlen. A felszabadítási teológia, amely nem tagadhatja marxista-európai eredetét, egyoldalú európaközpontúságot vet a szociális tanítás szemére, amely semmit sem használ a latin-amerikai gondok megoldásában.”⁹* A harmadik világ tanítóhivatala megkísérelt az európai viszonyokra fogalmazott ta-

nítóhivatali felhívások és szempontok mentén a saját világára reflektálni és a szociális tanítás importja helyett saját szociális tanítást kifejleszteni. Ennek gyümölcsei azután a mai napig nagy hatással vannak az egész világegyház szociális kérdésekkel kapcsolatos szemléletére, sőt azon túlmenően is. Az európai katolikus egyház latin-amerikai filijából anyjával felnőtt és egyenrangú párbeszédre kész nagylány lett, akinek szavát már nem veheti hallatlanra. Ezt a „nevelési eredményt” immáron a Hittani Kongregáció is elismeri:

(Nem nélkülözhető) *„a harmadik világ teológusainak és gondolkodóinak hozzájárulása az egyház szociális tanításához. Azoknak a tapasztalata is elengedhetetlen az egyház tanítói és lelképásztori reflexiójához, akik közvetlenül a szegények evangelizálásáért és felemelkedéséért dolgoznak. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy az igazság bizonyos elemeit az evangéliumi gyakorlat tudatosítja az egyházban.”*¹⁰

A szocializmus kísérletének csődje

A szocialista berendezkedésű országok gazdasági és főként társadalmi, erkölcsi csődje az egyház hivatalos szociális tanítása és a felszabadítási teológusok reflexiói közötti nézetkülönbségek egyik sarkallatos pontját érintik: a marxista társadalomelemzést és társadalomalakítási gyakorlatot. Bármennyire is jogos lehet a felszabadítási teológusok megjegyzése, miszerint az egyház hivatalos tanítása a felszabadítási teológiát a hagyományos nyugat-európai kommunizmus- ill. szocializmus-ellenessége miatt ítéli el, vagy próbálja háttérbe szorítani, a történelem kerekének legfrissebb fordulata a felszabadítási teológusok történelmi reálutópiáját, a létező szocializmus igazságosabb társadalmi rendszerét rombadöntötte. Hiába próbáltak árnyaltabban fogalmazó szerzők „sajátosan latin-amerikai szocializmusról”¹¹ beszélni, a realitás sokkos hatást váltott ki belőlük. Az is igaz azonban, hogy óvásuk jogos akkor, amikor egyes teológiai körökkel szemben állítják: a szocializmus kísérletének csődje nem értékelendő a kapitalizmus győzelmének.¹² A társadalmi rendszerek szembeszökő történelmi változékonyágának jelen szakasza különösen nagy erővel tudatosítja, hogy az evangélium társadalmi együttélésre vonatkozó tanítása nem vethető-rendelhető alá egyetlen társadalmi berendezkedésnek sem (GS 76). Az európai integráció lehetőségének előtérbe kerülése pedig a világon lévő igazságosság problémájának központi kérdésére irányítja a tekintetet: az Észak-Dél konfliktusra. Ebben a vonatkozásban pedig egyetértenek a felszabadítási teológusok a pápával. Ez a konfliktus pedig a világ bármely országában állomásozó helyi egyház számára egyértelműen jelöli ki az igazságossággal kapcsolatos megtérés irányát.

Hazai szempontok

Az egyház szociális tanításának formálódásához, mint láttuk, a harmadik világ tanítóhivatala és a felszabadítási teológia reflexiói jelentősen hozzájárultak. A párbeszéd hatástörténete még nem zárult le. Annál is inkább nem, mert a szocialista-marxista utópia valós társadalmi berendezkedése látványosan megbukott, s az érintett államok Európa új gazdasági és kulturális térképének megrajzolásán fáradoznak. Ebben a folyamatban a magyar viszonyokra vonatkozó egyházi szociális tanítás megfogalmazásához nélkülözhetetlen szempontokat

vet fel az első és harmadik világ egyházainak párbeszéde. E szempontok közül hármát emelek ki.

A szociális tanítás kijelentései lelkiismereti felszólításokat tartalmaznak elsősorban és semmiképpen sem általános recepteket, melyeket a világ összes országában be lehetne váltani. Hazai egyházunk felelősei — akik közé, mint láttuk, a szociális tanítással kapcsolatban kiemelten tartoznak a laikus szakértők! — bármennyire is támaszkodni kívánnak az egyházi tanítóhivatal szociális dokumentumaira, nem mentesülnek attól, hogy a magyar társadalom sajátosságait figyelembe véve magyar szociális tanítást vessenek fel. Nem elégséges ugyanis sem a háború előtti társadalmetikai szempontokat újra hangsúlyozni, és éppen így nem elégséges az európai (kiemelten is a német és az osztrák) nővéregyházak szociális tanítását a hazai helyzetre „alkalmazni”. A hermeneutikai munka elkerülhetetlen. S talán az ilyen irányú kutatás és elemzés jelentőségében megelőzi azokat az egyébként társadalmi és gazdasági relevanciával is rendelkező pontokat, melyekről 1988 óta a magyar egyház tanítóhivatala szól.

A gazdasági átalakulás aprópénze, a politikai rendszerváltás gyakorlati következményei és a nyilvánosság „hatalma” az egyházi szociális kijelentésekben éppen úgy nem jelenthet „rettenetes fantomot”, amint a múlt rendszerben szerzett tapasztalatoknak sem lehet fennkölt szólammal hátat fordítani. A hazai viszonyok önálló egyházi elemzése éppolyan fontos feladat a magyar szociális tanítás megfogalmazásához, mint az egyház szociális tanításának megismertetése hazánkban.

„A marxizmustól való félelem sokakat megakadályoz abban, hogy világosan lássák a liberális kapitalizmus aggasztó valóságát. Azt mondhatjuk, hogy egy nyilvánvalóan bűnös rendszer veszélye miatt sokan elfelejteneek fellépni és küzdeni az ellen, ami egy másik, szintűgy bűnös rendszer következménye. Éppen ezt az utóbbit kell figyelemmel kísérni, anélkül, hogy a marxizmus történetének ateista és erőszakos vonatkozásairól megfeledkeznék.”¹³

A második szempont a politikai szférában megvalósítandó teremtő önállóság. Bármennyire is világosan látható, hogy a parlamenti és helyhatósági választások során, valamint az azóta eltelt politikai élet szólamai és konfliktusai világos ellentéteket sejtetnek, az egyháznak óvakodnia kell attól, hogy bármelyik politikai párt vagy akár koalíció szólamainak „felüljön”. Ezért megszívlelendő a pápa pueblai megnyitóbeszédének egy mondata:

„Ne áltassuk magunkat! Az egyszerű emberek az evangéliumon csiszolt érzékükkel nyomban felismerik, ha valaki az evangéliumot szolgálja az egyházban, vagy inkább kilúgozza és egyéni érdekeivel elfojtja azt.”¹⁴

Ugyanakkor egyházunknak azt is tudomásul kell vennie, hogy pusztán létevel, szavaival, de hallgatásával is, valóságos politikai tényező hazánkban. Magyar egyházunk szociális tanításának hitelességéhez és tárgyyszerűségéhez tehát hozzátartozik a politikai erővel kapcsolatos teremtő önállóság megszerzése.

Az ideológiák és a pártok...megpróbálják az egyházakat is a maguk szolgálatába állítani vagy jogos önállóságuktól megfosztani. Az egyházat maguk a keresztények, sőt a papok és szerzetesek is ilyen eszközzé alacsonyíthatják, ha az evangéliumot a gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozások figyelembevétele nélkül hirdetik. A gyakorlatban ez a kurtítás a fennálló rend bizonyos hallgatólagos, ha nem is tudatos támogatásával egyenértékű. A hagyományos integralizmus Isten országának eljövételét egyfajta történelmi visszalépéstől várja, a középkori kereszténység visszaállításától, ahol a világi és az egyházi hatalom szoros szövetségben állt egymással.”¹⁵

A harmadik szempont a magyar katolicizmus társadalmi rétegződésének elemzéséből adódik. Az elmúlt rendszerben érthető okokból hűján voltunk a

társadalmilag hatékony, felnőtt értelmiségi rétegnek. A mai átalakulást kissé előre vetítette, hogy 1985 óta megfigyelhetően növekedett a magasan képzett értelmiségiek érdeklődése az egyház iránt. Ezek az értelmiségiek valószínűen többek között egyfajta általános ideológiai és politikai csalódás állapotában fordultak az egyházhoz, s kerestek benne „tisztá forrást”. Miközben reális alázattal megvallhatjuk, hogy a Szentírás leszámítva nem igen adhatunk mást a kezükbe, még alázatosabban be kell vallanunk, hogy éppen a szociális tanítás alapelemeinek megfogalmazásakor az egyház hazai tanítóhivatala pedig rájuk szorul. E vallomás hitelességét azonban nagyon lerontja, ha a magyar nép iránti felelősségétől áthatva a hazai tanítóhivatal méltatlan együttműködési kereteket kínálna ezeknek az értelmiségieknek. Ez ugyanis családottságukat még jobban fokozná és egyházunkból való kivonulásra készítené őket.

A magyar egyházzal beszélve könnyű kritizálni a vezetőség tétlenségét. De sokkal nehezebb a keresztény gondolkodás és szellemiség nélkül élő templombajárók „körmére nézni”, akik szorgosan megteszik a piaci lépéseket és önfeledt kritikátlansággal, vagy nem a szociális tanítás alapján állva fogalmazott kritikával közreműködnek az igazságtalanságokban. Miközben tehát a magyar egyház tanítóhivatalának felelősségéről szólnunk, egyáltalán nem erősíthetjük meg Isten népének tagjait a várakozó tétlenségben. Éppen a harmadik világ egyházainak alapsejtjei, a bázisközösségek, aktív egyházközösségek és mozgalmak munkája jelentette azt az alapot, amelyre a helyi tanítóhivatal a szakemberek mellett alapozhatott. Az egyház hivatalának szüksége van a laikusok sajátos Isten- és világtapasztalatára.

*A szociális tanítás csak szép szavak gyűjteménye, ha nem áll mögötte egy valóságos nép, amely azt a gyakorlatba ülteti; az irányt adó tanítóhivatal nélkül pedig a nép harca rossz irányba tévedhet. A két szempont egysége meghatározó a szociális tanítás és a felszabadítási gyakorlat és teológia kölcsönös viszonyában.*¹⁶

A szociális tanítás folyamatának Magyarországon is újra kell indulnia. Az európai és a latin-amerikai sajátosságok összevetésekor az a szempont vezetett, hogy a hazai szociális tanítás megfogalmazása számára ötletekre találhassunk. Hiszen nem az a feladat a *Rerum novarum* 100. évfordulójának ünneplésekor, hogy szidolozott múzeumi fogalmazványok előtt unatkozzunk, hanem az, hogy azzal az elkötelezettséggel és társadalomba ágyazottsággal, amellyel azok fogalmazódtak, magunk is megfogalmazzuk a keresztény szociális tanítást: „*Rerum Hungarorum novarum*” — anno 1991.

Jegyzetek

1. PO 9. vö. AA 25. és a *Cristifideles laici* számos pontjával.; 2. Vö. *Option für die Armen. Vom Ende einer Ideologie und vom Beginn einer theologischen Neubesinnung*, Civitas, 46 (1991), 67-75. o.; 3. *Puebla* 473.; 4. *Puebla* 476.; 5. Paraguay püspöki karának pásztorlevele, 1969. április 23.; 6. Enrique Dussel: *Ethik der Gemeinschaft*, Düsseldorf, 1988. 20. o.; 7. *Sollicitudo rei socialis* 21.; 8. U.o. 42. A gondolat a *Populorum Progressio* 47. pontja mellett (szegény Lázár képe) a *Libertatis Conscientia* 68. pontjára is hivatkozik, ahol az egyház „szegények iránti előszeretétét” az emberi méltóság melletti tanúságtetésnek nevezi.; 9. Wolfgang Ockenfels: *Kleine katholische Soziallehre*, Trier, ²(1900), 31. o.; 10. A Hittani Kongregáció instrukciója a felszabadítási teológia egyes aspektusairól (1984), *Libertatis nuntius*, XI, 12-13, (AAS 76, 902); 11. Vö.: Peter Rottländer: *Theologie der Befreiung und Marxismus*, Münster, 1986; 12. Vö.: Leonardo Boff: *Das Ende der Produktion eines billigen Antikommunismus* CONCILIUM-aktuell 25 (1989), 367-368 v., sokkal realiztikusabban pedig Anton G. Weiler: *Jenseits des Marxismus*, CONCILIUM-aktuell 26 (1990), 259-261. o.; 13. *Puebla* 92.; 14. II. János Pál: *Pueblai megnyitóbeszéd* III. 6. AAS LXXI 202. o.; 15. *Puebla* 558 és 560. o.; 16. Vö. Ricardo Antoncich — José Miguel Munárriz: *Die Soziallehre der Kirche* Düsseldorf, (1988), 19. o.

MÉSZÁROS KLÁRA

A távol-keleti kihívás

A nemzetközi politikai és gazdasági élet látókörébe a „harmadik világ” a 60-as évek második felétől került be. A II. világháború utáni atlanti szemlélet kizárólag az USA, Nyugat-Európa és a Szovjetunió érdekszférájával számolt. E szemlélet több pólusúvá válását az eddig kevés figyelemre méltatott régiók bizonyos országai, például Japán gyors gazdasági fejlődése váltotta ki. Ez időre tehető a sokszínű és változó sikerű fejlődési folyamat kibontakozása, amely mind erőteljesebben tagolta szét a „fejlődő országok” mezőnyét. Egyesek megrekedtek a társadalmi-gazdasági fejlődés alacsony fokán. Mások viszont — elsősorban azok, amelyek szorosabban kötődtek a tőkés világ vezető hatalmaihoz hagyományos kapcsolataik vagy stratégiai jelentőségük révén, s így katonai vagy gazdasági „segély”-ben részesültek — sikeres, viszonylagos előnyeikre jól építő gazdaságpolitikával gyorsan növekedtek, iparosodtak.

A gazdasági élmezőnyhöz a Japán vonzáskörébe tartozó Dél-Korea, Hongkong, Tajvan és Szingapur „négyesfogata” tartozott. A nyolcvanas években Japán és a „négyek” megőrizték fejlődési dinamizmusukat. Ezekhez az országokhoz hamarosan a térség újabb „négyesfogata”, Thaiföld, Malaysia, a Fülöp-szigetek és Indonézia is csatlakozott. E nemzeti színekkel tarkított, de lényegében tőkés típusú fejlődés következtében válhatott a csendes-óceáni térség az utóbbi egy, másfél évtizedben a világ legdinamikusabban fejlődő régiójává.

A bekövetkezett változások azonban számos régi- és újkeletű jelenséget is felszínre hoztak. Ezek II. János Pál pápa *Sollicitudo Rei Socialis* kezdetű enciklikájának különleges súlyt és aktualitást adtak, és sok esetben azokat a viszonyokat, a klasszikus kapitalizmus időszakának (számunkra ma már meghaladottnak tűnő) légkörét idézik, amelyek 100 évvel ezelőtt (1891. május 15.) XIII. Leó pápát a *Rerum novarum* kezdetű enciklikája kibocsátására készítették.

A siker okainak vizsgálatakor a gyökerekig kell lenyúlni ahhoz, hogy a jelenlegi fejlődési mechanizmusok korlátait és a továbblépés lehetőségeit látni lehessen. Ezek a gyökerek pedig a kínai civilizációban és kultúrában keresendők, amelyek jelenléte általános ebben a térségben. Kína nemcsak a térségnek, hanem a világnak is egyik legnagyobb és legősibb civilizációja, kisugárzása így óriási. Másrészt e kultúra letéteményesei, a kínaiak, az évszázadok folyamán nagy számban települtek át a kelet- és délkelet-ázsiai országokba. Ezek az emigránsok és leszármazottaik — hűségesen őrizve nemzeti azonosságukat — jelentős pozíciókra tettek elsősorban a gazdasági, helyenként a politikai életben, még azokban az országokban is, ahol számbeli jelenlétük nem túl nagy. Új hazájukban az érvényesülés egyetlen útját a gazdasági tevékenység révén való kiemelkedés jelentette, amit a munka időtartamának és intenzitásának növelésével tudtak elérni. Így terjesztették el és honosították meg Kelet- és Délkelet-Ázsia-szerte azt a hagyományos termelési módot, és az annak ideológiai hátteréül szolgáló konfucianizmust, amelynek hatása és befolyása meghatározó a világnak ezen a részén.

Az ázsiai termelési mód és a gazdasági növekedés

A térség gazdaságának több irányú fejlődése az úgynevezett hagyományos ázsiai termelési mód alapján indult meg. Erre a modellre a szocialista termelési mód lényegében törés nélkül épülhetett rá. Ennek következtében éppen ezekben az országokban (Kínában, Észak-Koreában, Vietnámban) tudott legtovább fennmaradni, hiszen meghatározó jegyeikben — mint azt az alábbi táblázat is mutatja — minőségileg azonosak.

<p>ázsiai termelési mód közösségi földtulajdon naturálgazdálkodás patriarchális, bürokratikus államrend spirális — minőségi változást nem hordozó — gazdasági fejlődési modell despotizmus</p>	<p style="text-align: right;">szocialista termelési mód össznépi tulajdon (kommuna) „önerőre” támaszkodás paternalista, bürokratikus hatalom a munkamegosztás alacsony foka spirális leépülési modell politikai diktatúra</p>
--	--

tipusát tekintve átmeneti társadalom

Izgalmassá a párhuzamot az teszi, hogy az ázsiai termelési modellre sikeres piacgazdaságokat is lehetett telepíteni. Ami a fejlődés szocialista vagy kapitalista típusától függetlenül közös ezekben az ázsiai országokban, az a politikai diktatúra. A szocialista vagy kapitalista jelleg döntően a gazdaságokban érvényesül. A szocialista berendezkedésű diktatúrában a politika az élet minden területét, így a gazdaságét is átszövi, majd sikeresen szétzülleszt. A diktatúra kapitalista változatában a gazdaság független marad, nem járja át a politikai szféra, így fejlődőképességét megőrzi.

Más piacgazdaságokhoz hasonlóan itt is megvannak az állami szerepvállalás színterei, bár értelmezésükben eltérnek a hagyományostól. A szociális szempontokat figyelmen kívül hagyva az állami vállalatok non-profit vagy veszteséges termelését nem veszik adottságnak, és az ilyen — többnyire a kommunális, infrastrukturális területeken működő — egységeket a magánszektorokba való áthelyezéssel próbálják gazdaságossá tenni.

A térség országai között nagy a különbség a fejlődéshez, a növekedéshez felhasználható források tekintetében. A munkaerő-tartalék, a műszaki fejlettségi színvonal, az ásványkincsek és energiahordozók mennyisége tekintetében a szegények és gazdagok arányában jelentős eltérések mutatkoznak. Nem véletlen, hogy éppen a kevesebb agrártermékekkel, ásványkincsekkel ellátott, ennek következtében már eleve is nyitottabb gazdaságú első „négyesfogathoz” tartozó országok kényszerültek arra, hogy feladják az importot helyettesítő gazdaságpolitikát és iparosító, főleg a feldolgozásra támaszkodó exportorientált, nemzetközi szolgáltató funkciókat (pénzügyi tranzakciók, tranzitfuvarozás stb.) felvállaló gazdaságpolitikát alkalmazzanak. A mezőgazdasági adottságaik, természeti kincseik tekintetében kedvezőbb helyzetben lévő második vonalbeli délkelet-ázsiai országokat a világ gazdasági kihívások mintegy másfél évtizedes késéssel szorították rá az importot helyettesítő, önkényes elemekkel megtűzdelt gazdaságpolitikájuk feladására.

A sikeres gazdaságpolitikai stratégiák a külföldi tőkebefektetések ösztönzése mellett két fontos elemét célszerű kiemelni. Az egyik az oktatásképzés, melynek bővítését, színvonalának emelését minden dinamikusan fejlődő gazdaság elsőd-

leges fontosságúnak tartja. A második a technológia-import. Ennél a legfontosabb szempont az, hogy a megvett eljárások, *know how*-k az adott környezetben alkalmazhatók, továbbfejleszthetők legyenek, valamint a származási országhoz viszonyítva a gyártási folyamatokban több munkáskéz bekapcsolását tegyék lehetővé. Tajvan például nyugatról nem a legfejlettebb technológiát vásárolta, hanem leselejtezett régebbi gépsorokat, amelyeknek üzembe helyezésével zökkenőmentesen tudta korszerűsíteni gyártási folyamatait.

Vallási, ideológiai hagyományok — a konfucianizmus

A térség másik öröksége, amelyet a kínai telepések az anyaországból magukkal hoztak, az a világnézet, amelyet leegyszerűsítve konfucianizmusnak neveznek. Ennek a vallási-etikai, norma- és hagyományrendszernek legjellemzőbb vonása az, hogy az élet minden helyzetére mindig és mindenhol szigorúan rögzített és kötelező erejű viselkedési szabályokat alakított ki.

Társadalomfilozófiai és etikai rendszerének előterében a társadalmi, politikai és etikai, tehát világi problémák állnak. Tanításában az erkölcs az elsődleges, a vallást és hitet másodlagos, egyéni- lelkiismereti ügyként kezeli. Szervezeti rendszere, hierarchiája, lelkipásztori intézménye nincs. A kultuszok és szertartások egész rendszere elválaszthatatlanul része az ország állami és társadalmi struktúrájának. Ezért vallási türelmessége, mindent beolvasztó eklektikus képessége folytán néhány évszázad alatt a térség más nagy eszmei és vallási áramlatait sikerült a vallási szinkretizmus olyan rendszerébe olvasztani, amely ma is meghatározza a legtöbb kínai tudatvilágát. A konfucianizmusból leginkább a születéstől halálig kísérő ceremóniák rendszere, annak realizmusa és racionalizmusa őrződött meg. A taoizmus misztikájával, mágiájával és babonáival a hitvilág érzelmi elemeit erősítette meg, a buddhizmus pedig a megváltás eszméjével járult hozzá ehhez a hit- és hiedelemvilághoz. Toleranciájára révén a kereszténységgel szemben is megértő, s mint arra Dél-Koreában a Chundo Kyo jó példa, egyes elemeit készségesen magába is olvasztja.

A konfucianizmusról nagyon szélsőséges vélemények alakultak ki. Egyesek, például a felvilágosodás gondolkodói (Leibniz, Voltaire) az Értelem felvilágosult birodalma mintájának tekintették. Hívei emberiségét, magas rendű erkölcsiségét (méltóság, nagylelkűség, őszinteség, szorgalom, jóság), az ember és társadalom öntökéletesítési kultuszát dicsérik. Bírálói konzervativizmusát, tekintélyelvűségét, vállalkozásellenességét, megcsontosodott dogmatizmusát, az egyéni gondolatszabadság, kezdeményezés korlátozását, technikaellenességét stb. kifogásolják. Az a hatalom, amely ideológiai támaszául használta, paternalista, totalitárius állam volt. A demokráciának itt még csírája sem volt látható. A megfelelően felkészített „kormányzók” véleménye szerint „a néppel el lehet érni, hogy a helyes utat kövesse, de nem lehet elérni, hogy meg is értse azt.” (*Beszélgetések és mondások VIII. 9. Kínai filozófia I. 90. o.*)

A konfucianus örökség több-kevesebb elemét magába építő államalakulatokat többféle szempontból lehet megítélni, de az eszmerendszer szerepét a délkelet-ázsiai országok gazdasági fellendülésében vitatni nem lehet. A gazdasági életre, a különböző szereplők magatartási normáira gyakorolt hatása kétségtelen. Példa erre Tajvanon a magas lakossági megtakarítási hajlandóság, az átlag feletti munkaintenzitás, a munkaerő jó alkalmazkodó képessége, az irányítási rendszerben

tapasztalható stabilitás, a konszenzusra való készség. A feljebbvalók, a vállalat iránti hűség, „ameddig kapok táplálékul közönséges rizst, italként vizet és behajtott karom párnául szolgál, addig bármi történjék is, vidám lehetek”, az igénytelen életszemlélet felfedi az ázsiai munkaerő teljesítményeinek titkát. A világon Dél-Koreában (heti 53 óra) a leghosszabb az átlagos munkaidő, Japánban a munkaidőn túli munka, a szabadság fel nem használása társadalmi elvárás.

Hogy az átstrukturálódással járó folyamatokat megértsük, következményeit felmérjük, szólnunk kell arról a családkultusról, amelyhez hasonlót a világ más táján nem lehet találni. „Az állam és a társadalmi rend mikrokozmoszát” képezve az együttélő nemzedékek nagyszámú közössége együtt gyarapítja a családi vagyont, amely egyben tagjai számára a szociális védőháló is jelenti. A család növekedése, a közeli rokonok együttélésére való törekvés, amelyet az ősök kultuszának intézményei és szertartásai táplálnak, még azokban a szegény családokban is megmaradt, amelyek gazdaságilag képtelenek nagyobb számú munkaképtelen családtagot eltartani. A család kultusza olyan nagy összetartó erő volt és maradt, hogy mellette az átlag kínai egyéb érzelmi — szociális vagy nemzeti érzése — elhalványulnak.

Szociális problémák

Köles ha földbe nem kerül, apánk, anyánk majd megehül, Hatalmas kék ég, földönfutón ki könyörül?

Dalok Könyve

A fenti sorok azt a félelmet, szorongást villantják fel, amiket élete során egy jámbor kínai átélhet. Mivel az ázsiai társadalmak szociális érzékenysége, ennek következtében védőhálója meglehetősen hiányos, ezt a funkciót a nagycsalád, a munkahely kénytelen betölteni. A nagycsalád, a sok utód eszményének továbbélése mögött kemény gazdasági számítások is húzódnak. Társadalombiztosítás hiányában az egyik napról a másikra élő szülők idős korukban csak a (fiú) gyerekeik gondoskodásában bízhatnak. Szingapurban politikai szintű követelmény, hogy a fiatalok gondoskodjanak idős szüleikről, sőt, lehetőleg lakjanak is együtt velük.

Az idézett vers azoknak a sorsáról is beszél, akik valamilyen okból kihullanak a család vagy civil társadalom védelmet jelentő hálójából. A térség társadalmának szociális mechanizmusa ezek számára védelmet, az egyéni egzisztencia megteremtéséhez, a megkapaszkodáshoz nem biztosít szervezett lehetőséget.

Az a viszonylagos jólét, amit a gazdasági fejlődés dinamizmusa sejtet, megtevesztő. Európai mércével mérve bizony az átlagos életszínvonal kifejezetten alacsony, és az is nagy eredmény, hogy Indonézia kivételével a tömeges éhínség megszűnt. A nemzetközileg elfogadott minimális egészségügyi követelmény, napi 2250 kalória, és a világon átlagosnak tekinthető 2590 kalória is alacsony. A 80-as évek második felében az egy főre jutó napi kalóriefogyasztás a térség országai közül Dél-Koreában a legmagasabb, 2938 kalória, Indonéziában és Thaiföldön a legalacsonyabb, 2363, illetve 2312 kalória. Az átlagszámok mögött elképesztő szélsőségek húzódnak.

A tradicionális társadalmak modernizációját, a gyors jövedelemnövekedést és strukturaváltást a nemzetközi tapasztalatok szerint a lakosság jövedelmek po-

larizációja, a munkanélküliek arányának növekedése kíséri. Ebben a délkelet-ázsiai országok sem kivételek, bár gazdaságpolitikai célkitűzéseik között mindenütt szerepel a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének csökkentése, új munkahelyek teremtése. Pozitív ellenpéldaként csupán Tajvant lehet említeni.

Tajvanon a legmagasabb és legalacsonyabb jövedelmű családok közötti jövedelmkülönbség jelentősen csökkent. A jövedelmi lista felső ötödéhez tartozó családok átlagjövedelme az ötvenes évek elején tizenötszöröse volt a legalacsonyabb jövedelmű ötödhöz tartozó családok jövedelmének, a nyolcvanas évek elejére a különbség négyszeresére zsugorodott. Ez a kiegyenlítődéssel azonban nem tudatos állami politika, hanem más gazdasági stratégia kísérő jelensége volt. Szerepe volt ebben az ötvenes évek földreformjának, mely a tulajdonviszonyokat átalakította, valamint annak az exportorientált fejlesztéspolitikának, amely a magánszektor munkaiigényes termékek gyártására ösztönözte. A foglalkoztatottság növelhetőségével csökkent az eltartott családtagok száma, s ez is a jövedelmkülönbségek kiegyenlítődése irányába hatott. A nyolcvanas évek közepéig az állam adminisztratív korlátozó politikával a tőke, illetve a pénzpiac privatizációját is megakadályozta. A tőzsdei élet megélénkülésével nőtt a lakossági értékt forgalom, és ezzel a korábbi években tapasztalt jövedelmkiegyenlítődéssel szembe fordult.

A kereszténység mint a társadalom lelkiismerete

Az egyház társadalmi tanításából következően Ázsia gyorsan iparosodó országokban kizárólag a keresztény egyházakra hárul a társadalom periferiájára szoruló szegények ügyének felkarolása. A caritas, az egyes személyek vagy társadalmi csoportok segítése fontos feladat, de az ilyen tevékenység csak tüneti kezelés, átmeneti gyógymód. A folyamatos, de az érintettek részéről passzív segélyezések nem válnak az elszegényedés eszközévé, hiszen a nyomor nagyon mély, az egyházi jelenlét pedig diaszpóra jellegű.

Az igazi megoldást a szegénységet létrehozó és újratermelő struktúrák megváltoztatása jelentené, ez azonban nem lehet — legalábbis direkt módon — az egyház feladata. Az adott környezetben a kereszténység leginkább a társadalmi tudat formálásával járulhat hozzá a szegények felszabadításához. A politikai, társadalmi és gazdasági háttér eddig bemutatott elemei alapján is felmérhető a feladat nagysága és bonyolultsága, s ezzel még nincs vége.

Elsősorban a már említett szórvány-létről kell szólnunk. A Fülöp-szigetek kivételével, ahol a lakosság több mint 90 százaléka keresztény, ezen belül is zömében római katolikus, mindegyik országban kisebbségben vannak a keresztény egyházak.

A piaczgazdasági fejlődés a hagyományos — családi, faluközösségi — társadalmi keretek fokozottabb bomlását vonja maga után. A tömegek gyökértelenné válásával megugrik a társadalom gondoskodásra szoruló, abban azonban nem részesülő szerencsétlenek száma. A probléma kezelésére az állam újabb szervezeti formákkal, japán mintára a vállalathoz fűződő kapcsolatok szorosabbra fűzésével kísérletezik, meglehetősen ellentmondásosan. A munkamorált, a termelés hatékonyságát ugyan javítja, de a túlságos kötődés a munkaerőpiac rugalmasságát gyöngíti, és növeli a strukturális munkanélküliség veszélyét. Ez a felkészületlen közegben súlyos társadalmi feszültségekhez, elnyomorodáshoz ve-

zet, ami a keresztény egyházak erejéhez mérten túlságosan nagy kihívás. Ebben a helyzetben különösen jelentős a katolikus társadalmi tanításnak a tulajdonjoggal párosuló kötelességre, a szegényekért érzett felelősségre, és a szolidaritásra vonatkozó gondolatai. A legnagyobb ellentét azonban végső soron a konfuciánus és keresztény szemlélet különbsége. A II. Vatikáni zsinatnak az ember közösségi hivatását hangsúlyozó tanítása, „Isten terve, hogy az ember közösségben éljen hivatásának” gondolata látszólag elfogadottnak tűnhet ebben a térségben. A minőségi különbség csak a közösség keresztény illetve konfuciánus értelmezésekor tűnik elő, amikor kiderül, hogy ez utóbbi tanítás nem ismeri a személy-elveket, aminek következtében annak társadalmi lényként való értelmezését sem.

A konfucianizmusban az individualizmusnak nyoma sincs; a dogmává me-revült hagyománytisztelőnek minden ilyen irányú kísérletet sikerült elsorvasztania. Tanítása szerint az egyén legfőbb célja, hogy jó hivatalnokká váljon. A taoizmus ezzel szemben a tao, a valóság törvénye megismerését csak a földi problémákon való felülemelkedéssel tartja elérhetőnek. A taoista esztétika a konfuciánus „kollektívizmus” államérdekével azonban nem európai értelemben vett individualizmust állít szembe. Az „egyéni” személyes magatartás, a „nem-cselekvés”, ami által elérhető a mindenséggel való azonosulás, valójában az egyéniség panteisztikus feláldozása. Ezekben a tanokban a közjó fogalmának világméretű kiterjesztéséről szó sincs; jó az, ami az államnak és saját közösségének jó. Aki vagy ami azon kívül van, közömbös vagy gyanús. A szűk csoport-érdekeket meghaladó szolidaritás-elv, a szegények melletti cselekvő kiállás ettől a logikai rendszertől idegen.

Igen nehezen fogadják el a szubszidiaritás elvét is. A centralizált, paternalista hatalmat tisztelő közgondolkodásban elképzelhetetlen az, hogy az egyén vagy a társadalmi szervezet részt vegyen a magasabb szintű szervezeti formákban. A generációk hosszú során meggyökerezett szemléletmód megváltoztatása, átformálása — amennyiben ez egyáltalán lehetséges — rendkívül időigényes, türelmes munkát kíván meg az erre vállalkozóktól. Az egyház valóban kovásza lehet és kell hogy legyen ezeknek a társadalmaknak, amelyek közegében vannak olyan csírák — mint ahogy azt az alábbiakban idézett késői, konfuciánus, taoista és buddhista erkölcsi szabályokat ötvöző taoista írásból is kiderül —, amelyek ápolásával a szociális érzékenységet, az egymásért való felelősségérzetet társadalmi méretekben ki lehet fejleszteni.

*Könyörülj az árvaikon, s légy együttérző az özvegyekkel!
Segítsd a szűkségben szenvedőket!
Veszélyben mentsd meg a rászorulókat!
Úgy nyújts szívességet, hogy nem számíthatsz jutalomra!
Tartózkodj a soktól, s egyél keveset!
Adj szívesen!
Ne feledkezz meg a jó cselekedetekről!*

A Legmagasztosabb Istenség értekezése
tetteink jutalmazásáról és büntetéséről.

LÉNÁRD ÖDÖN

Koncentrált támadás a „hallgató egyház” ellen

Az 1961-es perhullám

III. rész

Az amnesztia

Mi sem bizonyítja jobban, hogy még emberileg sem volt érdemes semmiféle megalkuvó nyilatkozatot tenni, mint az, hogy az 1963. évi tavaszi amnesztiával mindnyájan egyszerre szabadultunk. Ezt az amnesztiát egyesek (például Jámbor Ottó említett cikkében) az 1964-es vatikáni megegyezés előkészítésének állítják be. A végső szót itt is még a jövődő kutatásnak kell kimondania. Annak idején, a mi értesüléseink szerint, úgy állt a helyzet, hogy a kormány szerette volna vendégül látni az akkori ENSZ-főtitkárt, U-Thant-ot, aki szeptemberben aztán itt is járt. De neki előfeltétele lett volna egy széles körű politikai amnesztia, amit a kormány április 4-ére adott meg. Az egyháziak közül a fenti perekből csak azok nem szabadultak, mint például Tabódy, akik ellen kémkedési vádat is emeltek. Ezek előtt is megcsillantották azonban az egyéni kegyelemért való folyamodás lehetőségét, amiről azonban mindenki tudta, hogy ennek az előszó-báját becsületesnek alig mondható alkuk jelentik. Ezért nem élt ezzel a lehetőséggel Tabódy sem, aki számára így az ezért kapott fegyelmi jelentette az amnesztiát!

Márianosztra

Az 1961 és 1963 közötti jó két évnyi börtönidő egész jellege logikusan csatlakozott a vizsgálati, tárgyalási és ítéleti időszakéhoz, és az ott megnyilvánult vallás-üldözéshez. A börtönidő csak jogi kereteiben vált el a nyomozati foktól, stílusában alig.

A június-júliusban elítélteket egyformán a márianosztrai börtönbe szállították. A börtön úgy fogadott bennünket, mint kiemelt súlyú és jelentőségű államfel-forgatókat. Kiüresítették számunkra a leginkább szemmel tartható földszintet. A zárkáink itt egy kisméretű, zárt, belső udvarra néztek, amit lecupaszítottak, hogy a zárkákra jó rálátásuk legyen. Ugyanis addig 14 darab fenyőfa állt ezen az udvaron, amiket most ezzel a megokolással mind egyszerre kivágtak. Pedig azt mindenki tudja, hogy egy ilyen szűk, zárt térben növekvő fenyők koronája bizony csak emeletnyi magasban volt, a földszinti ablakkal szemben csak a pusza, keskeny törzsek álltak. De a megszállottaknak ez is sok volt.

Az ebben a perhullámban elítéltek jó ideig egészen külön sétáltak, nehogy alkalmuk nyíljon a többi, becsületes rab megfertőzésére. A séta, mint fentebb is

elhangzott, egyesével, egymástól öt méter távolságban, hátratett karral, beszéd nélkül történt. A börtönkoszt ízletesebb volt, mint a Fő utcában vagy a Gyűjtőben, de rendkívül kevés. Ebben az időszakban még mindenkinek ítélete meghatározott hányadát zárkán, munka nélküli üres semmittevésben kellett eltöltenie, hogy „bűnei felett bánkódhassék”. Az étel mennyisége már csak ezen a címen is minimális volt, csak a legügyesebbek tudtak néha sétára menet a lépcsőházban „lopni” maguknak egy darab kenyeret az ott álló kosarakból. A zárkákban ketten-hárman voltunk, és általában egymás közt. Most éppen az az ideológia volt érvényes: együtt tartani őket, nehogy megfertőzzék a többit! Ennek csak egy alternatívája volt: szétszórni őket a többiek közt, nehogy újra összeesküdjének egymással. Évtizedeken keresztül váltotta egymást ez a két módszer, amikor is az éppen érvényesülővel szemben úgy léptették fel a másikat, mint valami soha nem volt új találmányt, ami most minden gondjukat megoldja. Aztán elkezdtek gyülekezni a felhők az újonnan életbe léptetett rendszer felett, és a korábban már félretett ellenpólus lett újra az igazi megoldás ígérete. A váltást mindig egy nagyméretű átrendezés jelentette.

A bánásmód velünk szemben nyers és ellenséges volt, de a nyomozati fokkal szemben most már nem volt konkrét, közeli célja, s így az egyedi fellángolás után a smasszer-lustaság következtében el is laposodott. Persze voltak azért emlékezetes esetek is, mint az 1961. év utolsó napjaiban tartott éjszakai nagy „hipis”: motozás. Éjfélkor törtek ránk, minden zárkából anyaszült meztelenül kellett a folyosóra kiállni, aholis lehajolva és a fenékpofákat széthúzva mindenkinek a végbélnyílásába is benéztek, hogy nem rejteget-e ott valami, a rendszer megdöntésére alkalmas eszközt? Közben a zárkában még a szalmazsákokat is kiürítették, majd az embereket visszaterelték, a villanyt eloltották, ránk bízva, hogy a teljes sötétben a zárt helyiség egész légtérében kavargó szalmazsákokban csináljunk rendet. Az ilyen begőzölt fejűek ötleteit az elítéltek kisebbik része nyugodt vállvonogatással vette tudomásul, mint ami a maga síkján teljesen illik pereink eddigi anyagához és levegőjéhez. Az idegileg már megkopottak azonban kikezdettségük mértékében lettek dühösek, vagy váltak depressziósokká. Ez azonban életünk egyéb pontjain is éppúgy fenyegetett bárkit a maga sérülékenysége arányában és formájában. Emlékszem például egy paptestvéremre, aki a csíkos rabruhával kapcsolatban mondta egyszer előttem villogó szemekkel: Legszívesebben letépném magamról! Itt bohócot csinálnak belőlünk! Az ember az ilyesmire nézhet értetlenül, hogy ugyan mire ez a nagy felháborodás, hát hol van maga a rabruha azon tények súlya mellett, melyek megelőzték annak felöltését: az egész letartóztatás, az egész per, a testi, szellemi, társadalmi rombolás egésze, és ami már úgyis mindnyájunk mögött van? De csak akkor tudja az ember mindezzel szemben is megőrizni a békét, a szeretetet, a megértést, ha csöndben viszontkérdi önmagától is: hát a te szemhéjjad mi a csudának vette fel azt a rángógörcsöt? Mert erkölcsi gyöngeségek felett még csak úrrá lehetünk, és azokért felelősek is vagyunk, az emberi végesség azonban mindünk sajátja, s előbb-utóbb mindünkön megnyilatkozik a magáé. Ehhez a börtön mindenképpen ad elég időt.

Amikor aztán munkára kerültünk, a papokat általában a magyarperzsaszőnyeg műhelybe vitték. A fizikailag erőteljesebb fiatalok kerültek például a kötélfonóba, aminek poros levegőjét igen egészségtelennek mondták. A magyarperzsában általában nagy mennyiségű és viszonylag egyszerű tömegmunkát, a csomózást végeztük. Az is jellemző, hogy ennek ősi normája a régi rabok szerint

napi 2500 csomó volt, amit már azelőtt, hogy mi odajöttünk, az addigi politikaiakra való tekintettel egyik napról a másikra emeltek 5000-re. És ugyanígy lett röviddel a mi bekapcsolódásunk után napi 10000. Senki se tudta megcsinálni, de azzal sem törődtek. A cél az volt, hogy vad lázban dolgozzunk, ne maradjon erőnk holmi további összeesküvésre, és mindenkiel szemben mindig meglegyen az a támadási felület, hogy hiszen maga még a normát sem csinálja meg!

Velünk a Krisztus!

Arra azért mégis jutott az erőnkől, hogy a szentségi Krisztus jelenlétét megszervezzük magunknak is, és a velünk belső kapcsolatban álló hívők számára is. Ennek két megoldási módja alakult ki. Ugyanis a misézésnek a kulcskérdése a bor volt, amire Nosztrán már lehetetlen volt szert tenni. Így aztán az egyik megoldási módnak az akkoriban évente mindössze kétszer beküldhető ételmisszericsomag kínálkozott. A hozzátartozók a dolgról tudva és azzal együtt is működve olyan mazsolás süteményeket küldtek, amikből a mazsolát ki lehetett szedni, beáztatni, majd kisajtolni, s az így kapott levet borrá erjeszteni. Mindennek sok fogását, előfeltételét kellett kidolgozni. Az egyik műhelyben például egy finom kis kézi sajtoló is készült erre a célra. Az ostya egyszerűbb volt, ez keksz formájában jöhetett be a csomagokban. Mindez persze sokkal egyszerűbb elmondva, mint a valóságban. A papok körül például mindig is besúgók ármádiája nyüzsgött, és elég volt egy jószándékú, de naiv keresztény — s ebből a fajtából is akadt mindig több is — akinek a szíve megesett ezek valamelyikén, s a parancsnokság máris szagot kapott a dolgainkról. Így érkezett az az idő, amikor először csak minden mazsolát kiszedtek a csomagjainkból, majd később a kekszet is. Maradt a másikfajta megoldás, mikor egy kinti baráti pap a maga miséjében eleve konszekrálta a megfelelő anyagot, és az már mint kész Oltáriszentség jött be. Ezzel misézni már nem lehetett, de nem is kellett, viszont áldozni és adorálni lehetett. Volt, aki ezt az utóbbi esetet valami újabb megnyomorodottságnak fogta fel, hogy már nem is misézhet. A kegyelmi lényeg azonban megvolt, és ez volt a fontosabb is és biztosabb is. Ezt a pap mellé beosztott besúgó is kevésbé tudta kifigyelni, viszont ha valaki „a zárka sarkában elfordulva hókuszpókuszolt”, arra mindjárt rásütötték a tiltott misézést. Az a kép pedig a katakombák világába, vagy az aranylegenda korába illik, mikor a pap még a hajnali ébresztő előtt felszerkenve, ágyában fekvé végzi el a miséjét, úgy, hogy az egy-két csepp bort végig a bal tenyerébe öntve tartja, s így a tenyere lesz a kehely! Magamnak is átforrósodott a szívem, mikor tudomást vettem róla, annál is inkább, mert magam például erre képtelen voltam. Jó alvó lévén, csak a kongatásra ébredtem, és még ha esetleg néhány perccel előtte is, képtelen voltam erre tudatosan berendezkedni, annál is inkább, mert amíg feküdtem, olyan mértékben sosem lettem éber, hogy képes lettem volna a szentmise értelmes végigmondására. Nekem is csomagban jött be a kész Oltáriszentség. Önmagában azonban ez sem volt életbiztosítás, mert idővel erről is tudomást szereztek. Ebből a legcsúnyább lebukás úgy állt elő, hogy egyikünk az átlagosnál is jobban őrzött feyelmi zárkán kapott kész Oltáriszentséget, amit azonban nem vett egészen magához, hanem az épp közelgő ünnepekre eltett belőle egy darabkát. A napi kenyéradagjából kicsípett valamennyit, az így keletkezett üregbe betette a kekszmorzsat, és visszanyomta rá a kicsípett kenyérdarabot. Csak nyilván

kilesték ezt a „círklin”, az ellenőrző nyíláson, rátörtek, megtalálták és elvitték. Ez az egész ügy különben börtönéletünk egyik legnyilvánvalóbban sátáni foltja. Mi értelme van annak, hogy valakitől elvegyenek egy pár grammnyi morzsát? Mit lenne képes azzal csinálni a világnak akár legfurfangosabb összeesküvője is? Azután, ha valami használható tiltott tárgyat vettek el, mint például egy bicskát, azt leadták a parancsnokságon, a kiállított vegyelmi lap mellékleteként. Ha elvettek valamelyik göthös rab által zsebkendőnek használt számféletti rongyot, azt kidobták a folyosóra, és a „hipis” végén kisöpörték a szemébe. De ezzel a morzsával az illetékes „nevelőtiszt” nem restellt elgyalogolni a börtönben hízlalt disznók óljához, azok vályújába dobni, s utána visszamenni az illető rabhoz, hogy elmesélje neki ezt a magasröptű és emberséges hőstettet. Ilyesmit értettek ezek „nevelésen”!

Sátoraljaújhely

Márianosztrai fogságom körülbelül egy évig tartott. Akkor a börtönök közt országos újrendezés történt, mint annyiszor ezekben az évtizedekben. Sátoraljaújhelyt megtették politikai visszaeső börtönnek, és az így minősített politikaiakat itt gyűjtötték össze. Mivel az én minősítem is így szólt, ide szállítottak át, ahová azonban a papok, vagy keresztények zöme már nem került. Eddig Újhegyen politikaiak nem voltak, s azért az első pillanatban némi tapasztalatlansággal nyúlt hozzánk az őrség.

Az átszállítás után még egy átmeneti nagy zárkában voltunk együtt, mikor a szétosztás előtt bejött a zárkába az a nevelőtiszt, aki a börtönön belüli iskolát vezette. A rabok között ugyanis az analfabéták mindenképpen tartoztak délutánonként, a munka utáni időben az általános iskola alsó négy osztályát elvégezni, amiről az egyik városi iskola révén érvényes bizonyítványt is kaptak. A negyven évet még be nem töltötteknek mind a nyolc osztályt el kellett végezniök. A tanítást az arra kijelölt rabok végezték. Az egyikük akkor például valami ügyvéd volt, akiről a börtönben azt mesélték, hogy ha valaki az iskolában tényleg boldogulni akar, akkor tanácsos tőle különórát venni, amit persze a megfelelő börtönárfolyam szerint meg is kellett fizetnie. Úgy tűnik, hogy ez a dolog a nevelőtiszt előtt sem volt ismeretlen, csak minek nyúlt volna bele egy darázs-fészekbe? Egyszerűbb megoldásnak tűnt az illető csöndes leváltása, azon a címen, hogy nem szakember. Így, amikor a mi csoportunkhoz bejött, azt kérdezte, hogy van-e köztünk pedagógus, vagy olyan, akinek akár szakképzettség nélkül, de van valami pedagógiai gyakorlata, mint akár a papoknak, ha csak hittant is tanítottak? Egy másik paptársammal ketten jelentkeztünk, s akkor a közelebbi adatfelvételnél kitűnt, hogy nekem gimnáziumi tanári végzettségem is van. Erre letámadott, hogy ez miért nem szerepel az adataim között, miért csak az, hogy pap vagyok. Nyilván azért, feleltem, mert papként tartóztattak le, tanári képességeimről szó sem volt. Egyébként is mit tudnak itt kezdeni az én latin-történelem szakommal, mikor latint úgysem tanítanak, és azt sem gondolom, hogy az én keresztény történelemszemléletemet szeretnék hasznosítani. Mire azt a választ kaptam, hogy erről még beszélünk, hogy én mit is értek ezen, mert a történelemben csak események vannak, de olyasmi, hogy keresztény történelemszemlélet nem létezik. Mindenesetre mi ketten átvesszük az iskolai tanítást, az ügyvédet máshová fogják beosztani, másnap már el kellett kezdenünk a

szertár rendbetételét, és úgy volt, hogy a következő héten elkezdjük magát a tanítást. A szertár takarítása azonban csak két napig tartott, mert a harmadik nap reggelén a nevelőtiszt mindkettőnket behívatott a maga kis irodájába. Az íróasztala előtt egymás mellé ültetett bennünket, s megkérdezte tőlem, hogy mi is az a keresztény történelemszemlélet? Ennek a tisztnek valamiféle népnevelői végzettsége volt, s azért nem gondoltam, hogy Szent Ágoston, vagy Huizinga szellemi magasságában kell számára a feleletet megadnom, de nem is került sor bármilyen elvi problémára. Az első szavaim után már közbevágott legközönségesebb propaganda-nehézségeivel: hát Galilei, mert a búcsúcédulák, mert az egyház megáldotta a fegyvereket, stb. A felvetett témákra magam mindig lehetőleg tömören, teljesen nyugodt tárgyilagossággal csak azt mondtam, és erre tudatosan vigyáztam is, amit mi ezekre tényszerűen állíthatunk, nem használva ki semmi vitatkozási, visszavágási lehetőséget sem. Ez így tartott ebédidőig, akkor visszaküldött mindkettőnket a zárkába, ebédelni. Rövidesen utána azonban a dolog folytatódott, azzal a különbséggel, hogy ő nyilván másoknak is elmondta, hogy mi folyik nála, s ezek is bejöttek a szobájába, és bekapcsolódtak a dologba. Volt, amikor négyen-ötven egymás szavába vágva, keresztbe tettek fel a fentiek stílusában kérdéseket. Magam továbbra is úgy viselkedtem, mint délelőtt. A délután közepére kiderült, hogy a dolog nem mozdul el a helyéről: nem tudtak sarokba szorítani, és nem kaptak semmiféle elnézésekért, hajlongást, vagy nyalizást sem. A nevelő még megkérdezte az addig némán mellettem ülő paptestvéremet, hogy ő mit szól mindehhez, de attól csak azt a választ kapta, hogy mindenben egyetért velem. Ekkor visszaküldtek a zárkánkba, és másnap levonultunk a börtön átfogó üzemébe, a varrodába, ahol lestrapált villanyvarrógépeken ágyneműgyártás folyt. A zugügyvéd maradt, a mi tanításunkról többé nem esett szó.

Viszont egy alkalommal a zárkám szerinti illetékes nevelő hivatott. Az már az enyhülés jele volt, hogy az irodája előtt várakozás alatt nem kellett arccal a fal felé fordulnunk, mint addig. Benn újabb meglepetés várt: leültettek. És emberi hangon kérte az illető a közreműködésemet többszemélyes nagy zárkám belső békéjének a megőrzéséhez. Nyugodt, kiegyensúlyozott egyéniségem — úgymond — ezt lehetővé teszi, az ilyesmi a börtönökben mindig komoly feladat, — és vallásos meggyőződéseimre azért mégsem hivatkozhatott! Különben ezekben az években ugyanez a feladat várt a kalocsai női börtönökben az utcányok közé zárt apácákra, csak hogy női vonatkozásban ez a feladat még sokkal keservesebb lehet. És mivel idők folyamán, egyesek szabadulásával a számuk meg is fogyatkozott, megtörtént, hogy a már csak egyetlen mozgatható nővért mindig sietve dobták be abba a zárkába, ahol éppen kitört a balhé. Az se volt jó, hogy vagyunk, és ilyenek vagyunk, de az is baj volt, ha ilyenekként hiányoztunk. De például tanúja vagyok ma, harminc év után is annak az egyszerű borsodi parasztasszonynak, akit ebben a kalocsai börtöncellában édesgetett magához és a Jóistenhez az egyik nővér, és aki ma is, egész családjával együtt áradó szeretettel őrzi azoknak az időknék, és ennek a zárkatársának emlékét és lelkét.

De az is emlékezetes számomra, hogy még a tanításra való készülődés gyér óráiban, és ezen a címen, módomban állt a rabkönyvtárban is körülnézni. A könyvtárosi munka a börtönben mindig is bizalmi, tehát besúgói beosztásnak számított, mert természete szerint szabad mozgással járt. Bár tudtam ezt, ezzel szemben állt az a másik tény, hogy ezúttal a könyvtárossal, ha csak felületesen is, de ismertük egymást, mert nagydiák korában átmenetileg tanítványom volt

a szegedi piarista gimnáziumban. Sok dicsőséget nem hozott ránk, hisz nem politikaiként volt a börtönben — úgy nehezen lehetett volna könyvtáros —, hanem valami csalás, szélhámosság miatt. A könyvtárban egy egész oszlopot tettek ki a materialista, Lenin, Sztálin stb. könyvek. Beszélgetésünk közben, épp közös múltunkra hivatkozva említettem meg, hogy ezt a munkát ezek miatt a könyvek miatt én el sem tudnám látni (amiben benne lapult az a ki nem mondott kérdés, hogy ő hogyan tudja tenni?), bár — folytattam — senkinek sem kell épp ezeknek a könyveknek a forgalmazására súlyt fektetnie. A későbbi nekem tett nevelői megjegyzések tanúskodtak róla, hogy a volt tanítvány mindezt szépen tovább adta az illetékesek felé.

Az újhelyi idő egészen rövid volt, hisz 1963. március utolsó napjaiban az amnesztiával én is szabadultam. Ez az első pillanatban teljesen valószínűtlen volt, mert az amnesztia kizárta a visszaesőket, és nemcsak magának az újhelyi börtönnek, de nekem személyesen is ez volt akkor a minősítesem. Az már más lapra tartozik, hogy ez az egész csak az illetékesek erőltetett hamisítása volt. Ugyanis az 1953. évi Nagy Imre-féle amnesztia, amivel előzőleg szabadultam, kétéves próbaidőt szabott meg az amnesztia véglegességének előfeltételéül. Ha két éven belül újabb ügy merült fel, akkor visszaadták az amnesztia által elengedett időt, ami nálam körülbelül 10 hónap volt. És hát 1953 és 1961 közt jó hét év telt el! Ámde az 1961-es vizsgálatnál megkérdezték tőlem, hogy hogyan éltem az 1953-as szabadulás után? Hát hogyan éltem volna? Úgy, mint addig — feleltem. Tehát azonnal tovább folytatta az államellenes összeesküvést — mondták ők —, és ez nemcsak a 10 hónap visszaadására volt elég, hanem főként arra, hogy visszaesőnek minősítsenek. Persze, amikor U-Thant-ra való tekintettel minél nagyobb amnesztiát kellett produkálni, akkor mindjárt tudták, hogy nem kell komolyan venniük azt a jogi produktumot, amit csak maguk kreáltak, és így az első csoporttal szabadultam én is.

A társadalom visszavár!

Ez is olyan börtönbeli, tartalom nélküli szólam volt, amivel a rabok jövőendő életének meglehetősen kilátástalanságát akarták elködösíteni. Ez a jövőendő azonban akkor a mi vonatkozásainkban sem volt rózsaszínű!

A kenyérkereső munkámat például törés nélkül folytathattam, mert a Fővárosi Vízművek az elmúlt jó két év alatt az egész bírósági ügyet nem vette tudomásul, állományban tartott, fizette utánam a társadalombiztosítási illetéket. Viszont csakhamar jelentkezett a rendőrség, áttételve engem egy lehetetlen munkahelyre, mert szerintük, mint vízóraleolvasó „háználháza jár, és izgathat”! A háználháza járás az akkori körülmények közt igaz is volt, mindössze az ember átlagosan jó négy év után került vissza ugyanabba a házba. Az csak a rendőrség egész felfogására jellemző, hogy azt hitte, tartania kell attól, hogy egy vadidegenként egyszer a házba lépő vízóraleolvasó már képes lehet politikailag izgatni a számára is idegen lakókat! Nem is egyedül estem ebbe a kategóriába, és volt olyan is, aki a munkaügyi bíróságnál megfellebezte a rá vonatkozó döntést, mint alaptalant, a pert meg is nyerte, és a helyén maradt. Magam azt mondtam, hogy azt a hallatlanul nagy összeget, amit ebben a beosztásban kerestem — havi 1000 forintot — azért még Pesten másutt is meg tudom keresni, anélkül hogy hosszan hivatalos helyekre kellene szaladgálnom, felmondtam, és így kerültem összes

állásaim közül a „legelőkelőbbbe”: a Közgazdasági Egyetem konyháján lettem adminisztrátor. És ehhez fűződik még egy jellemző esemény: munkahelyemről valamiért kimenne az utcára összefutottam azzal a rendőrtiszttel, aki az 1961-es perben főhadnagyi rangban a nyomozótisztem volt. A selyeminges. Belső arc nélküli, egyszerű, puha kis nyárspolgár. Ezt kérdezte:

— Maga még haragszik ránk?

Mint egy kamaszgyerek az iskolaudvaron, aki elgáncsolta az egyik osztálytársát, és most kedélyeskedne róla. A méltatlankodás és a szánalom váltották bennem egymást. Ilyen erkölcsi szinten lévő alakok tesznek tönkre évtizedeken keresztül egy egész társadalmat! Igaz, hogy én is, és a legtöbben is, túléljük ezt a manipulált vihart. De hogyan számoltak ezek az alakok azokkal, akik mégiscsak belepusztultak, mert voltak ilyenek, akik megrokkantak testileg és felőrldtek belülről, mert ilyenek is voltak. Az ő számításuk a maga egészében csődöt mondott, de nem a mi áldozataink nélkül. Pedig ha az aljasságuknak csak egyetlen áldozata is lett volna, annak is volt édesanyja, felesége, gyereke, s azok számára akkor is elsötétült az ég! Ó, ti fafejű, lélektelen, embertelen idegenlégiósok!

Dehát csodálkozhatunk-e rajtuk, mikor a maga módján a mi társadalmunk is... Hányszor történt meg, hogy valamelyik letartóztatott családtagja elől az egyik távolabbi rokon, véletlenül szembejőve vele az utcán ijedten ment át a túlsó oldalra! De a vádlottak közt is akadt olyan bejedd, aki a bíróság előtt el-elfulladva a maga kezdeményezéséből tett ígéretet arra, hogy a jövőben „bűntársaival” megszakít minden kapcsolatot, és átmegy előlük az utca túlsó oldalára, ha az egyikben valamelyikőjüket jönni látja! De azért ő is csak ugyanazzal az amnesztiával szabadult, mint „bűntársai”! És ha valaki ma nézi végig elgondolkozva ezeket a nevetségesen tragikus jeleneteket, és keresné a gyökereket, a magyarázatot arra, hogy nemcsak becsületes, de korábban áldozatos magatartásról is tanúskodó és alapjában hűséges lelkek hogyan süllyedhettek ilyen méltatlan pózokba?

Elsősorban nagyon komolyan kell venni mindazt a pszichés nyomort, ami a börtönidő különböző szakaszaiban ülte meg a lelkeket. Szabadulásom után látogattam meg egy könnyebb elmegyógyintézeti osztályon az egyik paptestvéremet. A negyvenes években ragyogó egyetemi lelkész volt. Most csorgó nyállal, könnyező szemekkel, mindenünnen kimarva kérte, hogy szerezzek neki valamilyen állást — mikor már semmilyen állás betöltésére nem volt alkalmas. Azután újabb letartóztatásom eltűntette a szemem elől. Volt, akinek a fülében egyszer s mindenkorra tovább doboltak a vizsgálati idők durvaságai: maga „szar”, „gyalázatos”, „szemét”, „csirkefogó”, „személtáda”, stb. — Honnan ismeri X.Y.-t, hangzik a kérdés az egyik pap felé egy lánnyal kapcsolatban. — Gyónógyerekem volt. — Mondja egyszerűen, hogy a kurvám! — A papokat, szerzetesnöket rendszerint szexuális téren próbálták megalázni. Az egyik pap letartóztatásakor, mielőtt becsukódnék a lakásajtó mögöttük, kérdezi az egyik családtag az eljáró tisztet: Miért viszik el, hisz nem csinált semmit, csak a hivatásának élt! — Kínáltunk neki pénzt, állást, nem kellett neki, hát azért! — volt a válasz. De egy ízben, egy véletlenül lazább sétán hosszabban tudtam beszélgetni egy újonnan elítélt pappal. Ő is kereten kívül volt, de ügyes kezű ember lévén, úgy látszik, jól feltalálta magát. Akkor már kocsija volt, öröklakása, közénk is valami gazdasági, nem világnézeti dolog miatt került. Felháborodva beszélt a különböző papi megalkuvókról, akiket persze az állam mind vezető egyházi

beosztásba rak. Pedig nekünk kellene püspököknek lennünk, mondta, kettőnkre utalva. Első pillanatban csak a sértettség fájdalomára gondoltam nála, és megsajnáltam, de aztán így folytatta: — Tudod, van nekem is egy püspöki pileólusom (egyszerű, piros színű fejfedő), és mindig fel is teszem, ha egyedül ülök a kocsimban! — És ez talán kisebb sérülés, mint azé a másiké, akit halálos ágyán látogattam meg. Becsületes, tanítórendi szerzetes volt. Ezzel a kérdéssel fordult hozzám: — Igaz, hogy ha a prímás hajlandó lett volna tárgyalni Rákosival az iskolákról, akkor nem 8-at, hanem 24-et hagytak volna meg? Az egyháznak akkor körülbelül 2500 általános és 250 középiskolája volt. Az elvi magatartással szemben ezeknél a számoknál számít még a 8 vagy a 24? Ha egy sötét utcasarokon huligánok elveszik a télikabátomat, és emléknek levágnak róla és visszadobnak egy gombot, van értelme egy olyan vádznak, hogy ha kedves lettem volna velük, 3 gombot adtak volna vissza? És mindezt egy halálos ágyon, amikor már igazán másra gondolhatna a lélek — és gondolna is, ha az egész társadalom nem lenne már oly nagy mértékben megkeverve!

A vizsgálotisztek olyan cselekvési szabadsággal hengegtek, ami már államilag támogatott bűnözést jelentett, hogy nekik még a bőrünkkel sem kell elszámolniuk, vagy hogy akár a pápát is elrabolják és idehozzák. Ugyanakkor kiemelkedő egyházi beosztásokkal kecsegtették azokat, akik ezentúl „lojálisak” lesznek. Akár az ifjúságot is rábázzák egy-egy papra, — csak nősüljön meg! A primitívításukra egyébként jellemző, hogy mindig felismerhető volt az az anyag, amit az utolsó eligazításon kaptak, mert egymástól függetlenül is, egy időben kezdtek használni ugyanazokat a szavakat, fogalmakat, meghatározásokat — vagy vádakát. Nyelveket, latint, vallási dolgokat nem értettek, de próbálták az ellenkező látszatot kelteni, s három nap múlva úgy mondtak vissza egy-egy, a letartóztatottól hallott kifejezést, mint saját tudományukat.

A vizsgálatunk alatt történt Gagarin úrhajózása is. Azzal reggel elibém vágta az erről szóló újságot:

— Na, mit szól hozzá? A Gagarin felment a mennybe, de nem találta ott az Úristent. Mert ha megtalálta volna, már le is tartóztattuk volna! Azt csak hosszú évek után, szabadon, az olvasmányaimból tudtam meg, hogy Gagarint fogadták leszállásakor az illetékesek ezzel a szellemességgel. Nekem persze úgy adták elő, mint saját ötletüket.

Ugyanebben az időben folyik egy fiatal lány erőszakos kihallgatása. Nem akarja aláírni a kimódolt jegyzőkönyvet. A tiszt ráförmed:

— Itt a letartóztatási parancs! A fogdába kísértetem! — És beléptet két rendőrt, akik megállnak az illető háta mögött. A tiszt pedig újra kezdi a kihallgatást.

Néhány évvel korábban hasonló dolgot éltem végig. Egy reggel kijöttek értem. Ez valamikor az ötvenes évek végén történt. Egy címet akartak megtudni tőlem. Én azt a címet adatszerűen nem tudtam, ez így is volt, és emellett mindvégig kitarítottam. Igaz, hogy azt leírhattam volna, hogyan lehet oda jutni, de hát arról szó sem lehetett. Akkor be kell vinniök kihallgatásra. Benn se mentünk többre. Bár akkor már nekik is tilos volt, körül is néztek előbb a folyosón, hogy nem jár-e arra valaki, aztán pofonnal próbálkoztak, de eredménytelenül. Akkor — tudván, hogy én már voltam börtönben, és azért hátha megrendülök tőle — levittek a börtönbe, átöltöztettek rabruhába! — vagyis minden jogi eljárás és felhatalmazás nélkül eljátszották velem a letartóztatási cirkuszt — aztán két órán keresztül ültettek a zárkapriccs végén, a cirklivel szemben, mozdulatlanul, kezemet a térdemre téve — és amikor ennek sem lett eredménye, eleresztettek. És

semmi nem történt ezután. Csak egy szegény, először kihallgatott lélek nem ismeri még úgy ezeket a cirkuszokat, mint egy a hadak útját már megjárt „börtöntöltelék”!

Ebből az értetlenségből eredt az is, hogy saját családtagjaink nemegyszer kértek fel naiv reménykedéssel valami „vonalas” ügyvédet. Ezek jó pénzeket vettek fel, amit nemegyszer a hívek adtak össze. Helyzetünk hitvallói színezetéről fogalmuk sem volt, egyetlen céljuk a kétségbeesett rokonok vigasztalására enyhíteni az ügyet, amennyire csak lehet. Ezért iparkodtak a vádlottakat rávenni a bűnbánatra, s mentőkörülménynek hozták fel védencük korlátoltságát, amit a szegény gyerekkora óta kapott egyházi nevelésének köszönhet, és így kérték a „jogos” büntetés enyhítését.

S közben fékevesztett titkosság uralkodott. A „tejföl-per” többi vádlottjával együtt vittek fel annak idején egy nagy terembe a vádirat elolvasására. Egy nagy asztalt ültünk körbe, egymástól kellő távolságra, mindenkire egy külön ór ügyelt a széke mögött, és amellet a falnál is körbe nyüzsögtek az örök és a kihallgatótisztek. Ez egyszer olvashattuk el a vádiratot, soha kézbe nem kaptuk, jegyzetet se csinálhattunk belőle, a tárgyaláson sem volt nálunk, és ott sem jegyzetelhettünk. Az ügyvédek jegyzetelhettek csak, de ők sem vihették el a tárgyalóteremből. A tárgyalási nap végén beszédtek tőlük, a következő nap elején újra megkapták, és végül az iratokhoz csatolták ezeket a papírokat. De az ítéletet is csak szóban hirdették ki előttünk, semmi írást soha nem kaptunk kézbe. Emiatt a nagy titkosság miatt aztán a társadalom is csak becsülni tudta a perhullám által érintettek adatait, amit a külföldi rádiók természetesen becsültek tovább. Mindez azonban messzemenően járult hozzá társadalmunkban a félelem szinte betegessé való növeléséhez. Még a 70-es években is volt egyházi intézmény, amelyik egyszerűen letagadta börtönviselt papját, vagy olyan, amelyik az Amnesty International érdeklődésére hivatalosan állította, hogy az illető szabadon van, mikor hivatalosan tudta, hogy börtönben él!

És szabadulásom után magam is találkoztam olyan riadt ismerős hívővel, aki úgy méregetett, mint a cirkuszi porondon a szabadon elővezetett vadállatokat, hogy jaj, elég erős-e köztünk a rács? És eszemben járt, amit az egyik papnak mondott egyszer a kihallgatótisztje:

— Nézze, az egyház mindig kiszolgált minden uralkodó rendszert (?), most minket fog kiszolgálni, és ebbe pusztul majd bele. Csak nézze meg, mester, hogy mit csinálunk mi a maga egyházából 20 év alatt?

És ebbe a sebesült társadalomba jöttünk vissza mi is, sebesülten.

(Folytatjuk)

RAPCSÁNYI LÁSZLÓ

A „Vatikán foglya” és a királyi Róma

III. rész

Az olasz királyi csapatok Róma felé menetelnek, Kanzler tábornok attól tart, IX. Piusz az utolsó pillanatban megtiltja, hogy katonái harcba szálljanak a város védelmére, az újságok és a diplomaták tudni vélik, hogy a pápa elhagyja székhelyét és más országban keres menedéket, arról azonban alig esik szó, hogy hol van a Hős, aki élete céljának tekintette, hogy Rómát visszaadja Itáliának.

A garibaldisták 1867. november 3-diki, mentanai veresége óta a „haza atyja” visszakényszerült órhajókkal és csendőrökkel őrzött otthonába, Caprera-szigetre. Keserű és kiábrándult, úgy érzi mindenki elárulta. Garibaldi, aki kétszer menetelt Róma ellen, minden segítség nélkül, látszólag közömbösen fogadta az itáliai hadmozdulatokat. A nagy álom, a nemzet akarata most az ő közreműködése nélkül valósul meg.

Közvetve azonban mégis jelen van. Nino Bixio tábornok, az olasz hadsereg 2. hadosztályának negyvennyolc éves parancsnoka Garibaldi mellett vált harcedzett katonává. Vele volt 1849-ben a köztársasági Róma védelmében, 1860-ban Nápoly és Szicília felszabadításában. Bixiot a garibaldisták fénykorában a 48-as Kossuth emigráció számos tagjához szoros politikai kapcsolat fűzte. Az olasz katonai szakirodalom megbecsüléssel ír a tábornokról, megjegyezve, hogy mérsékelt garibaldista, nem kozmopolita (*s'incarnava il garibaldismo moderato, non cosmopolita*), de szeretlen, lobbánékony természete nehezen tűrte az önként vállalt katonai fegyelmet.

A Vatikán szemében ő volt a megtettesült ördög, nyers antiklerikalizmusa még Garibaldin is túltett. Egyik felhevült kijelentése: „Ha elfoglaljuk Rómát, az összes bíborost a Teverébe hajtom!”, a dagályos beszédhez hozzászólt papái kuriát is megrémítette.

Garibaldi már három éve tesped Caprerán, élete eseménytelen. Szellemi öröme semmi más, csak az írás. Regénye nem kelt feltűnést, marad a levelezés újságokkal, ismerősökkel.

A franciák 1870. szeptember 2-diki Sedan melletti veresége és a hír, hogy a porosz csapatok tovább nyomulnak Párizs felé, újra lánggra lobbantják az öreg szabadságharcost. Hatvanhárom éves, de ha Franciaországban Léon Gambetta meghirdette a poroszok elleni általános mozgósítást, akkor Garibaldinak is ott a helye a hódítók elleni küzdelemben. Pedig nem kedvelte a franciákat, a megbukott III. Napóleont és rendszerét gyűlölte, de a nép szabadságáért küzdeni, az egészen más.

Brassier de St. Simon firenzei porosz (északnémet) követ a sajtóból szerzett tudomást Garibaldi szándékáról. A genovai *Movimento* közölte, hogy a szabadsághős elhagyja Caprerát, hamarosan Marseille-be érkezik, és egy ott szervezett önténtes légión élén a poroszok ellen indul.

A porosz diplomata azonnal Visconti-Venosta külügyminiszterhez fordult. Közölte, hogy bár országa az ilyesfajta expedíciót egyáltalán nem tartja katonailag veszélyesnek, de Garibaldi szabadon bocsátása súlyosan sértené az Északnémet Szövetséget és Itália semleges kapcsolatát.

Az olasz külügyminiszter biztosította a követet, hogy a királyi kormány a legkevésbé sem akarja kompromittálni magát, Garibaldi szabadon bocsátása szóba sem jöhet. Őrizete indokolt és sokkal szigorúbb, mint korábban volt. (Szeptember 13. Brassier de St. Simon firenzei porosz követ Bismarcknak.)

Nyolc nap Róma felé

Az olasz kabinet kényszerlépésnek tekintette a királyi csapatok felvonulását Róma ellen. A firenzei belga követ jelentése értékelte legvilágosabban a kormány döntését.

„A köztársaság kikiáltása Párizsban és annak feltételezett hatása az olasz forradalmi, republikánus, garibaldista mozgalomra, ez a valódi motívuma a királyi kormány elhatározásának. Ha most nem indulunk el, a legtöbb városban kikiáltják a köztársaságot, és akkor nem leszünk képesek meggátolni a robbanást — hangoztatja a legtöbb befolyásos politikus.

A helyzet éppen az ellenkezője annak, ami 1860-ban volt. Akkoriban Cavour meg akarta teremteni az olasz monarchiát, ma viszont Lanza miniszterelnök meg akarja menteni. De Lanza kissé aggályosabb, mint Cavour volt. (Solvyns firenzei belga követ d'Anethan külügyminiszternek, Brüsszelbe).

A királyi kormány mindenképpen szerette volna elkerülni Róma katonai ostromát. Remélte, hogy a pápa számára felajánlott garanciák és a birtokában maradó független Leó-város (*Città Leonina*) feletti szuverenitás biztosítása olyan reális javaslat, mely önmagában feleslegessé teszi az „idegen zsoldosok” jelenlétét, és a nemzet akarata vérontás nélkül megvalósulhat. Nemcsak II. Viktor Emmanuel vallási érzelme és Visconti-Venosta külügyminiszter mérsékletre hajló magatartása kívánta Róma békés meghódolását, de számos mértékadó személyiség is a felajánlott politikai megoldásra törekedett.

Szemtanúk, résztvevők memoárjai, újságcikkek, hadinaplók, a politikai és hadi helyzetet aprólékos figyelemmel kísérő diplomaták jelentései nyomán lépésről lépésre követjük az eseményeket.

1870. szeptember 12., hétfő

Az olasz hadsereg átlépte az Egyházi Állam határát és három irányban vonul Róma felé. (Piper firenzei svéd követ Wachtmeister külügyminiszternek, Stockholmba.)

A pápai csapatok Kanzler tábornok utasítására fokozatosan visszavonulnak, kerülik az összeütközést a túlerővel. Rövid összecsapásra csak ott került sor, ahol Athanase de Charette zuáv csapatai álltak. A harmincnégy éves francia ezredes a legnépszerűbb pápai tiszt volt. Torinóban végezte a katonai akadémiát, 1860-ban lépett a Szentszék szolgálatába és részt vett valamennyi ütközetben. Katonái szemében ő volt a vakmerőség és a virtus élő eszményképe Charette is tudta, hogy az olasz haderővel szemben reménytelen az ellenállás, de a zuávokhoz méltatlan a megfutamodás. Az invázió megindulásakor 513 emberével megállta a Rómától 81 km-re fekvő Viterbo várost, és az olaszok kétórás heves ágyútüze után csak akkor vonult vissza, amikor a bersaglierik megmázták a citadellát. Hatvanhét katonája fogságba esett, a többi akkor hagyta el a város déli kapuját, amikor az északi kapun betörték Bixio rohamlövészei. A fővárostól

54 km-re eső Civita Castellana védelme sem húzódott sokáig, de emlékezetes fegyvertény volt. Résimont kapitány 172 zuávját százszoros túlerő támadta.

„Ha Poroszország, Ausztria és Bajorország közös álláspontra helyezkedik, úgy gondolom, még elérhető, hogy a pápának egyfajta jellegét biztosítsák: legyen Róma szabad város, semleges székhely, anélkül, hogy az olasz közigazgatáshoz tartozna, és az olasz világi kormányzat állandó fővárosa lenne.” (Doeniges firenzei bajor követ II. Lajos bajor királynak, Münchenbe.)

Mariano Falcinelli bécsi pápai nuncius jelenti Antonelli bíboros államtitkárnak Rómába, hogy az osztrák kormány magatartása teljesen elutasító azon szentszéki óhajjal kapcsolatban, hogy lépéseket tegyenek az olasz királyságnak Róma elfoglalására irányuló szándékaival szemben.

Szeptember 13., kedd

„Erőltetett menetben siessenek Róma alá, legkésőbb holnap reggelre érjenek oda” — sürgeti Cadorna tábornokot a hadügyminisztere, Ricotti tábornok. A hadseregpáncsnok azt válaszolja, hogy az utak elhanyagoltak, a fogatolt járművek számára különösen megerőltető a sok emelkedő. A csapatok húsz óra alatt 55 km-t menetelnek. Két hadosztálya holnap délelőttre éri el a Rómától 11 km-re eső Posta della Storta helységet.

Charette ezredes és mintegy ezer zuáv katonája Viterbo elhagyása után délután négy órától másnap hajnali négy óráig erőltetett menetben Civitavecchia felé vonult. A hegyi ösvényeken tizenkét óra alatt hatvan kilométert tettek meg. Bixio hadosztálya Viterbo óta követte, de útját nem tudta elvágni. Charette csapata elérte a kikötőváros peremét.

Az olasz kormány elismerte a francia kormányzatot. Kérdésemre Visconti-Venosta külügyminiszter azt válaszolta, hogy ez a formai elismerés a hivatalos kapcsolatok folyamatosságát szolgálja, és nem jelent a párizsi olasz követ számára új akkreditálást. Az olasz kormány számára rendkívül fontos, hogy Franciaország hallgatolagos hozzájárulásával fogadja Róma megszállását. (Brassier de St. Simon firenzei északnémet követ Bismarcknak.)

A mai hivatalos lap (*Le Journal Officiel*) közli a kormány felhívását, hogy minden francia állampolgár, kivétel nélkül, tehát az is, aki külföldön teljesít katonai szolgálatot, haladéktalanul jelentkezzen a haza védelmére. Ami az olaszországi eseményeket illeti, Franciaország rokonszervvel kíséri Itália nemzeti törekvéseit — nyilatkozta Jules Favre, a külügyek intézője. A közvéleményt kevésbé érdekli a római kérdés megoldása. A pápa világi hatalmának elvesztését tényként fogadják el. (Constantino Nigra párizsi olasz követ Visconti-Venosta külügyminiszternek, Firenzébe.)

A Szentszékhez akkreditált diplomáciai missziók vezetői tegnap összejövetelt tartottak a jelenlegi doyen, Lorenzana márki rezidenciáján. Megállapodtunk, hogy Róma ostromának megkezdésekor, a Szentatya kívánsága szerint, valamennyien az osztrák-magyar követségen, a Palazzo Veneziában, a város központjában találkozzunk. Testületileg, diplomata díszöltözékben a Vatikánba megyünk és az egyházfő rendelkezésére állunk. Antonelli bíboros államtitkár bejelentette, hogy a Szentszék hivatalosan akkreditálta a francia köztársaság ügyvivőjét. (Anton Cetto római bajor ügyvivő II. Lajos bajor királynak Münchenbe.)

Szeptember 14., szerda

Az olasz haditengerészet 12 hadihajóval zárta le az Egyházi Állam 157 km-es tírén-tengeri partszakaszát. Dal Coretto altengernagy hadseregében 10 páncélos cirkáló vonult fel, összesen 105 messzehordó ágyúval, 4295 katonával. A hadmozdulat célja a Rómától 72 km-re fekvő Civitavecchia, a pápai állam megerősített kikötőjének elfoglalása.

Ma reggel fél 9-kor hét olasz cirkáló tűnt fel a kikötőtől 2 mérföldre, kb 4 km-re. (Scapitta apostoli delegátus Civitavecchiából a római katonai parancsnokságnak.)

Bixio tábornok hadosztálya a szárazföld felől fokozatosan körülzárta Civitavecchiát, melynek közelében húzódott meg a Viterbo felől visszavonult Charette ezredes zuáv csapata. Bixio generális, bármennyire leleményes partizánvezér volt a garibaldista időkben, a parancsnoksága alá tartozó reguláris olasz haderő mozgása meg sem közelítette a hajdani szabadcsapatok fürgeségét. Délelőtt 10 órakor a zuávok rajtaütéssel elfoglaltak egy vonatot, Charette revolverrel állt a mozdonyvezető mellett, és a szerelvény, mintegy ezer sértetlen katonával és felszereléssel az olaszok orra előtt teljes gőzzel elrobogott Rómába.

A bersaglieri és lovas csapatok a délelőtt folyamán elfoglalták a kikötővárostól 20 km-re fekvő Corneto települést. Civitavecchia katonai parancsnoka, Serra ezredes este 8 órát jelentette Rómába, hogy az erőd körül bezárult a gyűrű. A garnizonban három század zuáv, egy tüzérüteg, két vadászszázad, egy csendőrszázad és három lovas volt, de harci kedve csak a zuávoknak maradt.

Kora délután a 11-es és a 12-es olasz hadosztály elérte Casal della Giustiniana vonalát, Rómától 12 km-re, északnyugatra. Cadorna tábornok a közeli Posta della Storta-ban rendezte be főhadiszállását. A Via Cassia mentén a királyi haderő lovasjárőrei portyáztak.

A hadi helyzet és a Szentszék jogaiért harcba szálló pápai katonák iránti felelősség a kétségek között tépelődő IX. Piuszt is döntésre készítette. Antonelli bíboros államtitkár útján levelet, katonai értelemben államfői hadparancsot küldött Kanzler tábornoknak.

„Tábornok úr, most, amikor nagy szentségtörés (*un gran sacrilegio*) és égbekiáltó igazságtalanság (*enorme ingiustizia*) elkövetése készül, és egy katolikus király (*un Re Cattolico*) csapatai a katolikus világ fővárosa ellen ostromra indulnak, holott semmi kihívás nem érte őket, sem indító okuk nincs erre, Önnek, tábornok úr és csapatainak (*Lei, Sig. Generale, e tutta le Truppa Nostra*) bátor magatartásukért, a Szentszék iránt tanúsított hűségükért, ragaszkodásukért, és elhatározásukért, hogy a főváros védelmére szentelték magukat, a legmelegebb köszönetemet fejezem ki. Legyen ez a néhány szó a Szentszék szolgálatában álló katonaság fegyelmének, hűségének, bátorságának ünnepélyes dokumentuma (*un documento solenne*). Ami a védelem tartamát illeti, kötelességem elrendelni, hogy az csupán a megállapított erőszak elleni tiltakozás legyen, semmi több (*e nulla più*), vagyis az első ágyúlövésre (*ai primi colpi di cannone*) meg kell kezdeni a megadás (*resa*: fegyverletétel) iránti tárgyalásokat. Olyan pillanatban, amikor egész Európa feljajdul, hogy a két nagy nemzet közötti háború számos áldozatot követel, ne mondja senki, hogy Jézus Krisztus helytartója, bár igazságtalanul támadták meg, megengedte a nagy vérontást. A mi ügyünk az Istené, az ő kezébe helyezzük védelmünket. Önt, tábornok úr és csapatainkat szívből megáldom (*benedico di cuore*). A Vatikánból, 1870. szeptember 14.”

A pápa leveléhez Antonelli államtitkár a saját üzenetét is csatolta.

„Őszentsége azt kívánja (*Sua Santità vuole*), hogy összhangban a Róma védelmére adott parancsaival, adjon megfelelő utasítást Civitavecchiának, ne tegye ki felesleges pusztításnak a várost.”

A három pápai generális — Kanzler, De Courten és Zappi — alárendeltjeik nevében (*a nome de loro dipendenti*) tiszteletteljes kérelmet (*rispettose istanze*) intézett IX. Piuszhoz, hogy a Róma védelmére kiadott parancsát változtassa meg.

A Szent Péter bazilika Szűzanya kápolnájában ma este 6 órakor befejeződött a *triduum*, a háromnapos ájtatosság, melyet a pápa a jelen események miatt rendelt el. Könyörgő hívők tömege töltötte be a templomot. Az egyházfő összekulcsolt kézzel imádkozott. Melankolikus hangulatot keltő látvány volt. (Lefebvre de Béhaïne római francia ügyvivő Jules Favre külügyminiszternek, Párizsba.)

Szeptember 15., csütörtök

Az olasz főhadiszállásról parlamentert küldtek Kanzler tábornokhoz. Gaetani Caccialupi vezérkari alezredes Cadorna rövid levelét hozta Róma katonai parancsnokának. A király nevében felszólította, hogy engedélyezze az olasz csapatok szabad bevonulását a városba. Feladatuk csupán a közrend biztosítása (*tutelare l'ordine*). A pápai tisztek és altisztek megtartják rendfokozatukat, az idegen csapatokat elbocsátják és a pápai kormányzattal kötendő megállapodás szerint valamennyiüket hazájukba szállítják.

Kanzler ugyancsak röviden válaszolt. Őszentsége nem óhajtja, hogy más fejedelem csapatai szállják meg Rómát. Ezért, mint a becsület parancsolja, minden rendelkezésre álló eszközzel kész vagyok az ellenállásra (*sono risoluto di far resistenza*).

Délélőtt 11,05. Bixio tábornok parlamentert küldött Civitavecchiába és felszólította az erőd parancsnokát a kikötőváros átadására. Serra ezredes 24 óra haladékot kért, Bixio 12 órát engedélyezett. (Hadügyminisztériumi jelentés. Firenze.)

Délélőtt 11,19. A Rómába küldött parlamenter, Caccialupi alezredes, eredmény nélkül tért vissza. Cadorna csapatai holnap-holnapután átkelnek a Teverén, a várostól délre és keletre állnak fel. Elsőként nem nyitnak tüzet. A tábornok úgy véli, benyomulhatnak a városba anélkül, hogy rést lőnének, ha a hazai pápai katonák velünk vannak és számunkra egy kaput nyitnak (*wenn die einheimischen päpstlichen Soldaten mitmachen und uns ein Tor öffnen*.) Az ostromállapot kihirdetése nehezíti az ügyeket. (Alberto Blanc külügyminisztériumi főtitkár a Posta della Storta főhadiszállásról a külügyminisztériumnak, Firenzébe.)

A legaktívabb szentszéki diplomata a negyvenhat éves Harry Arnim von Suchow porosz (északnémet) követ volt. A római kérdés elmérgesedése óta folyamatosan tárgyalta valamennyi érdekelt féllel. Megpróbálta hol érvekkel, hol érzelmmel áthidalni a különböző érdekeket, ami gyanússá is tette a harcra készülő pápai katonák előtt. Diplomata társai körében tekintélynek számított, bár kollégái előtt sem volt világos, hogy kormánya megbízásából avagy a saját intenciójára sürgölődik egy alkalmas modus vivendi létrejöttében. Uralkodója, I. Vilmos és felesége Augusztia királynő kedvelte Arnimot, IX. Piusz és a kúria egy része pedig azt remélte, hogy az ő tevékenysége révén az Északnémet Szövetség végül is védelme alá veszi a Szentszéket. Bismarck is az egyik legtehetségesebb diplomatájának tartotta, de a két határozott személyiség összeütközése a későbbi években beárnyékolta Arnim külügyi pályafutását. Reálpolitikai érzékét jól tükrözi szeptember 15-én éjszaka írt összefoglaló jelentése.

„Miután korábban Bécsben hosszan beszélgettem Falcinelli pápai nunciussal és Minghetti olasz követtel, majd Firenzében Visconti-Venosta külügyminiszterrel, nem kétséges számomra, hogy Rómát nem lehet megóvni a katasztrófától. Az olasz külügyminiszter meggyőződése szerint a monarchia és az Egyházi Állam menthetetlenül a vörösök zsákmánya lesz (*unrettbar eine Beute der roten*), és kitör a Franciaországból támogatott forradalom, ha a királyi csapatok késlekednek megelőzni a köztársaságot. Lehet, hogy ez a meggyőződés téves, de ami engem illet, osztom ezt a nézetet.

Ma este 7 órakor találkoztam a pápával. Akkor érkezett hozzá az olaszok követelése, hogy szereljek le az idegen csapatokat, és a közbiztonság megőrzésére valamint a pápa személyes védelmére egy királyi helyőrséget engedjenek be a városba. A pápai hadügyminiszter mindkét követelést élesen visszautasította. Megkérdeztem a pápát, hogy mi a szándéka ezzel kapcsolatban avagy minden további tárgyalást megszakít. Nézetem szerint az egyházfő időt akar nyerni.

Engedélyt kértem, hogy nyíltan kifejtsem a véleményemet, javasolva, hogy Cadorna tábornok két követelése közül az elsőt teljesíteni kellene, a másodikat pedig, a helyőrség bejövételét, ahhoz a feltételhez kötni, hogy az olaszok nem szállják meg a várost, és a béke előkészítésére bevonni az európai hatalmakat. Nézetem szerint ezt a javaslatot a firenzei kabinet elfogadná. A városban egy olasz ezred elegendő lenne a rend fenntartására. (*Arnim téved. Az olasz kormány minden ilyesféle ajánlatot elutasított.*)

Öszentsége úgy vélte, hogy a katonai becsület megköveteli Róma védelmét. De ez a védekezés nem több, mint az erőszak bekövetkeztének megállapítása. Én kételkedtem, hogy ez a demonstrálás (a pápa szerint legfeljebb néhány órányi) elegendő lenne a katonai becsület bizonyítására, mert a város körüli ötvenezres katonai gyűrű önmagában is bizonyítja az erőszakot. Ha ma elbocsátaná az idegen katonákat, jelentős előnyöket tudna elérni. Holnap ugyanis, egy dicsőséggel aligha kecsegtető ütközetre kényszerülve, a győztes ellenfél kezébe kerülnek. Bizonyos vagyok, hogy nagyon kényelmetlen lesz az olasz kormány számára, ha német és francia katonák ellen harcolnak, és ez a végzetes kényszer valószínűleg átmeneti megoldást kíván.

A pápa nem bocsátkozott ebbe a gondolatmenetbe. Csak arról szólt, hogy hatást kell gyakorolni a firenzei kabinetre, vonja vissza csapatait. Nem akarta megérteni, hogy ez már késő. Az egyházfő beszélt a megszállás utáni helyzetről is. Ha szükségesnek látja, készen áll az elutazásra. Allokúciót, hivatalos nyilatkozatot készít elő, kijelentve, hogy lehetetlen az egyházfői és királyi hatalomnak koegzisztenciája, együttes jelenléte Rómában. Úgy hallottam, hogy nem Málta szigetére utazna, hanem más közép-európai országba. Antwerpent is emlegették, de nem tudom milyen alapon. Antonelli államtitkár álláspontja az, hogy időt kell nyerni, Olaszországot vissza kell tartani mindaddig, amíg Európa és a pápaság megtalálja egyensúlyát.

Ezzel szemben az értelmes főpapok (*die intelligenten Prälaten*) Alessandro Franchi madridi nuncius és Xavier de Merode, IX. Piusz volt titkára és hadügyminisztere az én nézetemmel azonos véleményen voltak. Helytelenítették a katonai becsület emlegetést, mert a jelen helyzetben a látszólagos ellenállás erre semmi alapot és lehetőséget nem ad.” (Arnim római porosz követ a külügyi hivatalnak, Berlinbe.)

Olasz előőrsök és pápai katonák között délelőtt kisebb összecsapás volt a város közvetlen közelében, a Monte Marion. Egy olasz dzsidástiszt fogságba esett de a pápa parancsára feltétel nélkül azonnal szabadon bocsátották (Cetto

római bajor ügyvivő II. Lajos királynak, Münchenbe). A Vatikántól északnyugatra emelkedő 110 m magas Monte Mario az egyik legkedveltebb Róma környéki kirándulóhely, ahonnan lenyűgöző panoráma nyílik a városra. Az 1860-as években az itteni Madonna de Rosario kolostorban lakott Liszt Ferenc.

Az olasz csapatok a Porta del Popolo városkaputól 3 km-re, a Ponte Molle (Milvio) mellett táboroznak. (Az ősi Mílvius-híd közelében játszódtott az egyháztörténelem egyik legjelentősebb következményekkel járó eseménye. Nagy Konstantin császár 312 október 8-án itt győzött Maxentius túlerőben lévő serege ellen.)

Szeptember 16., péntek

Reggel 5.30-kor Civitavecchia hivatalosan kapitulált. Serra ezredes, a zuávok tiltakozása ellenére harc nélkül adta fel az erődöt, mert a kikötőváros nem volt védhető. Néhány részlet Bixio tábornok meglepően nagyvonalú megadási feltételeiből.

A garnizon katonái, bármely nemzetiséghez tartoznak, kivétel nélkül (*indistintamente componenti*) a Szentatya reguláris csapatának tekintendők.

A tiszték megtartják rendfokozatukat, kardjukat, málhájukat, lovaikat és más személyes holmijukat.

A külföldieket az olasz kormány költségén hazaszállítják.

Amíg a pápai kormányzat fennáll (*Finché durerà il governo Pontificio*) egyetlen pápai tiszt sem vállalhat szolgálatot az olasz hadseregben.

Az erőd teljes felszerelését, hadianyagát átadják a királyi haderőnek.

Ma 7 órakor az olasz flotta behajózik a kikötőbe. A katonák kölcsönös tiszteletadással köszöntik egymást.

Az *Immacolata Concezione* díszhajó a pápa tulajdonában marad. (Kapitulációs okmány, Civitavecchia.)

Délután 7 órakor a Ponte Molle menti arcvonalszakaszon parlamenterként jelentkezett Carchidio di Malavolta tábornok, királyi szárnysegéd. Negyvennyolc óra sem telt el Caccialupi alezredes sikertelen küldetése óta, az olasz kormány megismételte felszólítását. Cadorna tábornok ezúttal hosszabb levélben fordult Kanzlerhez. Hivatkozott Civitavecchiára, mely reálsan ítélte meg helyzetét, amikor kapitulált. Ajánlatának megismétlését azért sem tartja feleslegesnek (*io non credo inutile di rinnovare la mia domanda*), mert megérti azokat az emberi érzéseket, melyek Kanzlert a Szentatyához fűzik, de abban sem kételkedik, hogy ne találna visszahangra szívében (*non trovano un eco nel cuore di Vostra Eccellenza*) a közös haza egyesítése. Noha nagyra becsüli és elismeri a katonai önértéket, de ennek kinyilvánítása ebben a helyzetben nyilvánvalóan kilátástalan. Reméli, hogy a tábornokot meggyőzik levelének katonai érvei és tudja, hogy milyen felelősséggel jár a javaslat visszautasítása.

Kanzler tábornok azonnal válaszolt. Civitavecchia elfoglalása lényegében (*sostanzialmente*) nem változtat a helyzeten. Nincs olyan következménye, hogy megváltoztassa Cadorna tegnapi levelére adott válaszát (*modificare la risposta*). Lelkesítő szerencse a Szentszék szolgálatába állni, nem mi provokáltuk a szentségtörő támadást (*il sacrilego attacco*). Az önök humánus érzéseinek az lenne a bizonyítéka, ha abbahagynák az igazságtalan támadást (*desistendo all'ingiusta aggressione*).

Kanzler válaszával Malavolta gróf este 11 órakor indult vissza Cadorna közeli főhadiszállására.

(Folytatjuk)

TANDORI DEZSŐ

A „Köz”

Sandown Park, Santa Ippi

Csak mert figyeltem, mit mond valaki, egy öreg ember: ő Sandown Park esélyeiben bízik... csak mert volt Pipi, a Vak, egy veréb, mint a világítóudvarban lelt állat, élt — nálunk — hét és fél évet... valamivel többhöz van

„közöm” —

ők futnak, mint a víz a híd alatt, sár ver fel lovasaik arcára, a csatak alkonyban. Santa Ippi, Santa Ippi, sírás

mázolódik, oly

mindegy, hova. A cetliket

kisöprik, a századfordulói fa

oszlopokról

pereg a festés. Kerti székek

nincsenek kinnfeledve Krefeldben, Freudenauben: vissza kell

menni,

hallgatni a *Hajnali háztetők* Raguzza-zenéjét. El kellett jönni hajóval a valamikor „Raguzza” mellett, nem lehetne hozzászólni, hogy Jellasics, hogy „Terazija”, nem lehetne mondani egy jobba vált

országban, hogy

mi az, hogy mindig „Bulvar Revolucije” lesz egy körút. Oly mindegy. Jönnek — a lovasok, a lovasok, mindig szerettem

volna

kedves lenni vala-

kihez, kikhez, csak néztem gyönyörűségű nevüket, bögyölycsipéses oldalukat a lenyergelőben: Kathleen! Melyikük Kathleen? Az a barna ott, kösz, Kathleen, mondtam, és hazamentem Neuss-ból az Ipar utcán; a kocsmáros emlékezett rám, Alt sört ittam, én lovak nevét mondtam neki: mert kedves akartam lenni vala(kihez, kikhez), neveket: kedves Wilfried, mondom előbb — az emberi tényező! —, nagyon jól esett, hogy programfüzeteiteket elküldtéték! Miért is? Lezuhantam a semmi kék égből, mit hittetek szavamnak? Tessék, rákérdezés a költészet hitelére, vagy:

a költészet hitele

egy lóversenypálya

iroda- és igazgatás-világába „kivetítve”. Találkozunk ősszel majd Raffelbergben. Nehezen tudom elmondani akkor — is —, hogy „a lóversenyter deszkakerítése”. Nehezen. Csak nem

ez lesz,

ami

lesz: eltelt csaknem félszázad év — hol? nektek máshol... majd személyesen találkozunk, jó vicc, megbeszéljük — még jobb! lásd. És ők. Jönnek. A bokrok —?!

— eltakarják őket; a bokrok: ez Bécs... ahol először láttam őket... Freudenu, Krieau. Ottlik Géza, Ottlik Gyöngyi, a számok a Raguza Kávéházból, breton part. Deauville, Cabourg, Rouen — kicsit bretonnál arrébb, de part. Hajnal: állunk versenynap után, éjszaka után — hajnalban, ki-hogy. Mit tegyünk? Nem fogunk tudni egymásról stb., ha Párizsban vagy Lille-ben látjuk egymást etc. Mennyivel egyszerűbb Kathleen a lenyergelőben, Szpéro halottan a Tabánban, Dömi, aki talán a Petőfi Irodalmi Múzeumban fog üldögélni, vagy lángok lb — ez súly-mérték, géphiba! lobbantják föl velem. Vagy a nevek, addig, rajtok — kösz, Wilfried, Raffelberg, Mülheim a.d. Ruhr, a város jelszava szerint

„Einfach Sympatisch”, ez oly bájosan patetikus. De hagyunk ilyet most. Egy futam, a nevek csak, és vége, várjuk meg a telet, míg visszatér a névgyűjtő clochard — ld. Frankfurt —: Boreas, Second Fire, Fairy Topaz, Fox on the Run, Scirocco, Linant Bei, Legende. Ég veletek!

BISZTRAY ÁDÁM

Boldogasszony

*Aki egykoron
béna fiúnak mondta,
kelj föl ágyadból és járj,
téged bízott, Isten anyja
reménytelen ügyben segíteni.
Most jött el
kérőnek s kértnek a próba.
Kiáltunk hozzád,
és te hallgatsz
tíz falvaink kőtemplomában
közel a porló, homorú küszöbhez,
közel a tört orrú
két kőoroszlánhoz.
Megállunk a fekete vasrácsnál,
mindig késve jövőnk
megállunk, mi, vertek
féligen benn és féligen kívül,
de filléreinktől a persely fölhasad.
Kegyessédj, ha nem késő,
mozdulni miértünk,
szoborszép pártfogó.*

BEZECZKY GÁBOR

Szindbád előélete

Krúdy műveiről kevesebbet tudunk, mint életéről, s amit mégis tudunk, annak egy részét ideje lenne elfelejteni, mert útjában áll az életmű megismerésének.

A *Szindbád* megjelenése előtti évezedről két felfogást fogalmaztak meg. Kelemen (Perkátai) László könyve óta ezt az évtizedet a „mikszáthos” hatás korszakának szokás tekinteni.¹ A másik felfogás Szauder József nevéhez fűződik, aki — a Krúdyt ért erős mikszáthi hatást vitathatatlan alapnak véve — az évtized mintegy ezer elbeszélésében a *Szindbád*hoz vezető fejlődés stádiumait is felfedezni vélte.² Mindkét felfogásban van igazság — ezért olyan veszélyesek. Tagadhatatlan, hogy Krúdyt érte mikszáth-i hatás, és tagadhatatlan, hogy a *Szindbád* nem a semmiből pattant elő. A veszély abban rejlik, hogy mindkét felfogás jelentős értelmező erővel rendelkezik: Mikszáth írásmódját és a *Szindbád*ot összehasonlíthatatlanul jobban ismerjük, mint a „mikszáthos” korszak elbeszéléseit. A meglévő hasonlóságok és a viszonyítási kényszer azonban elfedik a korszak önálló, ezeknél jóval fontosabb vonásait, s az elbeszéléseket tehetséges utánérzésekké, vagy a készülődés dokumentumaivá változtatják. Ráadásul a kötetekbe gyűjtött, a könnyen elérhető művek alapján szokás véleményt nyilvánítani a korszakról, pedig ezt semmi nem indokolja. Nincs nyoma, hogy bárki is olvasta volna az összes elbeszélést. De mit is keresnénk epigongyanús és kiforratlan művekben, ha Krúdy „érett” művei alig átlátható bőségben állnak rendelkezésünkre? Ezek a felfogások önbeteljesítő jóslatokként is kárt okoznak: akár ki se kell adni ezeket az elbeszéléseket. Sőt, az utolsó két életműkiadás válogatója azzal indokolta, hogy az előbbihez képest kb. ötven elbeszélést elhagyott az utóbbiból, hogy csak a „napi zsurnalisztika órlómalmában nem deformálódott” elbeszéléseket vette fel.³ Persze, ha Krúdy mindvégig a *Szindbád*ot szerette volna megírni, akkor a korszak valóban a csúfos kudarcok sorozata: az elbeszéléseknek nem sikerül egyre jobban hasonlítani a célbavett műre. Nem lehet, hogy talán a tudásunkban van a hiba?

Krúdyt bizonyára érte mikszáthi hatás, de ezt még senki nem vizsgálta. Nem tudjuk, Mikszáthnak mely korszakára, mely műveire kellene gondolnunk, jöhetnek a *Szegény Gélyi János lovai* egészen másféle hatást tehetett, ha tett, mint mondjuk a *Szent Péter esernyője* vagy a *Noszty fiú esete Tóth Marival*. És a másik felfogás? Szauder a mások által roppant szűkmarkúan összeszedett anyagban próbálta *Szindbád* előéletét kikutatni. Paradox, de a *Szindbád* előtörténetét csak az ismerheti meg, aki nem erre törekszik. Csak az lesz képes elolvasni az irtatlan mennyiségű, napilapokban megbúvó elbeszélést, aki nem más művek visszfényére vagy előképére kíváncsi. De addig csak töredékes, félrevezető képet lehet alkotni Krúdyról. Nem véletlen, hogy egyrészt nem tudjuk, Krúdy nagy elődének mely műveit másolta, ha másolta, másrészt az sem véletlen, hogy Szauder a „szindbádos” elbeszéléseknek csak egy töredékét ismerhette. Az sem esetleges, hogy a bibliográfiák Krúdynak erre a korszakára időzítik hibáik tetemes részét.

Tegyük fel, hogy Krúdynamk esze ágában sem volt Mikszáth nyomdokain haladni, s tegyük fel, hogy nem a *Szindbád* volt a céltábla. Lássunk a korszak derekáról egy elbeszélést, *A halott hercegnőt* (megjelent a Pesti Naplóban, 1905. március 26-án), mely eddig még nem kapott esélyt. Érdemes olyan elbeszélést választani, mely Szauder példáival ellentétben valóban emlékeztet a *Szindbádra*, mert a korszakok különbségei így nyilvánvalókká lesznek.

A *halott hercegnő* elbeszélője arról számol be, hogy „valami mondhatatlan vágyódás” fogja gyermekkorá helyszínei iránt, s az elbeszélés első részét a hajdanvolt állapot, a „bűvös-bájós gyermekkorai álmok, hangulatok” leírása alkotja. Ezt a szepességi utazás elbeszélése követi. Mindebben nehéz a *Szindbád* egyes elemeire nem ismerni. Vagy szemléljük meg a következő részleteket. A *halott hercegnőben* ezt olvassuk: „Míntha valamely hegyi manó megállította volna az idő járását a városka felett: ujját az óra mutatójára tette, és az óra még mindig a középkort mutatta.” A *hídon* című elbeszélésben pedig ezt: „A királyok még mindig haragudtak a városra, ahová Szindbád elutazott, mert a toronyórák is megállottak itt. Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs.”

A *Szindbád* időszemléletét többen is elemezték. Rendszerint fel szokták fedezni, hogy — mint *A hídon* című elbeszélésből vett részlet mutatja — szerepet játszik benne a változatlan ismétlődés, azt már azonban nem, hogy — mint *A halott hercegnő*ből idézett részből nyilvánvaló — ez nem a *Szindbád*-korszak jelleménye. A *Szindbád*ig Krúdy már hozzávetőleg tíz évet töltött a változatlan ismétlődés lehetőségeinek felderítésével. A „mikszáthos” korszak időszemlélete a következőképpen foglalható össze: az elbeszélések olyan szereplőkről, társadalmakról szólnak, melyek ábrázolt élete hosszantartó, szakadatlan ismétlődés, mely ha mégis megszakad, a változás gyorsan megy végbe, s új eseményciklus alakul ki. A történések nem tartanak valamely cél felé, s nem is következnek a korábbi eseményekből. Ok és okozat viszonyát a véletlen határozza meg. Új történelemciklus kezdetéig a szereplők és események önazonossága vitán felül áll, a változás után nagyon is kérdéses. Ez az időszemlélet azonban már csak részalkotója a *Szindbádnak*, melyben az idő egyszerre ismétlődés és elmúlás. A *Szindbád* jellemzésére talán nem teljesen lenne badarság olyan ellentmondásokat fabrikálni, mint amilyen a „tűnékeny állandóság” vagy az „örökkévaló múlt”.

A *halott hercegnő* a „mikszáthos” korszak jeleit mutatja. Az elbeszélő gyermekkorában egyre csak („mindig”, „esténkint”, „napközben”, „éjfél tájban”) ugyanaz történik. Mikor azonban felnőttként visszatér a városba, melyben egykor „középkori volt” minden, nem találja gyerekkorát. Hajdanában három évig egyebet sem csinált, mint a titokzatos Lubomirszki hercegnőről álmodozott. Most viszont a kolostor öreg kapusa azt mondja neki, hogy a hercegnőnek híret se hallotta. Ennek a Krúdy által teremtett elbeszéléstípusnak a legnagyobb lehetősége a hosszantartó állapot és a változás, esetleg az új állapot magyarázat nélküli egymás mellé helyezése. A leírt mondatok szépek, tagadhatatlan, mégis csupán megteremtik annak esélyét, hogy közöttük szavakba nehezen áttehető jelentés jöjjön létre. Nem tudjuk, miért lett hirtelen fontos a múlt, s miért okoz ekkora szomorúságot külsőségeinek hiánya. Talán az elbeszélő önazonossága rendült meg: már eleve azért ült fel a vonatra, hogy visszavegye a múltat, ifjúságát. Ekkoriban Krúdy többnyire értékvesztést látott a változásban.

Az *Első utazás*ban viszont, melyben Szindbád „elmegegy megkeresni ifjúkori emlékeit”, a hajdanvolt helyzet, mikor kisfiúként megleste a vetkőző Anna „fehér, kerek térdeit” egyszerre múlt és jelen. Szindbád visszatértkor, a táncterem-

ben, „midőn Annára, a telikeblű, a nevetgélő Annára került a létramászás sora”, a múltjával folytonosságot kereső hős is felpillant a magasba, „és a gömbölyű térdek, amelyeket látott, erős hullámszerűsége hozták vérét.” Krúdy mindössze annyit tett, hogy korábbi korszakából megtartotta az egymásra következő eseményciklusokat, a rájuk jellemző visszavonhatatlan értékvesztéssel együtt, és — mindennek ellenére — változatlan ismétlődést ábrázolt. Meglehetősen összetett, sokféle hangulatot és jelentést kimondás nélkül megragadni képes szerkezet lesz ennek az eredménye.

A változatlan ismétlődés később is foglalkoztatta Krúdyt. Elég az önmagukkal találkozó figurákra gondolni, vagy arra a pohárra, melyből talán eltörte után is lehet inni, illetve arra a hősré, aki szomorúságában időről-időre meghal.

Visszatérve a kiinduláshoz: ideje lenne megismerni Krúdyt.

Jegyzetek

1. Kelemen László: *Krúdy Gyula Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged, 1938.* 2. Szauder József: *Szindbád születése* in: Krúdy Gyula: *A szerelmi bűvészinas* Szerk.: Barta András Magvető, Bp., 1960. 631—656. o. 3. Barta András: *Tájékoztató* in: Krúdy Gyula: *Pókhálós palackok. Válogatott elbeszélések* Válogatta és a szöveget gondozta Barta András Szépirodalmi, Bp., 1977. 613—614. o.

KRÚDY GYULA

A halott hercegnő

Gyerekkoromnak egy részét — három-négy esztendőt — egy határszéli, félig magyar, félig lengyel területen lévő városkában töltöttem. Erdős, néma, nagy hegyek vigyáztak mindenfelől a városkára, csak északnyugat felé szakadt meg a hegyek karéja. Mintha kilőttek volna egyet az örök közül. A szakadékon át messzire nyúló, napsugaras, enyhén elterülő rónaság mutatkozott. Csodálatos, hogy annyi esztendőt át, amennyit a városban töltöttem, a torony ablakából mindig a rónaság felé néztem. A zordon, egymás vállára könyöklő hegy-vének nem érdekeltek. A tiszamenti gyerek kimondhatatlan vágyódásával néztem a szelíd síkságot, amelyen tiszta időben apró lengyel falvak látszottak; messzire valamely nagyváros elmosódó körvonalai.

Különben nagyon szerettem abban a városban lakni. Ódon, csudálatosan megvénült kis város volt ez itt a hegyek között. Mintha valamely hegyi manó megállította volna az idők járását a városka felett: ujját az óra mutatójára tette, és az óra még mindig a középkort mutatta. Középkori volt ebben a városban minden. A házak — az ódon emeletesek — éppen olyan girbe-gurba módon épültek egymás mellé, mint a régi képeken látható. Visszhangos, nedves sikátorok; töredezett, kopott lépcsők lépten-nyomon; nyikorgó, rozsdás kapuzárak,

amelyek lassan, vontatottan nyíltak meg: az ember önkéntelen kíváncsisággal fordult a feltáruló ajtó felé: most mindjárt meglát egy darab középkort. Fantasztikus alakú cincsatornák lógtak az ereszek alatt, és alig volt ház, amelyen valamely szentnek vagy lovagnak a kőszobra ne állott volna valamely ablakmélyedésben. Itt talán Zsigmond király óta nem építettek, aki zálogba vetette ezt a várost is a többi szepesi várossal. Mintha csak azt tették volna fel magukban a hűséges polgárok, hogy a várost éppen olyan állapotban adják majd vissza annak a királynak, ki visszaváltja, mint a könnyelmű Zsigmond korában volt. Ne mozdítsanak egy kőkockát sem helyéről, és a szenátorok ünnepélyes alkalmakkor szertartásosan tettek fogadalmat, hogy hűségesek maradnak a magyar koronához. A hegyeken túl a gőzös már fűtyülve futott be a sötét alagutakba, a városka polgármestere pedig még mindig lándzsás vitézeket állított a bekerített városka kapuihoz, akik esténként magos rúdra dróthálós lámpást akasztottak, napközben pedig a kövezetvámot szedték a tót fuvarosoktól.

Ilyen volt a városka, amelynek árkádjai alól akármely percben előléphetett volna egy-két középkori vitéz, senki sem csudálkozott volna rajta. Romantikus, álmodozó nők ültek az emeleti ablakok mögött, és a Poprád partján lengyelül énekelő cseléd lányok sulykolták a ruhát. Egyébként napközben alig lehetett valakit az utcán látni. Isten tudná, hogy micsoda foglalkozásuk volt itt az embeereknek! Lehet, hogy ők maguk is komolyan vették a középkort, amelyet néhány hiú főbíró és szenátor a méltóság és szertartásosság kedvéért fenntartott. A városháza előtt fegyveres, páncélos vitéz álldogált hosszú dárdájára támaszkodva: igaz, hogy este, midőn levette a páncélt, a vitézi ruházatból egy ártatlan tót legény bontakozott ki. De hát az igazi középkorban sem a vérbeli hercegek, vagy várgrófok állták a vártát, hanem a közlegények. Esténként a mély piactéren, mint egy-egy fénybogárka, motozott előre egy-egy lámpás. Polgárok mentek egymás látogatására, borkóstolásra. Éjfél tájban nehéz, sarkantyús lépések döngtek végig a házak alatt: az éjjőr megtette körútját, s ekkor más minden világosságnak ki kellett aludni a városban. (Talán nehogy ismét elharapózzon a polgárságban az alkímia veszélyes szenvedélye, amelynek gyakorlására tudvalevőleg az éjféli órát írják elő a könyvek.)

Különben a nyugodalmas csendességet nem zavarta semmi. Nagy viharoktól óva szunyókált e kis középkori város a hegyek lábánál, és az álmoságot csupán a nagy ünnepek zavarták meg, illetőleg derítették fel, a karácsony, húsvét hetekkel előre és utána izgalomba hozta a városka polgárait. A torok, szertartások és mulatságok talán egyedüli szórakozásai voltak a középkornak a verekedésen kívül. De hát háborúk immár nincsenek, s így meg kellett elégedni a húsvéti sonkával és a farsangi fánkkal. Ilyenkor megnyílnak vasszöges, öles kapui a kolostornak is, amely félrehúzódva a többi házaktól, hatalmas bástyaival, óriási terjedelmű épületeivel néma zordonsággal könyökölt a Poprád kővel alárakott partjára. A harangok a kolostor tornyaiban éppen olyan középkori ábrándossággal csengtek, mint talán Giskra idejében, és a jószívű papok óriási termeiben vendégül látták asztaluknál az egész várost. Folyt a dínom-dánom napokig, a kolostor pincéje kiapadhatatlanul ontotta a legfinomabb borokat, és nem volt ritkaság, hogy a pókhálós palackok közé egy-egy olyan is keveredett, amelyet még Báthory Zsigmond lengyel fejedelem ajándékozott a szelíd lelkű szerzeteseknek. A dárdás emberek bizonytalanul álldogáltak posztjaikon, és a szenátor uraimékat is kézikocsin vitték haza a kolostorból. De hát ez már hozzátartozik az ünnepi hangulathoz.

A kolostor kapui aztán bezáródtak, és csak egy keskeny ajtó nyílt meg rajta kora reggelenként, amidőn didergő kis diákok toporogtak odakünn a hóban. Az alгимnáziumnak alig volt összesen hatvan növendéke, annak is a fele alföldi gyerek, akit németszóra küldtek ide. A szerzetesek felosztották egymás között a tanítás munkáját, és hanyag tanuló nem volt a gimnáziumban. Ha valamelyiken észrevették, hogy nem tart versenyt az előrehaladásban a többivel, elmaradozik, azt valósággal maguk közé vették a kolostorba. Délben ebédre ott marasztották, délután tanígtatták, és csak késő este bocsátották haza.

Ah, azok a kolostorbeli ott maradások! A jó papok tán kissé büntetésnek tartották a tanuló-órákat, míg a fiúknak az volt a legnagyobb gyönyörűség. A délután csendességében, midőn a szerzetesek elpihentek, elszunyókáltak, és a boltíves folyosón nem hallatszott alázatos lábak súrolása — át lehetett kutatni az egész rengeteg kolostort. Két lakatlan emelet volt a földszint felett s benne több, mint száz szoba. A szobákban oltárkák, régi bútorok, csodálatos szekrények, fegyverek... Hajdanában a grófok és egyéb előkelőségek is a hatalmas kolostor pártfogására szorultak, s odamenekültek. De számtalan öregasszony — persze csak nagyon gazdag — kereste a kolostor védelmét. A három udvar valamelyikén akár harminc lovat és megfelelő cselédséget helyezhetett el a vendég, míg maga az emeletre költözött. A zivataros századokban valóságos menhely volt a határszéli kolostor. A széles országúton elhaladó hadak, utazó fejedelmek, hercegek, grófok meglakták a kolostort, és a szobákba ékes latin betűkkel jegyezték ezt fel.

Ó, be ábrándos órák voltak azok! Egyedül bolyongani a poros csendes emeleten, ahová évtizedek óta nem tette lábát senki. A rejtekajtók, titkos folyosók mind ismertek lettek a diákok előtt. Egyszer felfedeztük, hogy a kolostor kriptájából alagút vezet a Poprád alatt — ki tudná hova? Ebben az alagútban fölfedeztünk egy régi sírt: egy női ruhába öltözött csontváz, a koporsó oldalán hercegi címer, majd latin felírás... Egy Lubomírszki hercegnő feküdt ott — s három esztendeig egyebet sem csináltam, mint a titokzatos Lubomírszki hercegnőről álmodoztam, és a csontvázhhoz arcot, termetet, a néma sírhoz mesét komponáltam...

Tavaly nyáron eszemben volt a középkori kis város, és valami mondhatatlan vágyódás fogott el a gyermekkori emlékek után. Vonatra ültem, s egykettőre ott voltam. A tornyok feltűnedeztek, de mintha bemeszelték volna azóta. Nini, a kőfalakat is elbontották, és a vámszedő kezéből hiányzik a dárda. A piactér tágas, és mosolygó kertecske van a közepén. Az ódon házak közül számos hiányzik, és a polgármester a sörházban ült, és pesti hírlapot olvasott. Egy jelentéktelen szürke kis emberke lett a hatalmas polgármagyból. Az ablakokból hiányoznak az álmodozó női arcok, és nagy csinadrattával vonul a városban egy batalion katona. A banda fújja, és az utca megtelik néppel. Tehát kaszárnnyát is kapott a város. A középkort elfújták innen, mint a hamut.

Még a kolostorban bíztam. Ott véltem megtalálni a bűvös-bájos gyermekkori álmokat, hangulatokat. Ó, a nagy kapu még mindig a régi. A csengettyű éppen úgy szólal meg a visszhangos folyosón, mint azelőtt. Egy öreg kapus dugja ki a fejét:

— Dicsértessék... — mondom, mint gyermekkoromban.

Belépek az udvarra. Ó, a nagy fák hibáznak innen. Pedig az egyik alatt Rákóczi Ferenc pihent... Bejárom a kolostort. Seholy semmi a régiékből. Mintha a

szobák is megváltoztak volna. Valahogyan másképpen voltak építve a folyosók. és bizonyos képek a falakról hibáznak...

— A kriptát szeretném látni, hol Lubomírszki hercegnő pihen...

Az öreg kapus csóválja a fejét. Nincs kriptája a kolostornak, a hercegnőnek hírét sem hallotta.

— Pedig én miatta, csupán miatta jöttem ide...

Az öreg ember elgondolkozva néz rám. Megcsörgeti kezében a kulcsosomót, s így szól:

— Valamikor régen volt itt egy sírbolt, de azt már befalazták... Nagyon régen. Lehajtott fővel megyek kifelé, s a hercegnőre szomorúan gondolok.

DOBAI PÉTER

Óbuda, Kiscell — „Ó Buda alt ofen kis Máriatzell”,

A Trinitárius rend egykori kolostorudvarán, 1990 tavaszán

A vasbeton-panel lakótömbök, házsorok alá hantolt Óbuda
fölött, a kiscelli dombok Dunára-merengő magaslatán,
az egykori fogolykiváltó trinitárius rendház udvarán,
római oszlopfő-torzók *kétezeréves-közelében*, aranykori aktja

egy bronzából életre ébredő-eszmélő, első ifjúságába serdülő leánynak,
— akit *ma nyíló* virágok vesznek körül —
odahív, odavonz, odaint, *odatéveszt* magához társnak — — —
— — — ahogy hozzá odasétálok, ő évszázadok pillanatával elmenekül!

„A számok mértéke gyönyörködtet”

Mérték és arány a középkor művészetében

Aligha akad két másik olyan fogalom, amelynek fontosságáról nagyobb lenne az egyetértés. A mérték és az arányosság számunkra mindenekelőtt követelményként jelenik meg, amelyet tiszteletben kell tartani, büntetlenül át nem lehet hágni. Így is forrtak párba. A művészet minden más normát tagadhat, ezt a követelményt azonban nem, hiszen ez magának az életnek, s minden bizonytalanságnak az emberinek, a törvényszerűsége. Megtagadása az eleve létezőnek magának a megtagadását jelentené. Innen van az, hogy nem fogható fel csak formai követelményként: mivel az étellel közös alapvetést jelent, e fogalmak mintegy az életnek magának a forrásaként vagy szimbólumaként érvényesülnek, olyan közös elvként, amely a művészetet visszavezeti valamely magasabb princípiumra. Ez a princípium kötelező a művész tevékenységére, s parancsként, a szemléletet meghatározó üzenetként jut el a művét befogadóhoz is. Szükségtelen bővebben kifejezni, hogy az így felfogott alapvetés mindenekelőtt etikai; semmiképpen sem tárgyalható csak a művészet belső, úgyszólván műhelyproblémájaként, mint például sajátos esetei, a kompozíció, a perspektíva vagy a metrum. Erre az etikai töltésre a legnyilvánvalóbban az értékek hiányát kifejező szavaink — mértéktelesség, aránytalanság — mutatnak rá.

Mindnyájan tapasztalatból tudjuk, mit jelentenek e kategóriák definíciójuk azonban rendkívül nehéz, és könyvtári irodalmat tölt meg. Mindenki, aki foglalkozott Vitruvius *Tíz könyvének* értelmezésével, — a benne foglalt antik gondolatrendszerrel való találkozás nemcsak a reneszánsz óta, hanem a középkorban is a művészeteória ösztönző forrása volt —, jól tudja, milyen alapvető kérdéseket vet fel homályos, latin-görög szövegének megértése. Szerinte az eurhythmia, az épület kellemes megjelenése a szimmetrián alapul, s ez — úgy látszik — nem a ma közkeletű módon fogható fel, hanem — a görög kifejezést szó szerint értve — egy egységes mértékrendszerben. Az arányosságot Vitruvius a görög analógia szóval határozza meg.

Számunkra a mérték ma leginkább olyan abszolút rendszert alkot, amihez a fizikai világ jelenségeit viszonyíthatjuk. Mértékek és mértékegységek sokasága vesz körül bennünket, s a számegyenessel való, gyerekkorunk óta gyakorolt manipuláció hozzászoktatott ahhoz, hogy a végtelent is skálaként tagoljuk. Mértékrendszerünk, mióta elvesztette antropomorf jellegét látszólag abszolút. Vitruvius szimmetriáinak szemléleti alapja tudvalevőleg a francia forradalomig eleven volt; mindaddig, amíg az emberi testből levezetett arányok: az öl, a láb és a hüvelyk voltak a mértékrendszer alapjai. Az első rést ezen az emberi viszonylatokat követő mértékrendszeren az időmérés ütötte. Már Vitruvius ismert olyan mechanikus időmérő eszközöket, amelyeket úgyszólván el kellett rontani ahhoz, hogy a napórák évszakok szerint változó tartamú óráit mérni lehessen velük. A csillagászati, a Föld körforgásához igazodó időmérés csak a késő középkortól

kezdve vált elterjedtté, s ugyanehhez a dimenzióhoz igazodik a méter is, a Föld délkörének negyvenmilliomod része. Eltekintve itt attól az újabb szemléletváltástól, amely a modern mértékrendszert a méterrendszerhez képest alapjaiban megváltoztatta, szempontukból az látszik döntőnek, hogy mindkét mértékrendszer egyben arány is. Az antik-középkori szimmetriának alapja az emberi test, a modernnek a Föld; ha az előbbi antropomorf, úgy a miénk geocentrikusnak nevezhető. Példánk rávilágít arra, hogy a mérték és az arány korrelatív fogalmak: a mérték mindig arányosságot tartalmaz, s az arányosság mértékviszony. Ugyanezek a példák azt is jelzik, hogy e két fogalommal a világról, annak rendjéről, minőségéről alkotott elképzelésünknek, világnézetünknek kifejezését adjuk.

Az antik-középkori elképzelés alapja az ember mint mikrokozmosz, amelynek felépítési elve azonos a kozmoszéval; az újkornak alapja a bolygónkkal azonosnak tekintett kozmosz, amelynek részei már a nehezebben elképzelhető, milliós számarányuk miatt is áttekinthetlenebb, megfoghatatlanabb és nehezen vizualizálható viszonyban vannak az egésszel. És nemcsak ez a két lehetőség van adva, hiszen jól tudjuk, a kozmoszt ma már a legvulgárisabb elképzelés sem azonosítja a Földdel.

Tárgyunk, a középkori művészet értelmezése szempontjából azonban elegendő a fent jelzett két szemléletmódnak, az antropomorfikus-mikrokozmosz középkorinak illetve az újkori geocentrikusnak a viszonyát vizsgálnunk, hiszen a középkori művészet hagyománya nem folyamatos. Ez a hagyomány az újkor kezdetén véget ért, s a középkort a 18—19. századnak újra fel kellett fedeznie, újra aktuálissá kellett tennie. Ebben az újrafelfedezésben rendkívül fontos szerepet kapott éppen mikrokozmosz jelleget felismerése és nosztalgikus szembeállítás egy idegenszerűnek, szervetlennek ítélt modern világképpel. Ebben a felismerésben a középkori teológia esztétikai tanai kínálták a legfőbb támpontot.

Az egyházatyák műveiben Szent Ágoston óta volt olvasható a teremtett világ egységének, az embernek mint mikrokozmosznak s a világnak mint azonos törvényekre épülő makrokozmosznak felfogása, s a kettőjükben egyaránt megnyilvánuló aránynak számszerű törvényszerűségekre való visszavezetése. Az isteni teremtés és a művészi alkotás közös lényegét egyaránt az arányosságban fedezi fel ez a szemléletmód, amelynek példái a műalkotás rendjét és a kozmosz struktúráját is átható zenei harmóniák, a vers metrikai törvényei, az emberi alak arányai. A középkori teológia munkálta ki az embernek és a műalkotásnak mint mikrokozmosznak a makrokozmoszra vonatkoztatását, megfelelésük értelmezésének allegorikus módszerét.

Isten mint a legfőbb építőmester jelenik meg ebben a rendben, akinek mintájára teremt, ideákból anyagi valóságot formál a művészmesterember is. A művészi munkának ilyen felfogása teremti meg legelőször az addig mechanikai mesterségnek tekintett tevékenység szellemi természetének elismerését. Igen jellemző, hogy a középkori tudás magasabb szintjén, a hét szabad művészet tárgyaiban a makro- és mikrokozmosz rendjét kutató tudományok sorakoznak: a számok tudománya, az aritmetika, a nemcsak mértant, hanem földmérést is tanító geometria, az égi világ törvényeit kutató asztronómia, valamint a harmóniának a zenei hangzás mikrokozmoszától kezdve az égi szférák arányaiig egyaránt érvényes általános törvényeit ismerő muzsika. Sorrendjük nemcsak a stúdiumok időrendjét jelzi, hanem olyan logikai egymástánt is, amelyben egymásra épülnek. Ebben a logikai rendben az antikvitás nagy matematikai hagyaték-

kának elemei rendeződnek egységes építménnyé: az aritmetika az egész számokkal kifejezhető arányokkal foglalkozik; a geometria útján olyan, csak irracionális számokkal kifejezhető arányok is megfoghatóvá válnak, mint például a négyzet átlójának viszonya az oldalak hosszúságához. A geometriai tudás ilyen szerepéhez, az irracionális arányszámok megjelenítésének képességéhez igen korán a titkok tudásának, a mágikus jellegnek a képzetei fűződtek. Ezek a varázslatosnak, az emberi felfogást meghaladónak tekintett, feltételezett sajátosságok sokáig, részben mindmáig fűződnek az irracionális számokhoz és a geometriai eszközökkel kifejezett arányokhoz. E képzetek sorában kitüntetett helye van a természetes számok gyökeiből képzett sornak s az ennek megfelelő geometriai szerkesztési eljárásnak, az aranymetszésnek, amely gyakran mintegy az egyetemes, mind a mikro-, mind a makro-világra érvényes aránytörvényként jelenik meg.

Az arányosság kérdései a középkorban még mindenekelőtt az elméleti tudósokat, a középkor intelligenciájának szűk legfelső rétegét foglalkoztatták. Ennek a rétegnek kezényomára ismerünk mindenütt, ahol az épület vagy a műalkotás mikrokozmoszának struktúrája a kozmosz felépítésének elveit szimbolizálja. A mikro- és a makrokozmosz közös arányelveit szemléltető szimbolikus ábrák az általuk forgatott kódexek illusztrációihoz tartoznak, s jellegzetes képviselőjük Cluny III. templomának 11. század végi tervezője, a kiváló zsoldárénekes, tehát a quadrivium tudományai közül is főként a muzsikában kitűnt Gunzo, aki Szent Hugo apát életrajzának szövege és illusztrációi szerint geometriai szerkesztéssel tűzte ki az épület arányait. E körből kerültek ki azok a „bölcsek építőmesterek” (1Kor 3,10), akik egyházi férfiúként, a templomok szellemi elrendezőiként érdemelték ki ezt a címet, az eszközeiknek tekintett, ideális terveiket megvalósító építésszek és művészek előtt.

Éppen ez az a szemléletmód, amely a világ és a műalkotás egy tőről fakadó, szerves összefüggésének, azonos törvényszerűségeinek ismerete iránti nosztalgikus vágyat táplálta a középkori művészet újkori felfedezésekor. Ebben a művészetben mindenekelőtt a harmonikus arányok titokzatos megtestesülését látták, s e titkot igyekeztek megfejteni. Számptalan elmélet készült a középkori építészet, az ötvösművek, festői vagy szobrászi kompozíciók titkának, e titok kulcsának megfejtésére. Mindezeknek a matematikai vagy geometriai elméleteknek, amelyeknek sora napjainkig tart, egyik közös vonása valami olyan átfogó alapelv feltételezése, amely nemcsak a műalkotás harmóniájának, hanem a természeti szépségnek megfejtéséhez is elvezethet. Számsorok, szabályos geometriai alakzatok, ezek sorozatai, különösen az aranymetszés szolgálnak e feltételezések alapjául. Másik közös elemünk a minket a középkortól elválasztó távolság leküzdésére irányuló nosztalgikus vágy, a geocentrikus-makrokozmosz modern mérték- és arányképzetek összeegyeztetésének kísérlete az antropocentrikus-mikrokozmosz szemlélettel. A 19. század magyar művészettörténetészei közül Henszlmann Imre fejlesztett ki egy meglehetősen bonyolult, irracionális számok során alapuló arányrendszert. Nem lehet meghatódás nélkül látni az elméletnek alátámasztására végzett, minden kéziratát elborító, ölben, lábban, hüvelyekben és vonásban kifejezett mértékekkel végzett, bonyolult számításait. Az arányelméletek kritikusai figyelmeztetnek arra, hogy a rendszeres méretegyezések megfigyelésének csak ott van realitása, ahol ezek a középkorban az adott helyen használt mértékegységekben is érvényesek. Ezek ismeretének hiánya, a kivitel pontatlanságai, torzulások sokszor eleve reménytelenné teszik a szakadék áthidalását.

A műalkotás egész arányrendszerének mikrokozmoszként való felfogása valószínűleg a középkor utáni követelménynek bizonyul. Első ízben a reneszánsz művész igényelte magának azt a mű szellemi szerzőségére is kiterjedő teremtő autonómiát, amellyel korábban a — rendszerint egyházi — megrendelő rendelkezett. Leonardo da Vinci szerint a festő az általa ábrázolt dolgoknak „ura és Istene”; s csak a reneszánsz művész terjesztette ki figyelmét arra, hogy művében, festményének kompozíciójában, épületének arányrendszerében megvalósítsa a mindenség arányait, bevezesse a zenei harmóniáknak alapul szolgáló számarányokat. A beléjük vetett hit akkoriban rendült meg, a 18. században, amikor az európai mértékrendszer modern átalakulása is megkezdődött. Így tagadta William Hogarth a szépség matematikai-zenei alapjait, így vezette vissza a felvilágosodás filozófiája a szépérzékét a szubjektív érzékelésre. Ez a hatalmas változás volt hamarosan kiváltója a középkor iránti nosztalgiának, amely azonban a középkori mestert a reneszánsz művész törekvéseivel és a középkori teológus elméleti igényeivel ruházta fel.

Ezen elképzelések azonban nem nélkülöztek minden tárgyi alapot a középkori építészek, ötvösök geometriai szerkesztéseiben, a festményeknek alapul szolgáló ideális arányfiguráiban. A középkori építészek tervrajzai, vázlatkönyvei, a késő gótika írott sőt nyomtatott építészeti tankönyvei is tanúsítják, hogy az építészek tervezési szaktudásának egy jelentős része geometriai szerkesztések alkalmazásában állott. Ennek a szaktudásnak egy része éppen az építész-műhelyeknek féltve őrzött, a kontároknak való kiszolgáltatás elől tilalmakkal is védett titka volt. Ez a körülmény jelentős mértékben hozzá is járult az építészeti alkotás módszerei körül sűrűsödő újabb kori misztika kialakulásához, amiben nem csekély szerepet kapott az e tanok formáit, valamint a középkori építőpáholyok szervezetét és külsőségeit is átvevő szabadkőművesség. A geometrikus szerkesztések és arányosító eljárások azonban a középkori építészetben nem általános kompozíciós elveket jelentettek, hanem igen fontos gyakorlati célt szolgáltak. Egyik jelentőségük bonyolult, sokszor egyébként is csak irracionális számokkal kifejezhető matematikai és statikai összefüggések egyszerű, írástudatlanok számára is könnyen megjegyezhető formában való rögzítése volt. Másik gyakorlati hasznuk — egy olyan korban, amely nem ismerte a modern, határozott, a méterrendszeren alapuló arányszámokkal jellemezhető léptékű tervrajzot, sem az általánosan elfogadott mértékegységeket — abban állt, hogy a tervezés során körzővel-vonalzóval elvégzett szerkesztéseket az épület természetes nagyságában bármikor egyszerű eszközökkel, például cölöpök és zsinórok segítségével meg lehetett ismételni a kitűzésnél. Ezek az arányszerkesztések azonban soha nem határozták meg az épület minden méretét és arányát (például a legkevésbé az alaprajzi és a magassági méretek viszonyát, amelyeknek a legtöbb közülük van mind a szilárdság követelményeihez, mind az épület esztétikai kvalitásaihoz), s mellettük mindig használtak számokban és mértékegységekben kifejezett méretmeghatározásokat is.

Hasonló szerepet töltöttek be az ideális emberalak tagjainak egymás közötti és az egészre vonatkoztatott arányviszonyait kifejező kánonok is. A jelek szerint ezekből már az antikvitás is többfélét, más-más embertípusoknak és eltérő szépségideáloknak megfelelőket ismert. Ez aránykánonok a klasszikus építészetelméletben az oszloprendek arányainak meghatározásában kaptak nagy szerepet. A fej vagy a láb hosszával mint a testmagasság egész számú törtrészeként kifejezhető mértékegységgel dolgozó aránykánonok geometriai formulákkal is

kifejezhetőek voltak. Ilyen geometriai szerkesztésekkel határozták meg a középkor és a reneszánsz festői az emberi alak arányait. A geometrikus aránykánonok a mikrokozmosz képzeteivel való összeegyeztetésére való törekvést a négyzetbe írható *homo quadratus* illetve a körbe írt emberalak arányfigurái fejezik ki. Ezek a művészetelméleti spekuláció híres, századok művészgenerációit foglalkoztató nehézségei, lényegüket tekintve szoros rokonságban a kör négyyszögösítésének problematikájával.

Az újkor művészetéhez vezető nagy fordulatot az ideális, általános érvényű, a szépséget önmagában meghatározó arányrendszer elvetése jelentette. Helyette a különféle nemek, életkorok, embertípusok és vérmérsékleti alkatok aránybeli sokféleségének megfigyelése, a részek és az egész törvényszerű viszonyának feltevésével szemben pedig a kimutatható méretegyezések regisztrálása jutott uralomra. Ezt a természettudományos megfigyeléssel közeli rokon tapasztalati módszert Leonardo da Vinci, majd nem sokkal később Albrecht Dürer alkalmazta először. Munkamódszerük hamar nagy tekintélyt szerzett, hasonló szerepet játszva a képzőművészet történetében, mint az építészeti arányelmélet egyidejűleg lezajlott nagy fordulata. Ez az egymással szorosan összefüggő két nagy változás jelzi a középkor végét.

TARBAY EDE

Architektúrák

Anna Mark (Márkus Anna) budapesti kiállítására

*Felületek,
formák feszültsége,
árnyékokkal szegélyezett tér,
küzdelemből lenyugvás,
a Rendig,
akárha magunk, homlokunk mögött —*

*De míg az érdes két lépés távolságról
elveszíti
göcsörtös felszínét,
fényéveket kell megtennünk bűneiktől,
s ha visszanézünk,
akkor sem bizonyos —*

ANCSEL ÉVA

Bekezdések az emberről — 1991

*Azt is el szoktuk felejtetni, hogy a múlt nem szokott elmúlni.
Nem csoda, hogy kénytelen tapintatlanul figyelmeztetni rá.*

*Emlékek nélkül az idő olyan, mint a tér a súlytalanság állapotában.
Nem tud benne az ember megállni a lábán.*

A történetek teszik lakhatóvá és életszabásúvá az időt.

*Aki egy életen át gyalogol irdatlan utakon a fele igazságért, az egy valamit elér.
Előbb-utóbb a sárkánylakok urai üdvözölni fogják már messziről
— hét fejjel és a törzsvendégnek kijáró tisztelettel.*

Csak irdatlan utakon lehet eljutni valahová.

*Nem elég, ha az ember életútjának felén egy sötét nagy erdőbe ér,
el is kell tévedni benne, hogy egy kicsike tisztánlátást kiérdemeljünk.*

*Ha már senkitől se kérdezhetjük: „emlékszel?” — akármilyen semmiségre utalva,
akkor minden emlékünknél megbetegszik.
Ami senkivel se megosztható, az meg se történt.*

Ahol elvesznek a tradíciók, ott kilyukad az idő és elpereg a múlt.

*Szeretem Jónást, a Biblia Nagy Engedetlenét, aki jobb belátásra próbálta rábírní,
sőt, móresre merészelt tanítani az Istent.*

*Hogy mi kellene nekem ahhoz, hogy beálljak segíteni Sziszüphosznak köve hordásában?
Annyi, hogy megkérjen rá, de annyi se,
elég lenne, ha int, hogy megengedi.*

Kereszténynek lenni itt és most

SZABÓ MAGDA

Delphi múzeumában ott áll a kocsihajtó szobra: egy ifjú tekint a szemlélőre, aki győzött, s aki pillantásába a zseniális Sotades, a szobrász, nem a diadal fénylő örömét rögzítette, hanem annak riadalmát. Míg a célhoz nem ért, egyetlen gondolat foglalkoztatta a kocsihajtót, a remélt sikeré, most már övé a koszorú, de mi legyen a következő lépés, amellyel visszaindul a hétköznapiakba az aranyporos homokról? Most merre és hová? — kérdezi a szobor. Hát vissza az életbe — felel a művész az ábrázolásban —, a nyertes irtózatossággal. Győzni egyértelmű. Élni a győzelemmel, ott kezdődik a diadal kockázata.

A hitben élők, akinek nem közönséges körülmények között kellett ellene mondaniok a Gonosznak, amely egy világbirodalom erejével és apparátusával próbálta kiszoktatni őket a templomokból, egyházakból, magából a hitből is, akik e válságos évtizedekben egy pillanatra el nem engedték Isten kezét, megnyerték a csatát, s e percekben talán végig sem elemezték, hogy annak minden iszonyata ellenére a jelenleginél problémátlanabb szakasz maradt mögöttük, mert a hitben élők győzelme nem pogány diadal. Vexilla regis prodeunt, csak-hogy nekünk kell tartanunk a rudakat, s hogyan tehetnők lelkünk vizsgálatára nélkül, számon kérve magunktól, mi mikor miben és hogyan vétettünk, hogy ennyi Júdásunk támadhatott, s ennyi Péterünk, aki megtagadta a hitet a Gecsemáné éjszakáján. Miért nem voltunk még bátrabbak, még egyértelműbbek, hol bicsaklott meg a gyönyörűen vakmerő szuggesztivitás, hisz minden hitetlenért egy nem eléggé meggyőző vagy példamutató hívő felelős. S míg hiányosságainkat elemezzük, a személyes bosszú indulatát is ki kell lúgoznunk magunkból, hajdani megaláztatásunkat, fenyegetettségünket borús emlékké stilizálhatjuk, mert ha a feledés nem is lehetséges, a magunkat ért támadás Krisztus vérének érdemére megbocsátható. Aki kihozott bennünket az oroszán torkából, in conditione realitatis mindent megkívánhat tőlünk, ezt is, sőt a remeték igénytelenségét, — az ország a nyomor peremén áll, a kilábolás keresése az első feladatunk, nem annak meddő taglalása, hogyan és mi miatt jutottunk ilyen mélyre, mert azt tudjuk valamennyien — s mellé az igazán nagyok felelősségtudását, a szentek áldozatkészségét, a hitvallók egyszerűségét, sőt gyermekesnek tűnő, de fontos dolgokat, hogy például most, e percben és ezzel az agyunkkal elemezzük újra végig, mire tanított bennünket a gyerekkortól ismert Hegyibeszéd, mit szögez le, követel vagy tilt meg a Tízparancsolat, s mit kérünk és ígérünk a Miatyánkban. Ha Agoston Thagastében ostrom idején, a vandálok gyűrűje közepén ki tudta mondani az isteni irgalom szavát, a kegyelmet, ha Assisi szentje megfejtette a világ gyönyörű titkát, hogy az egységes és oszthatatlan, mert minden teremtmény beletartozik és mindenki mindenkiné a testvére, ki meri nem kinyújtani a kezét a kézfogásra, amely azt érzékelteti, hitágazattól függetlenül krisztushívő magyarok vagyunk, és ha vállaljuk az Úr prog-

ramját még példát is adhatunk azoknak, akik távolról, büntudattal vagy a meg-
szégyenüléstől félve néznek bennünket, mert a mi Júdásaink nem lettek öngyil-
kosok, s a kereszt áldozatáról tudjuk, kétfajta a lator is; saját büntetlenségünk
tudata, ha van ilyen érzés egyáltalán, még semmire nem jogosít fel bennünket.
Országunk európaiságunk tekintetében legnagyobb pillanatai előtt áll, a keresz-
tény magatartásra ezúttal maga a pápa adja a példát, mert ha Péter utódja imát
mond majd a magyar Genf, Debrecen híres nagytemplomában, abban a tudat-
ban kell tennie, hogy a templom mögötti kertben a gályarabok emlékműve áll,
s ha ezt választotta a közös imádkozásra, ezt a helyet, akkor fontos üzenetet
hozott Istentől. Istentől, hát persze, hogy tőle, aki kezébe kapaszkodva megint-
csak kijutunk a mostani válságból, vexilla regis úsznak a megtisztult levegőben,
s aki keze mindig biztosan fogta a rudat, ne áttolja eligazítani azok ujjait, akik
először szorították köré és riadtak és gyakorlatlanok, de jönnének már velünk,
hívókkal. Az én logikám is azt kérdezi, eddig, míg kockázattal járt a menetelés,
ugyan merre voltak, csak hogy az enyém emberi logika. Isten logikáját számom-
ra jelenleg a pápa fogalmazta meg, ecce ancilla Domini. Mint az úszó a szitről
vetem magam irgalma tengerébe.

BOLBERITZ PÁL

Sokszor elhangzik napjainkban, hogy vákuumban élünk. Valami elmúlt és az új
világ körvonalait még alig látjuk. Az üresség vonz és könnyebben szívja magába
a periférián kallódó szemetet, mint az igazi értékeket. Ennek mindnyájan tanúi
vagyunk.

A vákuum helyzetben az emberek *stabilitásra* vágyódnak és *távlatokat* keres-
nek. Kérdés, hogy az ideig-óráig biztonságtudatot nyújtó állértékek és javak fel-
oldják-e a bizonytalanságból fakadó szorongás érzését? A hosszú távon bizton-
ságot nyújtó, távlatokat adó eszméket pedig épp az átmeneti időszakokban kell
tisztázni. Am kérdés, hogy melyek és milyenek ezek az eszmék? Az „eszméktől”
és ideológiáktól megcsömörlöttek az emberek. A demokrácia és liberalizmus
nem eszme, hanem gyakorlati életforma. Nem pótolhatja az eszméket. Úgy tű-
nik, hogy hazánkban jelenleg csak annak nem kell számítania rosszindulatú
negatív kritikára, aki az embereknek pénzt ad, mégpedig sokat... Rövid távon
az egyháznak is csak akkor lehetnek „sikerei” hazánkban, ha Mesterének „pél-
dáját” követve „kenyeret szaporít” és akkor majd mennek utána, „mert ettek a
kenyérből”. Sokan ezt, és sajnos csakis ezt várják tőlünk.

Pedig az egyház küldetése nem erre szól. Erre megtanított bennünket a Tör-
ténelem Ura az elmúlt negyven évben. Nem adhattunk az embereknek mulandó
evilági javakat, mert nem engedték és nem is volt miből. Nem is volt tömegsi-
kerünk. De megtisztultunk és ezt a tisztaságot az új világban is meg kell őriz-
nünk.

„Aranyom és ezüstöm nincs, de amim van, azt neked adom” — mondotta
Péter apostol a jeruzsálemi templom Ékes kapujánál esedező béna koldusnak,

mikor felmentek János apostollal a templomba imádkozni. „A názareti Jézus nevében mondom neked, hogy kelj föl és járj!” És a koldus mind lelkileg mind testileg új életre támadt. Hosszú évszázadok múltán egy középkori pápa szomorúan jegyezte meg e jelenettel kapcsolatban, hogy „aranyunk és ezüstünk már van, de azt hiába mondjuk a béna koldusnak, hogy kelj föl és járj...” A kereszténységnek körvonalazódó új világunkban a beáramló új eszmék és erkölcsi gyakorlatok „szabad piacán” csak akkor vannak esélyei, csak akkor adhat stabilitást és távlatokat, csak akkor kerülhet életünk „közepébe”, ha Péter és János apostol példáját követi. Imádkozik, és abból merít erőt a rászorultak testi-lelki újjáformálásához. Lelki, szellemi, erkölcsi megújulást kell szolgálnia, mert ennek híján az „anyagi” megújulás a konzumtársadalomból ismert ördögi körben forgó, egy helyben topogó, megnyugvást sohasem hozó, látszat boldogságot eredményező gyakorlati materializmusba süppedő, távlatok nélküli állapotot eredményez.

A lelki megújulás szolgálatához az elméleti eszközök rendelkezésre állnak. Erre az egyház örök eszméi és a Szentlélek működése a biztosíték. Ám a személyi és anyagi feltételek biztosításáról is gondoskodni kell, hiszen az egyház is a földön él. Hiába vannak lelkes tanárok és buzgó tanulók, ha az állam és társadalom a tanítás feltételeit nem biztosítja.

Folyvást változó és hagyományos értékeket megkérdőjelező illetve „újakat” kritikátlanul átvevő világunkban Izaiás próféta szavai stabilitást biztosítanak: „Elhervad a fűszál, lehuлл a virág, de az Isten ígéje örökre megmarad” (Iz 40,8). A történelmi tapasztalat igazolja, hogy Jézus szavai vigasztaló távlatot tárnak elénk: „Én vagyok az út, az igazság és az élet” (Jn 14,6). Ennek megfelelő stabilitást és távlatot nyújt a szeretet főparancsának megélése is, ami mindenki számára — legalábbis elvi szinten — aligha vitatható. Franz Baader, a német romantika jelentős filozófusa írja: „Liebe ist Gabe und Aufgabe”. A szeretet adomány és feladat is egyben. Adomány, mert nem tudnánk szeretni, ha Isten már „előbb” nem szeretett volna minket. Feladat, mert senki sem mondhatja el magáról, hogy ő már tökéletes a szeretetben. A keresztények Jézus Krisztustól tanulták meg, hogy milyen az Isten szeretete. Ezt kell tanulmányozniuk, nap mint nap újra megélniük és bizonyos, hogy ez a szeretet ad tartást és távlatot nekik és minden embernek aki e szeretet vonzási körébe kerül.

JÁNOSY ISTVÁN

Tulajdonképpen erre már megfelelttem a Vigilia múlt évi körkérdésére válaszolva. Írásomnak csak néhány gondolatára emlékeztetek.

A piacgazdaság bevezetésével együtt jár, hogy a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek. Már most hárommillió koldusról beszélhetünk, akik a létminimum alatt élnek: kisnyugdíjasok, nagycsaládosok, munkanélküliek, menekültek, hajléktalanok. Ezek érdekvédelmét a szocialisták hivatottak ellátni, de azok sajnálatosan gyengék. Ezért Jézus híveinek kell felvállalniuk a szegények érdekvédelmét és megsegítését, mivel ezt Jézus elsőren-

dű kötelességünké tette, amit majd számon kér tőlünk. Gondoljunk a Kecskék és juhok és az Irgalmas szamaritánus példázatára. Hogyan kell e feladatunkat teljesítenünk? Erre klasszikus példát adott Sztehlo Gábor, Teréz anya és Kozma Imre.

Kétezer éves fennállása óta a kereszténységnek több típusa alakult ki aszerint, hogy mit tart a legfontosabb feladatának. Ezek közül most csak kettőt említek.

Az egyik a *rituskereszténység*, amely a szent szertartások gondos megtartását és az azokon való részvételt tartja feladatának.

A másik a *szókereszténység*, amely szerint a legfontosabb az, hogy az egyházban az evangéliumot tisztán és igazán (vagyis a megadott dogmák szerint) hirdessék.

Úgy érzem, manapság ezeknél még fontosabb egy harmadik típus, a *tett-, vagy jócselekedet-kereszténység*, amelynek fő célja a szegények, bajbanlevők megsegítése és megmentése az *Irgalmas szamaritánus*-példázat alapján Jézus határozott parancsára. Ez egyúttal az *imitatio Christi* megvalósítása, mert ha ezen az úton járunk, egyre hasonlóbba leszünk Hozzá, sőt egy végső *Unio mysticá*-ban egyes leszünk Vele, hogy az apostollal elmondhassuk: „Élek pedig többé nem én, hanem él bennem a Krisztus”.

Persze, ez a kereszténység életében valamilyen formában mindig érvényesült. Például a jeruzsálemi ösgyülekezetben: hogy senki se nélkülözzék, beadták mindenüket a közössébe. Ezt a kommuna-életformát valósították meg a jezsuiták a közép-amerikai Nap-államokban az indiánok között — ez a kommunizmus eddig egyetlen sikeres kísérlete.

Mekkora odaadással foglalkozott Szent Pál a jeruzsálemi gyülekezet megsegítésével! E célból gyűjtést szervezett egész Görögországban.

A második századi Lukiánosz, noha ugyancsak nem volt valami jó véleménnyel a keresztényekről, mégis nem győzte csodálni áldozatkészségüket, ahogy a bajban levőkön segítettek.

Az adakozást a középkor sem hanyagolta el: sorra alakultak a betegápoló és szegénygondozó szerzetesrendek, például a johanniták és az irgalmas nővérek. A szegények felkarolásában új szint hozott Szent Ferenc. Ő nem elégedett meg a jótékonykodással, hiszen ő nemcsak szolidáris akart lenni az ínségesekkel, hanem életformájának is a teljes szegénységet tűzte ki, ebben is utánozva Mesterét, akinek „nem volt hová a fejét lehajtania”. Ő a tökéletes *imitatio Christi*-t akarta megvalósítani: meg is lett a jutalma: misztikus elrévülésében kiütköztek rajta Jézus sebei.

Ugyanezek a törekvések megtalálhatók a lutheránusoknál is. Luther halála után egy századig a „szókereszténység” volt az uralkodó náluk — papjaik véget nem érő prédikációkban taglalták a hitigazságokat. Ennek a dokumentuma a roppant terjedelmű hitvallási irat: a *Formula concordiae*. Elmaradhatatlanul bekövetkezett az ellenirányzat: a *pietizmus*. Ez az értelmi ráhatás helyett az érzelmet hangsúlyozta: Jézus iránt érzett végtelen szeretetüket, melynek kiadásában egy végső *unio mysticá*-ban ölelték át Jézust és — mint Szent Ferenc — az Ő életformáját akarták megvalósítani a szeretet-szolgálatban. Ugyanakkor nagyon gyakorlatiasak is voltak: sorra alapították a szegényházakat, özvegy-, és árvaházakat, kórházakat a betegek és mozgásképtelenek számára. Ez intézményekből valóságos szeretetvárosok alakultak. Jézussal azonosuló *unio mysticá*-juknak legszebb szellemi kifejezése: J. S. Bach passiói és kantátái, amelyek ma is lenyűgöznek érzelmi átfűtöttségükkel.

Nem folytatom, hiszen köteteket lehet írni e témáról. Csak annak hangsúlyozására írtam, hogy most a tett, a jócselekedetek kereszténységére van a legnagyobb szükség, különösképpen itt, nálunk Közép-Kelet-Európában, ahol a kaotikus átmeneti állapotok (nacionalista acsarkodások és egy új népvándorlás) következtében minden határon túl fog növekedni az ínség. Számunkra most ez a legkorszerűbb kereszténység. Persze a jócselekedet nem érdem. Ez Jézus föltétlen parancsa: „Ha mindent megcselekedtetek, amit parancsoltam néktek, mondjátok azt, hogy haszontalan szolgák vagytok, mert csak azt tettétek, ami a kötelességtek!” Ezt fejezi ki Kant etikája is.

Ennek az új életformának előfeltétele az *imitatio Christi*: Jézus követése egészen a végső *unio myticá*-ig. Ha ez hiányzik, nem kapunk erőt a megvalósításhoz. Mert minden erőt „onnan fölülről” nyerünk. De ha megkaptuk az erőt, azt mindjárt tovább is kell adni!

Szent Ferenc — és én még hozzátenném: Gandhi — példája még egy másik vonatkozásban is különösen aktuális. Évtizedek óta sokat beszélünk arról, hogy a nyugati fogyasztói társadalom igényeinek megvalósításához mind több energiát kell nyernünk és mind több nyersanyagot elfogyasztanunk, nem is beszélve a haditermelésről. Ez pedig együtt jár azzal, hogy visszafordíthatatlanul tönkre tesszük a természetet és elpocsékoljuk az utódaink számára is szükséges nyersanyagokat. Így, ha nem is robban ki valami szörnyűséges háború, Földünk hamarosan lakhatatlanná válik. Egyetlen menekvésünk: ha radikálisan visszafogjuk az energia-, és az iparcikkek termelését és az anyagi javak pazarlása helyett megelégszünk a szükséges minimummal. Ez lesz a jövő igazi nagy forradalma: felvállalni Szent Ferenc szegénységét és Gandhi aszkétikus életformáját, aki a lehető legkevesebb és legszerényebb ételekkel élt, mert „ha többet igényelne, azt egy éhenhaló szájától vonná el.”

Igen ám — vetné ellen valaki — de hisz az ember legnemesebb törekvése az, hogy mindig többre törekszik, többet igényel elsősorban anyagiakban, jólétben.

Ez igaz. De átterelheti igényét a szellemiekre. A szellemiekben valósítsa meg önmagát: éljen olyan igénytelenül mint Szent Ferenc vagy Gandhi, de szárnyaljon a szelleme úgy, mint ezeké, mint egy Platóné, vagy Goethéé. Ez a jövő útja, ha egyáltalán meg akar maradni az emberiség. És ebben élen járhat a kereszténység, hiszen ez volt Jézus életformája.

Hadd szóljak még néhány szót az *unio mysticá*-ról, amelyben Jézussal azonosulást élünk át. Ennek előfeltétele, hogy megtapasztaljuk, amit Jézus mondott: „mért mondasz engem jónak? Egyedül az Atya jó”. Én többször megtapasztaltam, hogy amikor életemben oly végzetesen eltévelyedtem, hogy már csak a halál volt hátra, egyszerre váratlan fordulattal irányt kellett váltanom — és életben maradtam. Ez irányváltásban nekem semmi részem nem volt. És ekkor menthetetlenül azt kellett éreznem, amit Jézus mondott: az Atya jó: nekem, az eltévedt báránynak, amikor már reménytelenül belebonyolódtam a tüskés bozótba, utánam jött, megkeresett és megmentett.

Az *unio mytica* a legszorosabb kapcsolatban van a zenével és a költészettel. Gondoljunk Szent Ferenc *Naphimnuszára*, vagy J. S. Bach műveire. Egész életre szóló élményem volt, amikor tizenöt éves koromban kezembe került Babits *Amor sanctus* köteté. Középkori himnuszok voltak benne latinul és magyar fordításban. Ez az élmény indított el költői pályámon. És Bach *Máté passiója*.

Gyökössy Endrével

— *Tanár úr keresztény és nemkeresztény körökben egyaránt jól ismert pasztorál-pszichológus. Hosszú évtizedek óta végzi kettős — lelkeszi és pszichológusi — szolgálatát. Honnan ered sajátos hivatása és melyek voltak annak főbb állomásai?*

— Mikor a 30-as évek vége felé lelkésszé szenteltek, Rákospalotára kerültem MÁV-telepi missziói lelkésznek és vallástanárnak az akkori Wagner Gimnáziumba. Ott riadtan tapasztaltam, hogy bár ismerem az Ó- és Újtestamentum emberét, de fogalmam sincs, ki az a palotai „srác”, akit nekem hittanra kell tanítanom. Nem találtam meg a kapcsolópontot a modern ember és a között a tárgy között, amit nekem tanítanom kellett. Sem a katedrán, sem a szószéken. Azt mondhatnám: ijedtemben lettem pszichológus, mivel nagyon komolyan szerettem volna választott feladataimat végezni. Ám rájöttem, hogy hasonló vagyok ahhoz az orvoshoz, aki nem ismeri az anatómiát, vagy egy olyan agrónomushoz, aki ismeri ugyan a magot — jelen esetben az Isten igéjét —, csak a földet nem, amelybe elveti. Ezért, hogy némi pedagógiai alapismeretem legyen, tanítói oklevelet szereztem Nagykőrösön. Volt ott egy Juhász nevű pszichopedagógus, aki — mint a tanárok általában — rajongott a saját tárgyáért. Ő alkalmasnak látott engem, hogy „megfertőzzön”: ellátott könyvekkel, melyeket elolvastam, majd Pesten elvégeztem a Pázmány Péter Tudományegyetem pszichopedagógiai szakát. Egyik ottani tanárom merevsége miatt azonban Debrecenben doktoráltam 1946-ban Karácsony Sándornál, a ma újra felfedezett protestáns pszichopedagógusnál, aki lelkiatyám is lett. Úgy volt, hogy ott tart magánál tanársegédnek. De „közbejött” a Rákosi-korszak, őt is elcsapták, visszahúzódtam magam is. Viszont hogy kárba ne vesszen, amit megtanultam, az 1950-es években magántanári képesítést szereztem a Budapesti Teológiai Akadémián az úgynevezett segédtudományokból: pszichológiából, valláslélektanból, katechetikából, antropológiából, és ilyen minőségben tanítani kezdtem. 1942-től természetesen vezettem a gyülekezetet is Újpesten. Úgy gondoltam, emellett mint magántanár az órámot is meg tudom tartani: csecsemő- és gyermeklélektant, katechetikát, a gyermekistentiszteletek, vasárnapi iskolák módszertanát adtam elő. Ekkor jött a kitelepítési hullám: apámat 24 óra alatt kipakolták. Mivel a feleségem svájci állampolgár volt — ez akkoriban nem számított nagy érdemnek — „megfelelő helyen” közölték velem: alkalmatlan vagyok az ifjúság nevelésére. Tehát kitesékeltek a teológiáról és Újpesten maradtam, ahonnan nemsokára szintén el akartak helyezni. De mivel ott születtem, azoknak az egyszerű „melósoknak” voltam a papja, akikkel együtt rúgtam a rongylabdát elemista koromban, esetleges áthelyezésem hírére néhányan, úgy, ahogy voltak, olajos overallban be-

mentek az illetékes helyre, és határozottan kijelentették: „Most mi vagyunk az uralkodó osztály és vegyék tudomásul, hogy a papunk köztünk marad”. Ott maradtam. Később az egyházam rehabilitált. Több könyvem is megjelent. 1978-ban kutatóprofesszori megbízatást kaptam, majd díszdoktora lettem a teológiának. 1990-ben pedig Újpest „díszpolgára”.

Jelenleg két helyen tanítok: 1980-ban, amikor mint lelkipásztor nyugdíjba mentem, szerveztem meg lelkigondozói magánsemináriumomat. Egy csoportban 25-30 fiatal lelkészt, pszichológust, orvost tanítok parakletikus (a Lélek által való) lelkigondozásra. Ez a tanfolyam ökumenikus: katolikus és evangélikus hallgatóm is van. Az a lényeg, hogy ki-ki a saját helyén hogyan végezhetné a lelkigondozói munkát. Emellett — a lelkészhiány enyhítésére — a teológián is több szemeszteres tanfolyamot vezetek világiak részére, akik hajlandók kórházak, hal-doklók, öregek látogatására, börtönmissziókra. Igaz öröömre szolgálnak, rendkívül intelligens, értelmes és a Lélek által odahívott emberek. Ezenkívül reggeltől estig foglalkozom emberekkel, általában napi 5-6 órát. Főleg házasság- és családterápiát folytatok. Most veszem igazán hasznát, hogy Svájcban tanítványa lehettem Theodor Bovetnak, aki a házasság-lélektannak, a gamológiának volt az „atyja”.

— *A fenti elfoglaltságok mellett rendszeresen — minden hónapban — mint lelkigondozó fogadja a Danubius rádió hallgatóinak hívásait. Milyen tapasztalatokat szerzett ott?*

— Havonta legalább egyszer ülök a mikrofon előtt. Döbbenetes, mekkora szükség van erre. Megrendítő hívások érkeznek. Ha a kérdés közérdekű, megkérdem, megengedi-e, hogy adásba menjen. A kérdések mostanában a Bibliához kapcsolódnak. Az emberek újra Bibliát vásárolnak, ráéreznek az Igére, olvasgatják, de nem értik. Ha az elején kezdik olvasni, mint a hétköznapi könyveket szokták, Mózes 2. vagy 3. könyvénél elakadnak. Vagy azt mondják: nem vagyok én zsidó, miért kell nekem tudnom, hogyan verik le a szent sátrat? Ilyen kérdésekre egyszerűen válaszolok: a közepén kezdje el, az evangéliumoknál, majd a leveleket olvassa. Előbb nézze meg a gyümölcsöt és a fát, csak azután a gyökeret. Rengeteg ehhez hasonló, a vallás iránt érdeklődő kérdést tesznek fel. Amíg bírom, boldogan végzem ezt az igazán szép szolgálatot, Rosdy Pál atyával és Donáth László evangélikus kollégámmal felváltva.

— *Vannak-e visszatérő, napjaink emberének legégetőbb problémáját tükröző kérdések?*

— Az idősöknek a magányosság, a fiataloknál pedig az úgynevezett „egzisztenciális vákuum”, a lényüket betöltő űr-érzés, üresség. Némelyiküket elhívom magamhoz, hiszen telefonon csak néhány perc áll rendelkezésemre. Otthon aztán tesztelem is ezeket az életük értelmét veszített fiatalokat. Rendszerint az derül ki, hogy nem egyszerűen semmi nincs bennük, hanem a semmi van bennük. A nihi. Konganak. Miért? Mert itt 50 év alatt az emberi lélekkel is történt valami. Összetörték a Tízparancsolat kőtábláit és nem adtak mást helyette. Sokan nem tudják, mi a rugója a szenvedélybetegségeknek, az öngyilkosságoknak: az, hogy az űr nem képes elviselni önmagát. Ha az emberben üresség van, azt fel kell tölteni: alkohollal, szexszel, droggal, munkával. Véleményem szerint minden szenvedélybetegségnek ez a vákuum a gyökere. Ebben a betegségben szenvedő emberekkel találkozom a rádióbeszélgetések során. Életcél-keresőkkel. Ha életünknek van célja, már van értelme is. Ha később két-három személyes beszélgetés során — az ő hatékony közreműködésével — megtaláljuk élete célját, találkozásunk már nem volt hiábavaló.

— *Tanár úr az egyszemélyes lelkigondozás művelője, szorgalmazója. Hogyan talált rá erre a speciális szolgálatra?*

— Amit mondok, talán vádként hangozhat: az istentisztelet bezártuk a tempomba. Ez minden egyházza vonatkozik. Egy jó-rossz prédikáció vagy szép liturgia végén az „ámen”-nal véget ér az istentisztelet, mindenki mehet haza. Nekem az a rögeszmém, hogy az ámen után egy másfajta istentisztelet kezdődik, melyet én Fülöp-szolgálatnak nevezek. Talán merész gondolat, de én két püünkösdi történetet vélek fölfedezni a Bibliában: a „nagy” püünkösdi történetet (ApCsel 2), ahol — és itt megint kibújik belőlem a pszichológus — egyetlen prédikáció hatására megtér 3000 ember. (Ez kellene nekünk ma is.) A másik a szerezsen komornyik története az Apostolok Cselekedetei 8. fejezetében. Itt Fülöpnek 300 kilométert kell gyalogolnia — ugyancsak a Szentlélek kényszeríti — hogy találkozzon egyetlen (a kortörténet tanúsága szerint minden bizonnyal testileg-lelkileg sebzett) emberrel (eunuchal), aki élete megoldását keresi. Itt az egyszemélyes szolgálat tanúi vagyunk, ugyanolyan részletességgel leírva a Bibliában, mint a másik püünkösdi történetben.

Életem mélypontján (1952-ben nagyon súlyos műtéten estem át), betegágyamon olvasva a Bibliát az említett rész annyira megrendített, hogy elhatároztam, hátralévő életemet erre az egyszemélyes szolgálatra szánom. Utólag jöttem rá az Isten Szentlélekének döbbenetes közreműködésére: miért kellett tanítói oklevelet szereznem, miért lettem bölcsész, pszichopedagógus, miért kellett mélylélektant tanulnom Svájcban. Azért, hogy ezt az egyszemélyes szolgálatot valamivel jobban tudjam végezni, mintha „csak” teológus lennék. A lélektan és a teológia kitűnően kiegészíti egymást. Ezt úgy szoktam tanítani: ha van héber exegézis az Ótestamentum jobb megismerésére, van görög exegézis az eredeti szövegek alaposabb megértésére, akkor van „ember-exegézis” is: azt az embert is ismerni kell, akinek a héberről-görögről magyarra fordított bibliai szöveget mondjuk. Ezzel foglalkozom lassan negyven év óta, az utóbbi tíz évben pedig jóformán csak ezzel. Ezért is mentem hamarabb nyugdíjba, hogy utolsó éveimben végre teljesen az lehessenek, amire — úgy hiszem — a Gazdám elhívott: az egyszemélyes lelkigondozás propagálója, tanítója. És hála Istennek, sikerült ezzel „megfertőznöm” néhány embert, katolikust, protestánst egyaránt.

— *Magunkról magunknak című, hat kiadást megért könyvöben alapul használja az idén harminc éve elhunyt világhírű svájci pszichiáter, Carl Gustav Jung felfedezéseit, eszmerendszerét. Mint Jung egyik legavatottabb hazai ismerője, mit tart az ő munkásságából különösen használhatónak az egyszemélyes lelkigondozásban?*

— Jung tanításával a negyvenes években kerültem kapcsolatba, mikor Svájcba mentem mélylélektant tanulni. Svájci anyósomnak, mint nagy Jung-rajongónak, hatalmas könyvtára volt, s én ottartózkodásaim alatt mélyültem el a Jung-irodalomban. Emellett — amikor csak lehetett — elcsíptem egy-egy nagyszerű előadását is. Mint teológus rájöttem, hogy az ő lélektana a leghasznosabb számunkra, akik, mint én is, lelkigondozásra szenteltük az életünket. Mindazonáltal Jung nem könnyű tantárgy. Sokkal áttekinthetőbb Freud, Adler, V.E. Frankl rendszere. Jung a szellemtudományok olyan óriási területével foglalkozott, mint amekkorával talán senki más, a legnagyobbak közül sem. Aki Jungot tanulmányozza, egyúttal a európai, sőt, a keleti és a különböző primitív népek kultúráját is megismeri. Ezenkívül stílusa rendkívül sajátos, nehezen érthető. Nekem 15-20 évem ment rá arra, míg azt mertem mondani, körülbelül ismerem az írásait. Azután kezdtem hozzá, hogy a lényegét kiszedjem belőlük.

Először is a kollektív tudattalant tanulmányoztam, amelyet ő fedezett föl. Ha a tudat a jéghegy csúcsa, a személyes tudattalan a törzse, akkor a kollektív tudattalan maga az óceán. Azt mondhatnánk: amikor ő a kollektív tudatlan legmélyéről beszél, ahol a jelképek és szimbólumok világa található, ott ér össze a transzcendens az immanenssel. Egy alkalommal, amikor előadásában ehhez a részhez, az emberiség ősemlekezetének legmélyéhez érkezett, levette a szemüvegét, a katedrára tette, és szinte áhitatosan, alázattal azt mondta: „Itt én, az orvos megállok, eltakarom az arcom, mint Mózes a csipkebokor előtt levett saruval, és ha van a hallgatóim között teológus, átadom neki a szót.”

Itt említeném meg: nincs igazuk azoknak, akik szerint Jung nem volt istenhívő. Legfeljebb nem kötődött egyetlen vallási felekezethez sem. De Isten által megragadott ember volt. Küsnachti háza falán ma is ott a jól ismert idézet: „Vocatus atque non vocatus Deus aderit”, azaz: „Híva vagy hívatlanul, Isten mindig jelen van”. Másodiknak említeném: ő fedezte fel a Selbst-et: ősmagunkat, lényünk centrumát. Mikor erre vonatkozó tanítását tanulmányoztam, mint teológus, azt éreztem — költőien fogalmazok — hogy a Szentlélek „anyaméhéről” ír. Ha valaki hitre jut, akkor a Selbst-je rezonál, „oda fogadja be” a Szentlelket. Tulajdonképpen az emberi pszichének az anyaméhe a Selbst. Képletesen azt mondhatnám, így lehetek én is Mária-lélek, aki krisztusi gondolatokat, cselekedeteket foganhatok és „szülhetek”, mint Albert Schweitzer, Teréz anya, Martin Luther King vagy Assisi Ferenc.

A lélektan felől közelítve meg egy másik jungi gondolatot: ha kibontom, egyre inkább az „értem” marad — ezt nevezi Jung individuációnak — akkor szinte túlléptem a homo sapiens háromdimenziós „kereteit” és homo christianus leszek: egy dimenzióval gazdagabb ember. Ez a többlete a homo christianus-nak: ő a Selbst-jében megnőtt ember. Lénye legmélyén megtalálható az istenség lenyomata, az Isten „lakóhelye”. Nem találok jobb kifejezést. Mindannyian dadogunk, még Jung is, mikor erről beszél. Az isteni pecsétnyomó lenyomata az ő-önmagamban van. Nem tudhatnék Istenről, ha nem volna bennem *valami*, ami tudhat Róla. Jung szimbólumokban fogalmazva írja: *kép*-telenség volna — ha nem lenne a Selbst-emben az istenkép — hogy Istenről tudjak. Nem volna kapcsolópontom Istennel.

A harmadik — már említettem — az individuáció. Sok keresztyén fundamentalista ennek a szónak hallatára fölszisszen: önmegvalósítás! Micsoda pogány gondolat! Pedig ez tulajdonképpen ugyanaz, amiről Jézus is beszél: a talentumokkal jól kell gazdálkodnom, életem optimumát, maximumát kell kihoznom magamból. Ezt tanítja Jézus és ugyanezt írja C.G. Jung. Csak Krisztus azt mondja: „ha nem bánsz jól a talentumokkal, a gyehenna tüzére kerülsz”, Jung meg: valósítsd meg önmagadból azt az Isten által beléd teremtett lehetőséget, amit megvalósíthatsz. Úgy látom, a lélektantól féltő teológusok konkurrenciának vélik a pszichológiát, pedig nem az, sőt, nagyon hasznos kiegészítő tudomány. Elég, ha Szent Pál igéjére gondolok: „mindent megpróbáljatok, mindent megtanuljatok, ami jó, megtartsátok”.

Jungtól sem tudtam mindent beépíteni a pasztorálpszichológiámba. Az alkímiáról szóló tanát például nem tudtam hasznosítani. Viszont jól használható persona-tana, amelynek lényege, hogy minden embernek szerepszemélyisége van. Például egy pap, ha nem papos, nem kell egyes híveknek. Én azt az orvost szeretem, akinek igazi „orvosos” personája van. Ezeket is Jung fedezte fel.

Sokan megdöbbennek e kifejezéstől is: árnyékszemélyiség. Pedig csak az „ömberről” van szó. Mások azt róják fel neki: spiritiszta volt. Erre csak azt

kérdezem: az az orvos, aki az AIDS-szel foglalkozik, netán maga is AIDS-szes? Jung a spiritizmussal, mint lelki jelenséggel foglalkozott. Arra volt kíváncsi, mi a spiritizmus, és ki miért érdeklődik iránta. És utolsónak említeném, hogy van a férfiban női lélek-rész és a nőben férfi lélek-rész, ezt nevezi ő animus-animának. Mint házasságpszichológus azt látom, hogy tudat alatt mindenki keresi a maga animusát-animáját a másik nemben, hogy kiegészüljön, azzal egész ember legyen. De hát ezt mind-mind Isten építette belénk, Jung csak fölfedezte, és ezeket az eredményeit a teológiában is jól tudjuk érvényesíteni. Sokan sajnos egyszerű kifejezéseken ütözkönek meg: azért, mert Jung orvosi módon fogalmazott. Ő mindig a *benne lakozó* Istenről beszélt. Mit mond Jézus? Az Isten országa tibennetek van. Ahol pedig jelen az Isten országa, ott jelen az Isten. Az igazság az, ha nem ismerjük a jungi terminológiát, megriadunk; ha viszont ismerjük, minden egyes kifejezését megtaláljuk a Szentírásban. Számomra az egyik segíti a másikat. Jung karizmatikus ember volt, akinek mind „kifelé”, mind „befelé” tökéletes kapcsolata volt a transzcendenssel. Jézus mondja: „Menj be a te legbelső »kamrácskádba« — taimeiónba —, ott titkon néz téged az Isten. Véleményem szerint Jung többször „ment be” ebbe a belső taimeiónba, mint sok pap és lelkész. Nagyon szeretett egyedül lenni a transzcendenssel, az ember- és világföltre valóssággal. Hallatlan hatással volt mindenkire. Sugárzott a lény, akkor is, ha percekig nem szólt. Egy ember jelenlétét, akiben jelen van az a titokzatos „valami-valaki”, nem lehet megmagyarázni, ahogy a rózsa illatát sem. Jung — úgyszólván „transzcendens-illatú” ember volt.

— *Mint házasság- és családpszichológus, milyen lehetőséget lát a családok életében tapasztalható és napjainkban oly sokat emlegetett válság enyhítésére, megoldására?*

— A fent említett „homo christianusnak” olyan modellt kellene mutatnia fiataloknak, melyre az ifjú házások azt mondhatnák: „hát, igen, valahogy így kellene élnünk”. Két generációt fertőztek meg az elmúlt évtizedekben, most újabb kettőre van szükség, hogy kimosakodjunk a ránkraakódott szennyből. Paradox módon azt mondhatnánk: a mai keresztyén csak akkor beszéljen, ha kérdezik, de úgy éljen, hogy kérdezzék. Több megkérdendő emberre van szükség. Nem hiszek a különböző könyvek, cikkek doktrinér módszerében. Jézus egyszerűen azt mondta: „Jer, és kövess engem!” Mindig kesergek, amikor Krisztust vallásalapítónak mondják: ő életformát mutatott be: próbáld azt élni, amit én élek, jer, és kövess engem! Ezt mi egyházasítottuk, bezártuk a templomba. Úgy megyünk vasárnap a templomba, mintha nem úgy éltünk volna hétfőtől szombattig, ahogyan valójában, és úgy jövünk ki a templomból, mintha nem lettünk volna ott, és úgy is élünk tovább. Sajnos, sokak számára olcsó vallásoskodás lett a jézusi életformából. „Letudtuk” ezt az életformát a misével, az istentisztelettel, az egyházi adóval. Ez nem elég. Valamit mutatnunk kell.

Saját példámon tapasztalhattam. Én úgy lettem lelkipásztor, hogy minden reggel láttam apámat Bibliát olvasni. Nagyon mélyen hívó, református ember volt és méltóan élt. Mondhatnám, azért lettem lelkipásztor, mert láttam az apám hitét. Mikor anyám beteg volt, meglestem: térdre borulva imádkozott érte. Nekem, mint kisfiúnak döntő élmény volt, hogy apám, a méltóságos úr (kormányfőtanácsos volt), leborul valaki előtt. Mekkora lehet hát az a valaki! Ilyesmire lenne szükség, amit például én átélhettem a szüleimmel kapcsolatban. És ezekből a tapasztalatokból szülessenek majd gyakorlati művek. A hitoktatás már ráadás. Mi vagyunk a gyermekeink képes bibliájában a képek. Olyan szó-inflá-

ciós ötven évet éltünk át, hogy most már elégük van az embereknek a beszédből. Látni szeretnének. Ha sugárzó, boldog emberekkel találkozunk, megkérdezzük, mitől sugárzik, minek örül? És ő elmondja. Pál apostol, amikor azt írja: „Örüljete, ismét mondom, örüljete” (Fil 4,4), bilincsekben, börtönben van, öreg, a halál előtt áll és mégis azt mondja: örüljete! Mi ez? Vagy bolond, vagy szent. Szent volt. „Vevék a Szentleket, és örvendezének vala.” Ezekre a dolgokra biztatgatok mindenkit: kevesebbet beszéljünk, hitelesebben éljünk.

— *Napjaink egyik legfontosabb kérdése az ökumenizmus. Hogyan látja ennek megvalósulását a jövőben?*

— Az ökumenét nem szervezeti egységben látom — ez lélektani képtelenség. Nem egy akolt és egy pástort, hanem egy nyájat és egy pástort tudok csak elképzelni. Jézus korában is sok kis akolból jött össze az egy nyáj a legeltető pásztor köré. Én nem a szervezet, hanem a szeretet és a szolgálat ökumenéjében hiszek. Tehát nem arról van szó, hogy a katolikus legyen protestáns vagy viszont, hanem, hogy mindenki a másik másságát megbecsülve a maga helyén homo christianus. És itt is visszatérek a referenciaszemélyek fontosságára: az egyházak szeretetegysége is példaadó kell, hogy legyen abban a világban, ahol többek között az ajatollahizmus agresszivitása is hat. Mutassák meg a keresztények, hogy noha az egyikük térdelve imádkozik az eucharisztia előtt, a görögöknel a liturgia, a protestánsoknál az igehirdetés van a középpontban, ezek csak hangsúlyeltolódások, a lényeg az, hogy bár több akolból jöttünk, egy főpásztorunk, egy Gazdánk van, egy irányba nézünk egymás kezét fogva egy felé menetelünk, és ahol tudjuk, segítjük egymást: szeretjük egymást. Én ebben az ökumenében hiszek, ezért dolgozom, ezt képviselem. Ezért megyek Pannonhalmára, Esztergomba, Győrbe, ha hívnak, mert a tárgyamnak — hála Istennek — nincs felekezete. Számomra az Isten pluriformitás, a többszínűség. A pluriformitás: isteni. Az uniformitás, a méretreszabottság démoni: ez az alapja az „izmusoknak”: a hitlerizmusnak, sztalinizmusnak, bolsevizmusnak, szaddamizmusnak. Ők a „csak”-emberek. A keresztény az „is”-ember: a katolikus is és a protestáns is a testvére. Jézus azt mondja: „Jöjjetek hozzám mind, akik megfáradtatok”. Nem zár ki senkit. Nem azt mondja, hogy csak a katolikusok, vagy a reformátusok. Ő nem a komfortos, kegyes emberekhez jött, hanem Mária Magdolnához, a vámszedőkhöz, halászokhoz, olyanokhoz, mint mi vagyunk. Engem ez igéz meg mindig.

A Krisztus körüli csoportosulást egyébként a legszemléletesebben gyermekkoromban láttam, a katolikus nagyanyám imakönyvében. Volt benne egy kocsi-kereket ábrázoló rajz, amelynek küllőire 6-8 felekezet neve volt ráírva. A tengely helyén kereszt volt, alatta a következő mondat: „Közelebb Krisztushoz, közelebb egymáshoz”. Kisfiúként is megértettem ennek a mondatnak mély igazságát. Ez az én ökumenikus hitvallásom ma is.

Tanár úr, köszönjük a beszélgetést.

Szigeti László

Teremtés és születés között

A vers és próza ciklusból

8.

Isten lelke nem térhet meg magához Istenhez, mert nem *ő adta volt azt*, hiszen Isten lelkét nem Isten teremtette, és ha megtér nem teremtő Istenéhez, hanem önmagához tér meg, halála kínját nem másnak, hanem önmagának adja át — és mert ez az önmaga Isten, megtestesülésében az egy és kettő örökös újrate-remtődésének lehetünk tanúi, mi, akiknek az egy és a kettő megteremtése mindannyiszor életünk elviselhetetlenségét és létünk megszentelődését bizonyítja, noha a mi számunkra nem más ez, mint zárt világunk megnyílása a lehetőség felé, amely nem egyetlen másik, hanem végtelenül sok ismeretlen világ rejtekajtaját nyitja fel előttünk — hiszen ha abból, amit egykor egynek láttunk, most két „egy” lesz, akkor mindkettő, s mindkettőnek újrate-remtődő részei végtelen sokasággá változhatnak — mert a kettő nem két egésznek egymasmellé-állítá-sából, hanem egyetlen egésznek két egészre osztódásából keletkezik; miként Ő, aki született, *de nem teremtmény, az Atyával úgy egylényegű*, hogy bár e születéssel Istenné és emberré osztódott, az addig (és azután is) oszthatatlan (mert határ-talan és végtelen) egyetlenegy Isten maradt, mindig csorbíthatatlan teljesség, aki emberrészületésének és halálának kínjával, tehát örökkön-egy lényének megket-tőzésével felfoghatatlanul Istenivé emelte és felfoghatatlanul emberivé szemé-lyesítette a szenvedést, mely ezzel, és csakis ezzel a kettészakadással a megte-remtett világ alapjává, sziklává vált — kősziklává, mint a fájdalom szobrává merevedett, gyermekeit sirató anya, a szülés és a születés kínjának örökös jel-képe, és mint az elszakadásnak és visszafogadtatásnak az a másik jelképe, a leghűségesebb tanítvány, aki hűsége ellenére — vagy éppen hűségében-e? — tagadta meg mesterét — háromszor, és milyen hangsúlyozottan háromszor, mi-előtt a kakas kétszer kukorékolt — mert a teremtő Isten szavakat és számokat mond, hiszen ezekkel alkotott világot: szavakkal teremtette és a számok ada-mant szerkezetével tartja fenn, habár e számok gyakorta felfoghatatlanok és nem is azonosak azokkal, amelyeket emberi mértékeinkkel meghatározhatunk; s vajon nem a létezés törvényeinek e meghatározhatatlansága szívárog-e át bő-rünkön, mint mérges-gáz, mely a feltört ampullából gomolyog elő, betölti tes-tünket csontunk velejéig s a létezés feszültségét az érzés feszültségévé oldja ereinkben: az elhagyatottság és a halálfélelem szenvedésévé, a bizonytalanság őrijító örvényévé a vérben és a csontvelőben, mert szenvedésünk lényege éppen az, hogy mindig véges és megmérhető távolságok közé vagyunk szorítva, mint egy háromszög oldalai közé — de ez a távolság emberi fogalmakkal kifejezhe-tetlen, a háromszög befogójának hossza számrendszerünkben meghatározhatat-lan, e két végponttal (a születéssel és halálunkkal) határolt egyenes hossza át-billen a hosszúság földi tartományából egy másféle valóság tapinthatatlan kö-

zegébe; de vajon nem tulajdonsága-e az anyagnak, hogy hosszúsággal, súllyal, sűrűséggel leírható? — s ha ez nem igaz, ha csak egyetlen mértéke nem-mérték a mérhetőségben, valamennyinek érvényét kell veszítenie; az anyag valóságosága tehát mégsem azonos azzal a valósággal, melynek az anyag csak része, de nem lényege, és így a testnek, vagyis az érzelemnek szenvedése nem ugyanaz, mint a kívülről ráncmértett, a nem testből kiinduló, hanem a testünkkel befogadott és a testünkkel el nem múló fájdalom — tehát Krisztus földi útjának lényege nemcsak az, hogy isteni mélységekben megélt emberi szenvedés — az emberi szenvedésnek olyan istenivé fokozása, mely ettől, itt a földön, maradékaiban is megszentelődik, mint ahogyan a szentségek lehullott morzsái, de még érintése, a dolgok felületén megcsillanó anyagtalán hímpor is képes rá, hogy a lélektelen anyagba lelket leheljen — hanem az, hogy a szenvedéstelen Istenség önkéntes leszállása abba a világba, melyet azzal, hogy benne emberként megjelent, a világot az Istentől megfosztatás szenvedésébe taszította; mert emberrészületése azt jelenti, hogy Isten megfosztja magát Istenségétől, és rábízta magát az *Ember fiára*, akibe átlépve önmaga istenségét kockáztatja — és ezért egyetlen dermedt pillanatban a világ valóban Isten nélkül létezett — abban a pillanatban, miután a meggyötört panaszszó: *Éloi, Éloi, Lámma Sabaktani* — elhangzott, és nagy *fennszóval kiáltván kibocsátá lelkét* — s e kiáltás lehetett az, amikor Isten megtapasztalta a semmit, s mielőtt feltámadása felderengett saját tudatában, előbb önmaga hiányába szédült — és a föld sarkai persze hogy beleremegtek ebbe a pillanatba, a Szentély kárpitjának meg kellett hasadnia, és sok halottnak feltámadnia — mert nem ember fia halt meg a kereszten, hanem Ő, aki Halhatatlan és Örökkévaló — (áldassék neve) — és ugyanakkor mi is, akik úgy születünk erre a világra, hogy sejtjeink cellafalában, csontjaink szilánk-szövedékében, mindabban, amit e földön testnek és testinek tapasztalunk, az iszonyú zuhanás emlékét őrizzük, a félelemmel teli út emlékét, mely minden későbbi szenvedésünknek ősképe és forrása is egyben, a gomolygást, melyben az anyag megszilárdul, magába fogadja és részecskéinek rácsozatába építi a semmit, teremtés és születésünk között.

9.

De aki nem teremtett nem ismerheti a halált sem — és a csoda, melyre létezésünk épül, éppen az a valóságos átváltozás, melyben egyedül a szülés és a születés, anya és gyermek közös szenvedésének árán Isten a test valóságában jelent meg közöttünk, emberként, aki mégsem halandó és Istenként, aki haldoklásában vért verítkeznek — és aki nem csak azért vette magára születésének és meghalásának történést, hogy ezzel belépjen az időbe, és megszentelje azt — és nem is csak azért, hogy a helyet, ahol csak járt, mindörökre betöltse lábnyomai sugárzásával, hogy Galilea virágzó mezői mindaddig érintése fényében ragyogjanak, a Kineret hullámzó vizét mindaddig hajójának és lépteinek átlói szeljék át, míg egy isteni végzés — talán bűneink büntetéseként — romba nem dönti azt a végtelenbe szétömlő tájat, melyet, ha benne járunk, a föld köldökének kell éreznünk, hágcsonak, melyen e sziklás talajról a felette sugárzó kékségbe léphetünk — nem, nem csak azért vette magára egy férfitest földi alakját, hogy mint a mitológia elképzelt görög istenei, közvetlenül szólhasson hozzánk: hogy egyék a mi kenyereinkből, poharunkból igyék, és hogy szívét átverjék az emberi

szeretet és magány törei — hanem hogy benne az ember oly messze távolodhassék Istentől, amilyen messzire csak Isten távolodhat önmagától — mert a megváltás, mely ennek az eltávolodásnak végpontja Istennek és a magától eltávolított, teremtett világnak újra-egymásbamerülése, ott, a keresztfán, a halálnak és az öröklétnak számunkra felfoghatatlan egyesüléséből lángol fel: a létezés két ellenpólusának, két különböző világegyetem összeolvadásának mag-energiája szabadul fel ebben a lobbanásban, és nem a szenvedés árán, és nem is a szenvedés által, hanem a szenvedésért, mely a megváltásban nem megszűnik, hanem megszentelődik — mert Isten emberréválásának lényege nem születése és nem meghalása, hanem éppen a szenvedés, az Istentől-eltávolodás félelme, melyet Ő és mindannyian halálfélelemként élünk át, s melyben Ő mindönknél mélyebben és feszültebben szenvedett — hiszen oly közel volt ahhoz, akitől elszakadni félt, hogy e megfosztatásban az önmagától megfosztatás: a világ és Isten örökös kettéválása öltött testet; az ember, aki a keresztet végigvonszolta a városon, miközben figyelmetlenül jöttek és mentek mellette azok, akiket, mint ember, szeretni jött, aki elbukott a teher alatt, akit lemeztelenítettek és megostoroztak, mint egy állatot, akinek tövisszörűt nyomtak a homlokába, és a gyilkosnál is kevesebb irgalomban részesült; aki dombon kapaszkodott saját kínhalála felé, mely nem volt megszabadulás a testi gyötrelemtől, s a lélekétől sem, mely a kínban eggyévált a testtel — mert Ő, aki tanúságtevői szerint mindaddig, amíg nem találkozott a közvetlen halálveszedelemmel, látta a saját testét átvilágító isteni tüzet, s akinek emberi magánya abból fakadt, hogy tudta és újra meg újra tapasztalni kényszerült, hogy e láng még legkedvesebbjei szemében is láthatatlan — azon az utolsó vacsorán, amikor az áldozati bárányban még isteni lényével látta, az emberivel pedig már felismerte az önmaga által magáramért sors jelképét és valóságát, istenségét a föld gyümölcseivé: kenyérré és borrá változtatta, és így, a teremtett világ megszentelésével kivonta azt abból a testből, mely *nem teremtmény* — s ez a test elvesztette Istenségét — hiszen a halál, ami most már nem önmaga, hanem Isten által méretett rá abból állott, hogy kereszttűjének stációján, szenvedésének egyre magasabbra vivő, egyre több szenvedést tömörítő lépcsőin, végig az emberi történelem országútján, mind messzebbre távozzék tőle Istenségének tudata; ez az út nem lett volna szenvedés, ha élt volna benne csak egy csöppnyi remény is — ha hitt volna másik lényében, az isteniben — de az ég és a föld azért feketült el szeme előtt, mert Istentől-elhagyatottságában minden embernél kétségbeesettebben szenvedett — hiszen nekünk mindig megadatik, hogy reménykedhessünk Isten magáhozfogadó kegyelmében — de Ő, testére feszítetten istenségében halt meg, és tudta, hogy Isten halála a világ összeroppanását jelenti, beomlását abba a szakadékba, mely e zuhanásban teremti meg a semmit — s így tudta, hogy emberi halálában csakúgy mint az isteniben a semminek, vagyis a tökéletes reménytelenségnek és a mindentől elzárt magánynak úrébe hullik — hiszen megváltásunk csillaga a megváltatlanság kútjának tükörképén remeg.

10.

Ha van Megszólító, aki a teremtés örökkévalóságában e megszólítással újra és újra teremti az embert, s az emberiség elzúgó és hömpölygő folyamában percről percre újratermi az én életemet is — vajon nemcsak az én megszólításom árán

változik-e megszólítottból megszólítóvá? — hiszen tétova létem bizonytalanságában hogyan is különböztethetném meg azt a vágyat, hogy megszólításom csak megszólítótságom válasza legyen, attól, hogy az Ő megszólítása mossa ki belőlem megszólításának vágyát: a csönd, mellyel megszólításom kiáltása találkozik, mint minden hangot elnyelő fal, legyen az Ő csöndje, mely szavának földi érzékszervekkel felfoghatatlan rezgéséből fakad, s e csönd legyen bezárulásának gyűrűje, egymást gerjesztő köreivel, amelyek valamennyien önmagukba csukódnak, és csak önmagukat tartalmazzák, de magukbazárják mindazt, ami e gyűrű egyre táguló köreiben a felszínt és a mélységet betölti, egymásból kisu-gárzó vagy egymást bezáró hullámmal, mely mintha a végtelenig tágulna — Isten zárt végtelenségéig, a sűrűség megszólíthatatlan köreinek lüktetésében — mert vajon önmagábamerült szenvedése, önmagát önmagáért áldozása nem éppen azt a mi számunkra felfoghatatlan másneműséget jelzi-e, amit a sötétnek a víz és a víznek a sötétség — és halála nem minden halálnak Istentől-elhagyatottságát, szenvedése nem azt a szenvedést-e, amelybe így roskadunk bele, hogy szenvedését követve reménytelenségébe is lemerülünk — csak azért, hogy vele legyünk önmagától megfosztatása három napján, halála és feltámadása között — és vajon Isten azért teremtette-e a világot, hogy szenvedése sugárzásával töltsen be azt, vagy éppen ellenkezőleg, a szenvedés emeli-e hullámai fölé az ő képét, s vajon megszólíthatta-e az ember Istent, ha nem szólították volna e szólításra, és mégis, ezt a néma hívást, mely számunkra a csönd szavává tagolódik, valóban halljuk-e, vagy csak hallani hagyjuk? csak reméljük-e, hogy a végső kiáltással, *mellyel kiadta lelkét*, mi is a reménytelenség korom éjszakájába zuhanunk, mert nem tudjuk, mit várunk inkább: a magunk szenvedését mely extázissal önmagából hívja elő Istent, vagy Istenét, mely magábafojadja a miénket — csak azt sejtjük, hogy megteremtettünk Isten szenvedéséből és megszülettünk a magunkéból, azért, hogy minél messzebb távolodjunk és minél közelebb érjünk ahhoz a tengerhez, melyet még nem választ égi és földi vizekre a teremtés mennyezete — s hogy belehaljunk Isten születésébe, és feltámadjunk halálában, mely egyetlen menedékünk hiányának vért verejtékező szenvedésében.

Következő számainkból

Szennay András: Magyar egyházunk — a harmadik évezred küszöbén
Béke és társadalmi igazság
Farkas Beáta, Rébay Lajos és Tuba Iván tanulmánya

Keresztes Szent János: A Kármel hegyére vezető út
Szörényi Andor: Csődöt mondott-e a kereszténység?
Ferdinandy Mihály elbeszélése
Beszélgetés Harmat Pállal és Márton Lászlóval

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egyházunk a forrongó világban

Keresztény Akadémia Prágában

Az 1989 novemberében lezajlott csehszlovák változások után két hónappal megalakult az első szabad keresztény kulturális központ, Keresztény Akadémia névvel. Vezetője az ismert cseh teológus és emberjogi harcos, Josef Zverina lett, akit a Károly egyetem ujjaalakult teológiai fakultásán tiszteletbeli dékánna is választottak. Az Akadémiát erősen támogatta Frantisek Tomasek bíboros, de elismerte az állam is. Tagjainak száma hamarosan meghaladta az ötszázat.

Zverina professzor váratlan halála után, 1990 végén összeültek az Akadémia vezetőségi tagjai és tisztségviselői, és Dr. Tomas Halikot választották meg elnöknek. Dr. Halik 1948-ban született, eredetileg szociológiát és pszichológiát tanult, 1978-ban titokban szentelték pappá. 1990 februárja óta egyetemi lelkészként működik Prágában, a Katolikus Teológiai Fakultáson az egyház szociális tanításáról tart előadásokat, titkára a cseh püspöki karnak.

Az Akadémia alelnöke a híres zeneszerző, Petr Eben lett. A vezetőségben még olyan ismert személyiségeket találunk, mint a Károly-egyetem rektorát, Radim Paloust, az Eichstätti Katolikus egyetem elnökét, Nikolaus Lobkowiczot, Zverina régi harcostársát és barátját, a teológus Oto Madr-t.

Thomas Haliktól érdeklődtem, milyen hagyományokra támaszkodik az Akadémia. Ezt válaszolta: „Nem kívánjuk egyszerűen ott folytatni, ahol 1948-ban az intézmény élete abbamaradt. Az Akadémia megalapítását elsősorban a fiatal értelmiségiek sürgették, s tervükhöz megnyerték számos kiváló személyiség támogatását az idősebb nemzedékből. A fiatalok valami újat szeretnének, nem érik be a háború előtti egyetemesi folytatásával, s ennek a radikalizmusnak sok előnyét látom.”

A háború előtt egész sor oktatási és kulturális intézmény működött, főleg szerzetesek, ferencesek, domonkosok és jezsuiták irányításával. A kommunisták ezeket az intézményeket likvidálták. A háború alatt és után Szlovákiában működött a jezsuita Kolakovic páter — az általa fölnevelt fiatalok később a katolikus földalatti mozgalom, majd 1968-ban a prágai tavasz idején a zsinati megújulás kulcsfigurái lettek. Az Akadémia idősebb tagjai jól emlékeznek azokra az előadásokra, amelyeket a katolikus értelmiségiek és papok az internálótáborokban és katonai büntetőosztagokban tartottak.

Mi, fiatalabbak, a prágai evangélikus fakultáson tartott ökumenikus szemináriumokon neveiüdtünk. Hatott ránk a Milan Machovec professzor által vezetett

marxista-katolikus párbeszéd a hatvanas évek végén, s az „Élő teológia” című nyilvános szeminárium. Belénk ivódott a zsinat ökumenikus szelleme, és lehetőségünk nyílt arra, hogy a korabeli teológia olyan személyiségeivel megismerkedjünk, mint Karl Rahner, Johann Baptist Metz, Walter Kasper.

Az ország 1968-as megszállását követő „normalizálódás” a hívők üldözésének újabb szakaszát indította el. Ebben az időben alakult ki a „párhuzamos kultúra”, az úgynevezett „repülő egyetem” intézménye. Szamizdat kiadványok és könyvek jelentek meg, titokban tartottunk előadásokat, lelkigyakorlatokat, rendeztünk színi előadásokat, lakásokon gyűltünk össze szentmisére.

Ebben a környezetben élt a földalatti egyház, és itt találkozott a politikai ellenzék tagjaival is, itt növekedtek föl a mai Csehszlovákia politikai és kulturális életének vezető egyéniségei. Éppen ezek a kapcsolatok óvták meg a katolikusokat attól, hogy szektává zsugorodjanak — a gettómentális távol állt tőlük. Itt alakultak baráti kapcsolatok például Vaclav Havellal is, s itt jött létre az, amit II. János Pál pápa a cseh egyház értékes aranytartalékának nevezett: a szolidaritás mindazokkal, akik az igazságot keresik és a szabadságra törekcszenek. Ekkor gyógyult be az a történelmi seb, amelyet a katolicizmus és a cseh nemzeti gondolkodás közti fájdalmas feszültség okozott.

A Keresztény Akadémia ma arra törekszik, hogy az üldöztetés alatt kifejldött értékeket a megváltozott körülmények között, a kialakuló pluralista társadalomban is őrizze és fejlessze. Nyitottnak kell lennünk minden mai szellemi áramlatra. Miközben megőrizzük azonosságunkat, képesnek kell lennünk arra, hogy meghallgassunk és megértsünk másokat. A vértanúk öröksége alázatra int bennünket, s nem tehet elbizakodottá.

Melyek az Akadémia fő célkitűzései és feladatai?

Halik legfontosabbnak a kutatómunkát, az előadásokat és a publikációkat tartja. Két folyóiratot adnak ki, a Souvislosti (összefüggések) kulturális lap, az Universum pedig a hit és a tudomány közti párbeszédet szolgálja.

Különböző szakosztályaik vannak: teológia, filozófia, történelem, művészettörténet, pszichológia, szociológia, természettudományok, színház, stb. Működésükben követik a cseh egyház tízéves megújulási programját. Ebben az évben például különösen sokat foglalkoznak a házassággal és a családdal. Tematikus előadássorozataik közül néhány cím: Kereszténység és kultúra, Az ember és a vallás (bevezetés a fundamentális teológiába), Miben hiszünk? (bevezetés a dogmatikába), Kereszténység és politika, A cseh és a szlovák irodalom kényes kérdései. A pártpolitikától tudatosan távol tartják magukat, minden katolikus, bármilyen párthoz tartozik is, otthon érezheti magát náluk.

Tudatosan ápolják a nyitottság és a párbeszéd szellemét, mind a többi keresztények illetve az izraeliták irányában, mind a német és szlovák kapcsolatokban. Szoros szálak fűzik őket a hasonló keresztény akadémiákhoz Kassán, Brünnben, Olmützben és Kromerizben. Arra törekszenek, hogy a keresztény testvériség jegyében csökkentsék a nemzeti és nemzetiségi feszültségeket.

Fontos feladatuk a nyugati keresztény világgal való párbeszéd megkezdése is (illetve folytatása, hiszen már a földalatti egyházat is számos nyugati teológus kereste föl turistaként). Halik véleménye szerint nemcsak nekik van tanulnivalójuk a Nyugattól, hanem a nyugatiaknak is az eddig üldözött közép- és kelet-európai egyházaktól. II. János Pál pápa találóan mondotta a prágai katedrálisban, hogy a hallgató egyházak hallgatása nem az álom vagy a halál csöndje volt, hanem egy új élet születésének kezdete.

KENYERES ZOLTÁN

Rendezetlen könyvespolc

(Szépirodalmi Könyvkiadó — 1991)

II. rész

Regények

Szathmári Sándor: *Hiába*

Mátyás B. Ferenc: *Léggömbvadászat*

Békés Pál: *Érzékeny utazások Közép-Európán át*

Szathmári Sándor antikommunista utópikus regénye a könyvhét egyik szenzációja lett. Szathmári Sándor irodalmunk rejtélyes alakjai közé tartozik, lényegében amatőr író volt, a MÁVAG mezőgazdasági géprajzolójaként kereste kenyerét mérnöki oklevéllel. Az irodalomban 1941-ben tűnt fel, amikor megjelent újkori gulliveriádája, a *Gulliver utazása Kazohiniában*, mely a háború után *Utazás kazohiniában* címen került újabb kiadásra, majd az utóbbi évtizedekben a *Kazohinia* címet kapta. Ahogy rövidült a regény címe, úgy lehetett egyre többet megtudni a különös szerzőről, elsősorban Keresztury Dezső jóvoltából. Tófalvi Éva gondos filológiai munkával készített utószava azonban minden megelőzőnél bőségesebb tájékoztatást ad életéről, pályájáról és egész munkásságáról.

A most kiadásra került regénye egy trilógia első része és 1932-ben íródott. Maró szatíra és ijesztő látomás, egy elképzelt magyarországi szovjet-kommunista rendszer idején játszódik. Mai hatását még csak fokozza, hogy az olvasó oldalról oldalra egybe tudja vetni a regény utópikus, jövőbeli világát közelmúltunk valódi valóságával. Az egyezések és különbségek a képzelet és emlékezés bizarr humorú játékterét alakítják ki. Egy regénybeli jövő idő, mely a történelemben elmúlttá vált: egyedülálló élményben részesíti olvasóját. Egyedülálló élményben, de mégsem igazi irodalmi élményben. Amikor a *Kazohinia* első kiadása megjelent, Kolozsvári Grand-

pierre Emil azt írta a Nyugatban, hogy jobb az elgondolása, mint a megírása. Ez sajnos még inkább elmondható erről a regényről: szellemessége, okos éleslátása, képzelete a legjobbak közé emeli, de nyelve, szerkesztése, stílusa magán viseli az irodalom körein kívül élő amatőr kísérletezés bélyegét.

A látomás szándéka, a politikai kritika természete persze így is elgondolkoztató. Vajon mi mozdította tizenhat évvel Orwell előtt ebbe az irányba? Az *Ural trósz*, a *Testamentum*, a *Csokoládé* és a hozzájuk hasonló könyvek indították el képzeletét, melyek bőven termettek a huszas-harmincas években? A napi sajtó hírei? Bármilyen furcsán hangzik, a jövőt általában a történelmi regény fogalmazza meg képzeletnek terében. Az utópia viszont legkevésbé éppen az elképzelt jövőről szól, sokkal inkább a jelenről beszél. A pozitív utópiák azt vetítik ki a távoli jövőbe, ami jelenjükből fájdalmasan hiányzik, s a projekció révén hívják fel a figyelmet arra, amit a jelenben vagy a közeli jövőben meg kellene teremteni. A negatív utópiák — s a *Hiába* ezek közé tartozik — a jelenbeli aggályok és félelmek laterna magicái szoktak lenni. Mi volt az a jelen, ami erre a furcsa regényre készítette ezt az egyszerre dilettáns és egyszerre zseniális író? Gömbös Gyula miniszterelnöki kinevezésének évében miért egy kommunista totális állam ördögét festette a falra? Vagy csak a történelem túrkörjátékában fogjuk fel nehezebben igazi üzenetét?

Mátyás B. Ferenc *Léggömbvadászata* fél-évszázaddal később, 1984-ben keletkezett Kolozsvárott, s a totális államnak a hétköznapi életben megjelenő már nem elképzelt, hanem átélt valóságát mutatja be.

Színes, vidám, léggömbös majális képsorával kezdődik, s egy akasztott ember dermesztő képével fejeződik be. Arról szól, mi volt a népünnepély mélyén, milyen volt igazában ez az élet, amit itt Közép-Kelet-Európában mindnyájan átélünk. „Gróza Péter egy a néppel” — kiáltják a gyerekek az utcán. Ebből és még néhány mondatból, kifejezésből, elnevezésből következtethetünk arra, hogy nem Magyarországon játszódik a cselekmény, hanem Romániában. De játszódhatna itt is, vagy Csehszlovákiában, Lengyelországban s bármelyik úgynevezett szocialista országban. A közös sorsot beszéli el, azt a kelet-európai „általános emberit”, ami nem tanulság nélkül való e szomorú és szerencsétlen térség határain túl sem.

Megszoktuk már, hogy az erdélyi irodalom (s Mátyás B. Ferenc regényének írásakor még Erdélyben élt, azóta települt át Magyarországra) a kisebbségi gondokat panaszozza el, amennyire lehet nyílt szóval s ha nem lehet, allegorikus formában, ezópusi nyelven. Az erdélyi irodalom azonban kezdettől, a huszas évek elejétől sokkal több ennél, s noha szűkebb közösségi feladatait nem feledi, ugyanolyan európai látóhatárú irodalom, mint a magyarországi. Erre figyelmezteti a sablonokra hajlamos hazai kritikát ez a bravúros technikával, nagyszerű humorral, kiváló nyelvi leleményekkel megírt regény.

Mint már a címe is beszédesen jelzi, hasonló látóhatár tárul fel Békés Pál *Érzékeny utazások Közép-Európán át* című regényében is. Egy Prágába, onnan Drezdába, onnan pedig Weimarba vezető utazás történetét meséli el. Anekdotikus epizódok füzéréből áll: az elbeszélő már a vonatkocsiban kalandokba keveredik szép lányokkal, Prága ódon hangulatú utcáin összetalálkozik a Gólemmel, Németországban megismerkedik a hamelni patkányfogó ördögi pikulásával, stb. A történetnek egy erre mintegy merőleges dimenziójában feltárul a narrátor addigi élettörténete. Van azonban egy harmadik, ezeknél nem kevésbé fontos dimenziója is a regénynek: ennek főszereplője pedig Sterne remekműve, a *Sentimental Journey*. Ebből a belső irodalmi szempontból rájátszások remek

sorozata az egész könyv, narrációs és stílushangulati rájátszás Sterne regényére, de még nyelvi rájátszás is Kazinczy immár klasszikus első fordítására. E három réteg — az útirajz, a visszaemlékezéses élettörténet és az irodalmi montázs — érzékelhető különvalóságát megőrizve olvad bele a regény egészébe. Békés Pál ezt a csöppet sem könnyű írói feladatot hibátlan szerkesztési, narrációs és nyelvi technikával oldja meg.

Utolsó mondata után egy évszám olvasható: 1987. Amikor négy évvel ezelőtt kigondolta és megírta ezt az útirajzot, akkor még állt az a Közép-Európa, Kelet-Európa, melyben játszódik. Mire megjelent addigra összeomlott és megszűnt. Ez a könyv mégsem vesztette érvényét, mert mélyebbet és általánosabbat fejez ki, mint amire a társadalmi-politikai kritika képes lenne. Humorral és derűvel a lélek és szellem fölényét mutatja be a körülmények hatalma fölött.

Novellák

Mészöly Miklós: *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról*

Albert Gábor: *Sárkány és oktaéder*

Feleséggyilkosság 1952-ben, kivégzés, politikai megtorlás 1956 után, ingyenkonyha ma. A történelem szele, sőt vihara át-átfúj Mészöly Miklós új kötetének elbeszélésein. Mégsem a történelemről szólnak ezek a novellák és elég nehezen megnevezhető műfajú írások, hanem inkább a történelem ellenében árulnak el olyan titkokat a világról és az emberi életről, amilyen titkoknak mindig csak az igazán nagy írók vannak birtokában. Egy fiatal nő lassan hátradől egy domboldalban kiterített pléden, egy kéz ujjai finom mozdulattal felnyitnak egy púderosdobozt, burjános árokban bórósodik a pocsolóvíz. Ilyen és ezekhez hasonló apró megfigyelések alkotják a kötet írásainak alapprétegeit: a különféle ideológiák és megváltást ígérő politikai rendszerek nevében oly sokszor és oly ostoba önhittséggel lenézett jelenségvilág tárul fel bennük. Nem a történelemről, hanem a történelem alatt arról

a gazdag és kifogyhatatlan színű és hangulatú jelenségvilágról szólnak, amit a filozófiában a Dasein szóval jelölnek. Az ittlétről. Mészöly az ittlét csodás mitológiáját írja nemcsak ebben a kötetében, hanem folyamatosan, évtizedek óta. A jelenségvilág végtelen változatosságát és szépségét mutatja be és modellálja a prózahang, a nyelvi szerkezet, a mondatrend tökéletességig vitt kidolgozásával. Írásaiban soha nem az esemény, soha nem az epikus történet volt fontos, mert a történetben és ami vele lényegében egyet jelent a történelemben tudni lehet, hogy végső soron mindig ugyanaz történik, valakit megölnek, valakit meggyilkolnak, valahol valami szörnyűség megy végbe. Ellenben a megtörténéshez vezető folyamat mozzanatai, részletei, tele vannak vággyal, szerelemmel, napfényel, tele vannak a létezés kifogyhatatlan változataival. Az ittlét, a Dasein csodáival. Mészöly ennek a preepikumnak az írója.

Albert Gábor *Sárkány és oktaéder* címmel első kötetének megjelenése óta, vagyis éppen negyedszázada írott elbeszéléseit válogatta együvé. Domokos Mátyás egy he-

lyen „olvasó írónak” nevezi Albert Gábort, de válogatott novelláit szerencsére nem irodalmi ihlet teremtette. Nagyjából három novellatípus változatai rajzolódnak ki a kötetben. A címadó elbeszélés hagyományos, időrendben, egyenes vonalban haladó anekdotikus történetmondás. A *Vesszőfutás* belső monológ, hol jelenetekre, kis epizódokra bomlanak az emlékezés önkényes láncolatában feltűnő események. Ennek a fajta elbeszélésnek legjobb darabja a *Hűvös hajnalok* egészen rövid kis írás, de itt az emlékezésfolyam átvált abba a különös minőségbe, amit Bergson *durée*-nek nevezett. Itt összetömörül a múlt és egyetlen pillanatba sűríti az eseményeket. A harmadik típus legjobb példája a kötet záróelbeszélése, az *F. Miklós Oravicán*. Történelmi elbeszélés, a szabadságharc utáni időkben játszódik, de mentes minden aktualizáló zsurnalizmustól. Befelé bővíti köreit és a lelkivé, belsővé változott történelmet mutatja be. Szerencsésen elkerüli a zsurnalizmussal ellentétes oldalon leselkedő másik rossz végletet is: a túlzott artisztikumot. Az elbeszélés kiegyensúlyozottságát fokozza a finoman eldolgzott nyelvi felület, amely olyan, mint egy festmény alapozó rétege.

Helyreigazítás

A Vigilia 1991. februári számában megjelent egy velem készült beszélgetés. A beszélgetést magnetofonszalagon rögzítették és ennek leírásába sajnálatos hiba csúszott: nem felel meg a valóságnak, hogy kivégző osztag előtt álltam volna.

Budapest, 1991. június 4.

Godó Mihály

RÓNAY LÁSZLÓ

Egy hónap

A magyar emigráns irodalom lexikona első kötetét (A—G) kézbe véve, rácsodálkozva az összeállító Nagy Csaba valóban elképesztő munkájára, óhatatlanul azok a régi „szép idők” ötlöttek föl bennem, amikor szinte titokban, állandóan a vámhivatalra kacsingatva, az eltűnt küldeményeket, könyveket, folyóiratokat reklamálva olykor megfenyegettetve foglalkozhattunk csak az úgynevezett nyugati magyar irodalommal, de akkor is csak úgy, hogy bizonyos írók — ebben a kötetben Gábor Áron, a kiváló regényíró az egyikük — egyáltalán nem létezhettek, a nevüket sem írhattuk le. Egy sokat vitatott, történetileg még fel nem tárt irodalompolitikai elképzelés szégyene volt, hogy Márai Sándor nem lehetett része a magyar irodalomnak, hogy nagy nyilvánosság előtt „önsorsrontónak” nevezték, aki vele foglalkozott. Pedig egészen nyilvánvaló volt, hogy a nyugatnak, tengeren túlnak nevezett magyar irodalom létezik, más, mint az itthoni, s tömérdek dilettáns mellett jelentékeny költőket, prózaírókat, gondolkodókat bocsátott szárnyra, s az utóbbiaktól magunk is sokat tanultunk, ha műveikhez hozzájuthattunk.

Az első ismertetési kísérletek, rendszerezések — *A magyar irodalom története 1945—1975* IV. kötetének összefoglaló fejezete, a Béládi Miklós, Pomogáts Béla és általam írt kézikönyv, az antológiák — nem szervezett, támogatott kutatáson alapultak, inkább partizán-tevékenységen, amelynek természetesen folytonos kockázata a tévedés, a pontatlanság, s ráadásul ezekben a művekben sem érvényesülhettek a valódi arányok, még csak az érték-szemponctok sem, annyira biztosították magukat a kiadók, nehogy bármi baj érje őket, nehogy olyan retorziók következzenek, amelyekben némelyik folyóirat szerkesztőjének volt része.

A most megjelent lexikon hatalmas lépést jelent, hiszen a rendkívüli gonddal

összegyűjtött adatai révén az elemző írók szerzői is megbízható fogódzóhoz juthatnak, arról nem szólva, hogy nélkülözhetetlen bibliográfiai adatok is segítik tevékenységüket (bár ezek válogatása érzésem szerint kissé szűkös).

Érdekes, kérdés persze, mi lesz vajon az úgynevezett nyugati irodalom sorsa. Meglehet, elérkezik majd az az idő, amikor a körülmények szerencsés alakulása által nem lesz szükség önálló folyóirataikra — melyeknek egy része már ma a hazatelepülés gondolatával foglalkozik —, s a hazai irodalom teljesítheti sokáig halogatott kötelességét: befogadja, megismerteti és hozzáférhetővé teszi a nyugati világban élő magyar írók alkotásait. Persze adódhatik más alternatíva is, erre azonban gondolni sem jó...

A lexikon a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös kiadásában jelent meg.

A sokat emlegetett, félbe-szerbe megvalósult rendszerváltás részben a különböző művészeti ágak képviselőinek köszönhető, akik a tiltások között is egyre többször hallatták protestáló, megújulást sürgető hangjukat. Ilyen központ alakult ki például a kecskeméti Forrás körül, amelynek alkotó gárdája értékes *antológiát* jelentetett meg. A színvonal eleve adott, hiszen Illyés Gyula és Csoóri Sándor is rendszeresen támogatták írásaikkal a lapot, mintegy jelezve, hogy szándékaikkal egyet értenek, otthon érzik magukat fiataljaik között. Ezért is szerepelnek a gyűjtemény élén Ilyés itt megjelent költeményei, s ezért zárhatja a válogatást Csoóri *Egy nomád értelmiségi* című esszéje, amely annak idején nem jelenhetett meg a lap hasábjain. Hadd ne soroljam, kik szerepelnek az antológiában! Talán nem is irodalmi anyaga fejezi ki legjobban a lap körének törekvéseit, bár a névsor tiszteletet parancsol. Mégis fontosabb és sok mindent megsejtethet az a

jó néhány szociográfiai jellegű írás, melyek egy része annak idején vihart kavart, mára inkább történelmi érdekesség, híradás egy olyan világról, amely mindent megtett azért, hogy eltüntessen jelentős személyiségeket, megsemmisítsen hagyományokat, tagadjon fontos értékeket. Akik ezeket tudatosan élesztették vagy ébren tartották, ma is megérdemlik a tisztelgő főhajtást. (Kecskemét)

Jáki Szaniszló: *Erre a sziklára* című kötetét az Ecclesia adta ki. Hallatlanul érdekes, elgondolkodtató könyv. A pápai tévedhetlenséggel foglalkozik, ezzel a sokat támadott és sokat vitatott dogmával, melynek szentírási igazolásait leleményesen, hatalmas anyag birtokában elemzi a szerző. A magyar olvasó számára az is izgalmas, hogy ezek a fejtegetések olyan környezetben íródtak, amelyben szinte alapvető a „kétkedés”, az értékek relativizmusának tudata. Ennek következtében napirenden vannak az egyház és az egyháziak elleni ironikus vagy éppen rosszindulatú támadások, és senki sem lepődik meg azon, ha a különféle szerzőkből teljességgel hiányzik a tekintélytisztelő. Más modellben, más kihívások között él itt az egyház, s ebben a közegben a „tant” védelmezőnek még sokkal több ellenvetésre kell felkészülnie, s számot kell vetnie a „közeggel” is, amely egyáltalán nem rokonszenvező. Ennek tudatában különösen fontosnak érezzük Jáki Szaniszló válogatását a hazai olvasó is megérti, miért oly fontosak a kötet vitatkozó, cáfoló, szellemes jegyzetei. (A fordítás Jáki Zénó és Schilly Jenő munkája.)

Rákosi Viktor: *Elnémult harangok* című, hajdan rendkívül népszerű regényét a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya jelentette meg újra. A *Korhadt fakeresztek* és az *Elnémult harangok* valaha hozzátartoztak az irodalmi alapismeretekhez, és — sajnos — a nemzeti tudatnak is

formálói voltak. Vajmi csekély lelkesedést kelthet azonban a mai olvasóban, ha az „oláhok” elnevezést olvassa kinyomtatva még akkor is ha némi sejtelve van arról, hogy hajdanán politikusaink is rezzenéstelenül és lekicsinylően éltek ezzel a kifejezéssel. Amikor a fel-fellángoló nemzeti-ségi ellentétek a megbékélés és egymás alaposabb megismerésének szükségességét igazolják, nem árt emlékeztetünkbe idéznünk, hogy a meg nem értés, ellenségeskedés kialakulásában része volt a korszak magyar politikájának is, amely mit sem tett azért, hogy hazánk érdekeit nemzetközi szinten igazolja, mert képtelen volt a perspektívikus gondolkodásra. Ebben a közegben Rákosi Viktor fontos szerző volt. Ma inkább történelmi figyelmeztető. Csak az vigasztalhat bennünket, hogy a magyar nemzeti tudat alakításában nemcsak neki volt része, s nemcsak az övéihez hasonló műveknek, hanem a megértést szorgalmazó Adynak és a népek közösségét, hagyományvilágát tisztelőben tartó Bartóknak és Kodálynak is.

Farkas Eleonóra: *Az ifjak hitével* (Szent Maximilian Kiadó, Miskolc) című verseskötetét nehéz meghatottság nélkül olvasni, hiszen — amint a szerző önvallomásából kiderül — súlyos mozgássérült, mindennapjait tolokocsiban tölti. Mindez persze szomorú élettrajzi tény, s nem adhat menlevelet a verseknek. De ezek a versek megérdemlik a méltányoló figyelmet. Aki írta őket, célt lát és azt mutat. Néha kissé szégyenkezik is az olvasó: miért csügged apró-cseprő bajai miatt, amikor valaki, akit tényleg kereszthordozásra készítetett sorsa, ennyi optimizmussal, ennyi alázattal, derűvel tudja szemlélni és szemléltetni a látható és a láthatatlan világot. Elgondolkodtam a két verssorán: „Az elmúlás véges hatalma, az Égre írva végtelen”. Aki így lát, így képes kifejezni magát, attól nem lehet elvitatni a költői tehetséget.

Zene

Szenvtelenül

Miért hegedül az ember? Mindenekelőtt azért, mert létrehozta a hangszert, bebizonyítva, hogy pár ezredév alatt milyen tiszta, szimmetrikus, egyenesek és egymásnak felelő karcsú ívek által meghatározott formát tudott létrehozni abból a lomha és otromba tárgyból, amelyet egy kivájt fátörzsre feszített négy madzag képezett. Meg azért, mert ez a cremonaiak által tökéletesre formált és a lehető legkevesbé gépies hangszer lehetőséget ad neki arra, hogy megmutassa, tehetségével és szorgalmával, évek, évtizedek munkájával milyen könnyeddé és gyorsá képezte ki ujjait, milyen finommá és lazává csuklóját, egyáltalán: mennyire ura kezének. És persze azért is, mert így kerülhet legközvetlenebbül kapcsolatba történelmének egyik legnagyobbjával, a ma Wolfgang Amadeus Mozartnak nevezettel, aki tinédzser korának vége felé néhány hónap alatt öt hegedűversenyt írt.

A Liszt Ferenc Kamarazenekar Pauk György és Rolla János szólójával vette lemezre Mozart hegedűre és zenekarra írott műveit, a hegedűversenyek mellett a korai, kéthegeđűs Concertonét, az Esz-dúr Sinfonia concertantét, két Rondót és egy Adagiót. Kár, hogy kihagytak egy ilyen óriási lehetőséget.

Mert ez bizony lehetőség volt, és nem abban az értelemben, hogy az előadóknak egyáltalán alkalmuk adódott elkészíteni a fólvételt, hanem azért, mert meg van bennük a képesség és tudás, hogy egy egészen kivételes színvonalú lemezalbumot hozzanak létre. Talán legjobban a Sinfonia concertante lassú tétele bizonyítja ezt, a zenekar fölött összefonódó, feleselő, szerelmes táncot járó, szétváló és egymásra találó pompás hegedű- és brácsahang. Pauk is, Rolla is nagyszerű hegedűs, a

Liszt Ferenc Kamarazenekar pedig a világ egyik legjobb ilyen jellegű társulata, egyéni hangú alkalmi kiegészítővel is rendkívül jól összeszokott zenekar. Ezen a fólvételen azonban szinte végig kicsit fáradtan, rutinszerűen, megkockáztatom: unottan muzsikálnak. Igaz, hogy rengeteget dolgoznak, hogy Magyarországon szinte egyedül ők tartanak valamiféle, gyakran igen magas zenekari színvonalat, hogy ők azok, akiket odamutathatunk a világnak: lám, nálunk is tudják, hogyan kell két tucatnyi embernek együtt zenélni — mégis, ha ők nem hiszik el, hogy nincs fontosabb dolog annál, mint egy versenymű kíséretét szellemesen, feszesen és ihletetten előadni, aligha lesz olyan hallgató, aki ezt elhiszi nekik. Hasonlóan hiányzik az ihletettség Pauk Györgyből is. Szépen, ha nem is mindig egészen tisztán, viszont okosan, átgondoltan és nagyon fölkészülten játszik, de mindez kevés. A zenére nem áll az, hogy „jót s jól”. Mozart nem pusztán „jó” zeneszerző, és nem elegendő csupán eljátszani azt, amit leírt. Az előadónak nem elég csak maga fölött ellenőrzést gyakorolnia, hanem engednie kell, hogy a szerző is elragadja. Természetesen nem lehet Mozartot tébolyodottan játszani, de ennyire mereven sem. Az A-dúr koncert utolsó tétele csak száraz ujjgyakorlat, vagy üres hatásvadászat, ha a szólista hidegvérrel, kopogósan, és nem *grazioso* játszik. Ugyanígy elfogadhatatlan, ha a B-dúr versenymű lassú tétele bevezetőjében az eszköztelenségben is kifinomult, áttört, óvatosan egyensúlyban tartott szólamok helyett olyan zavarodott, tétova tapogatózás szólal meg, mint ezen a lemezen.

Hiszen azért is hegedülhet az ember, mert ez a foglalkozása. Csak ezért nem érdemes.

Fáy Miklós

Film

Vallás és vallomás — Mindörökké...

A magyar dokumentumfilm a nyolcvanas évek második felében a történelmi félmúlt és a politikai jelen feltárásával a nemzet lelkiimeretévé vált. Ember Judit, a Gulyás-testvérek és Sára Sándor munkái feltártak, lelepleztek, megőriztek: a rettegésbe burkolózó múlt eseményei felé törtek utat, művészi tevékenységük politikai kockázatvállalással párosult, sokszor az utolsó pillanatban rögzítették az élők emlékezetét. A képi kifejezés esztétikai megformáltságát ezekben a filmekben a mozgókép *hite*le biztosította. Nem annyira a módszer, mint inkább a külső körülmények megváltozásának következménye, hogy e látás- és ábrázolásmód mint *film* elveszítette létjogosultságát. A tényeket, emlékeket bemutató hitelesség szerepét átvette (mert átvehette) a televízió és a publicisztika. A dokumentumfilmtől ma már nemcsak feltárást, leleplezést és megőризést várunk, az igazság archiválását; hanem a feltárás, leleplezés, megőrizés alkotói megformálását, az igaz látvány mellett igaz látást is, az archiválás igazságát.

Tölgyesi Agnes ebben a szellemben fogott hozzá a magyarországi szerzetesnők és szerzetesek e századi történetének feldolgozásához. Sokáig elhallgatott, illetve meghamisított tényekről kellett szólnia, még élő szemtanúkat és meghurcoltakat kellett a kamera elé ültetnie — mindezt egy olyan „szövegkörnyezetben”, amikor a tények megismerésének nincs akadály, amikor témaválasztása nem minősül politikai tettetnek, amikor filmje köre nem von titkos aurát a tiltás veszélye. Nem akarom azt mondani, hogy a „könnyebb”, „szabadabb” helyzet valójában, főképp az érdeklődés felkeltése szempontjából, nehezebb körülményeket teremt az alkotó számára; az azonban kétségtelen, hogy a kilencvenes évekre megváltozott a korábbi dokumentumfilmes szemléletmód helyzete, s

Tölgyesi Ágnes alkalmazkodott ehhez a változáshoz.

Már a magyar apácák 1945 utáni sorsát feltáró *Evilágból* című film igyekezett háttérbe szorítani a politikatörténetet, s a hangsúlyt egy-egy személyiség és lélek önmagát őrző küzdelmére helyezte. A legemlékezetesebb képsorok az ebédelő vagy hógolyózó nővérek bemutatásával az egymásra találás, a közös élet, az Istenhez tartozás örömét tudták megszólaltatni. Hasonló bensőségességre törekszik a férfirendek történetét bemutató folytatás, a *Mindörökké* című is. A két világháború közötti időszak egyházi eseményeit és az ötvenes évek pereit felvillantó archiv képsorok nem tolnakodnak a vallomások elé; a film számára csupán ürügy a beszélgetésekhez a történelem újabb, a szerzetesek számára reményt adó fordulata. Talán ezért is lesz az emlékezések vezérfonala a hit megvalósítása, a liturgia, amely mint „égi esztétika” a *Mindörökké* művészi kifejezésének meghatározó részévé válik. Az emlékezők sem elsősorban a történelem komor tényeiről, hanem lélekmentésük és az újrakezdés nehéz és derűs perceiről szólnak. Az üldöztetés nem panaszra, hanem köszönetre indítja őket: szerzeteslétük számára a tökéletességet jelentette a börtönök vagy munkatáborok világa. A legradikálisabb kritikánál is súlyosabb elmarasztalás egy világi hatalom számára, ha egyszerűen semmibe veszik.

A szerzetesrendek helyzetének történeti elemzéséről a lelkiségre kerül a hangsúly a *Mindörökké...* című filmben. A rendezőnő így joggal szólaltatott meg novíciusokat is, akik nem a *történelmi múlt*hoz képest, hanem a *jelenben* határozzák meg hivatásukat Isten és önmaguk előtt. S a szerzetesség „történetiségéről” — a történelem tényeivel szemben — többet mondanak a vallásos lelkek vallomásai.

Gelencsér Gábor

SOMMAIRE

Jean-Paul II: De la Foi

Ferenc Tomka: La théologie de Jean-Paul II

Paix et justice sociale

Essais de Ján Čarnogurský, András Máté-Tóth et Klára Mészáros

Ödön Lénárd: „L'Église du silence”, objet d'attaques concentrées

Être chrétien ici et aujourd' hui

Réponses de Magda Szabó, Pál Bolberitz et István Jánosy

Ernő Marosi: „La Mesure des nombres émerveille”

Éva Ancsel: Aliéas sur l' homme

Entretien avec Endre Gyökössy

INHALT

Johannes Paul II.: Über den Glauben

Ferenc Tomka: Die Theologie von Johannes Paul II.

Der Friede und die soziale Gerechtigkeit

Beiträge von Ján Čarnogurský, András Máté-Tóth und Klára Mészáros

Ödön Lénárd: Konzentrierter Angriff auf die „schweigende Kriche”

Christsein hier und jetzt

Antworten von Magda Szabó, Pál Bolberitz und István Jánosy

Ernő Marosi: „Das Mass der Zahlen ergötzt”

Éva Ancsel: Absätze über den Menschen

CONTENTS

John Paul II. On Faith

Ferenc Tomka: John Paul II's theology

Peace and social justice

Essays by Ján Čarnogurský, András Máté-Tóth and Klára Mészáros

Ödön Lénárd: Concentrated attack against the „silent Church”

To be a Christian here and now

Answers by Magda Szabó, Pál Bolberitz and István Jánosy

Ernő Marosi: „The measure of numbers is delightful”

Éva Ancsel: Paragraphs on man

Discussion with Endre Gyökössy

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,
POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ,

Folyóiratunk megjelenését a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Nyomja: Veszprémi Nyomda Kft., Veszprém, felelős vezető: Fekete István ügyvezető igazgató

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7246, 117-3933, Posta-cím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Útcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkaszámja száma: OTP VII. ker. 218-98316/512-037343-8. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest. Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkzámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számára 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KEZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 40,—Ft

VIGILIA

ÚJ!

Ára: 198,—Ft

AKCIÓ!

Az Új Ember és a Vigilia Kiadó leértékelt könyveiből, amíg a készlet tart:

Régi magyar szentség	72,— Ft
Sík Sándor: Kereszténység és irodalom	100,— Ft
Mónika naplója	70,— Ft

A megrendelést az alábbi címre küldje: Vigilia Kiadóhivatala 1364 Budapest, Pf. 111.
Egy tételből 5 példány megrendelése esetén a postaköltséget a Kiadó átvállalja.